

УДК 368.5

№ державної реєстрації 0115U001052

Інв.№ _____

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
40021, м. Суми, вул. Г.Кондратьєва, 160; тел. (0542)22-24-48,
www.sau.sumy.ua

ЗАТВЕРДЖУЮ:
Ректор Сумського НАУ
д-р с.-г. наук, проф., академік НААНУ

В.І.Ладика

« _____ » _____ 201_ р.

**ЗВІТ
ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ
ПО ТЕМІ:
«ОЦІНКА РІВНЯ СТРАХОВОГО ЗАХИСТУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ»**

Проректор з наукової роботи
канд. екон. наук, доц.

О.М.Маслак

Завідувач НДЧ
д-р екон. наук, доцент

Ю.І.Данько

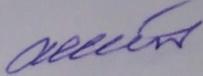
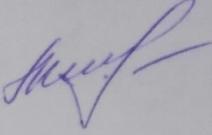
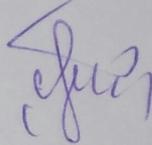
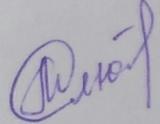
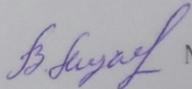
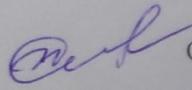
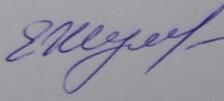
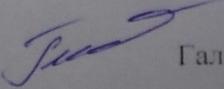
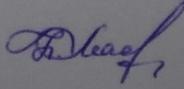
Керівник теми:
проректор з науково-педагогічної
та навчальної роботи
канд. екон. наук, проф.

В.М.Жмайлов

Рукопис закінчено 01.12.2017 р.
Результати роботи розглянуто науково - координаційною радою СНАУ
(протокол № 6 від « 18 » 12 2017 р.)

2017

СПИСОК ВИКОНАВЦІВ

- Керівник теми, проректор з науково-педагогічної та навчальної роботи, професор кафедри статистики, АГД та маркетингу, к.е.н., професор Жмайлов В.М. (вступ, розділ 2.4, 3.3, висновок)
- Зав. НДЧ професор кафедри статистики, АГД та маркетингу, д.е.н. Данько Ю.І. (розділ 2.3)
- Зав. кафедри статистики, АГД та маркетингу, к.е.н., доцент Лишенко М.О. (розділ 1.1, 1.3)
- Доцент кафедри статистики, АГД та маркетингу, к.е.н., доцент Макаренко Н.О. (розділ 1.1)
- Доцент кафедри статистики, АГД та маркетингу, к.е.н., доцент Жмайлова О.Г. (розділ 1.2)
- Доцент кафедри економіки підприємства Університету державної фіскальної служби України, к.е.н., доцент Слюсарева Л.В. (розділ 1.2)
- Доцент кафедри статистики, АГД та маркетингу, к.е.н., доцент Муштай В.А. (розділ 1.4)
- Доцент кафедри статистики, АГД та маркетингу, к.е.н., доцент Онопрієнко І.М. (розділ 1.5)
- Доцент кафедри статистики, АГД та маркетингу, к.е.н., доцент Шумкова О.В. (розділ 2.4, 3.1)
- Доцент кафедри статистики, АГД та маркетингу, к.е.н. Блюмська-Данько К.В. (розділ 2.3)
- Доцент кафедри менеджменту в галузях АПК, к.е.н. Галинська А.В. (розділ 2.3)
- Доцент кафедри економіки, к.е.н., доцент Маслак Н.Г. (розділ 2.2)

Асистент кафедри економіки і економічної теорії Білоцерківського НАУ, к.е.н.

Бабицька О.О. (розділ 1.2)

Асистент кафедри статистики, АГД та маркетингу

Шумкова В.І. (розділ 3.2, 3.4)

Викладач облікових дисциплін коледжу СНАУ

Грищенко В.Л. (розділ 1.6)

Викладач фінансових дисциплін коледжу СНАУ

Скопова О.С. (розділ 2.1)

РЕФЕРАТ

Звіт: 174 стор., 55 рис., 37 табл., 13 формул, 109 літературних джерел.

Об'єктом дослідження є процес оцінки рівня страхового захисту сільськогосподарських підприємств.

Предметом дослідження є сукупність теоретико – методологічних і прикладних аспектів оцінки рівня страхового захисту сільськогосподарських підприємств шляхом проведення аналізу стану ринку сільськогосподарського виробництва та ринку сільськогосподарського страхування.

Метою дослідження є розробка теоретичних, концептуальних та прикладних аспектів щодо ефективного використання інструменту страхування в діяльності сільськогосподарських підприємств.

Результатами даної науково – дослідної роботи є: досліджено стан ринку сільськогосподарського виробництва та визначено головні перспективи його подальшого розвитку; досліджено стан ринку сільськогосподарського страхування та виділено основні проблеми та перспективи його подальшого розвитку; досліджено подальший розвиток механізмів та інструментів страхового захисту основної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: ринок, сільськогосподарська продукція, ризик, страхування, земля, продовольча безпека, конкурентоспроможність, агрострахування.

Умови отримання звіту: за договором. 40021, м. Суми, вул. Г. Кондратьєва, 160, Сумський національний аграрний університет.

ЗМІСТ

	стр.
Вступ.....	7
РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ СТАНУ РИНКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	8
1.1. Організаційно-економічне регулювання зернового ринку в умовах сталого розвитку.....	8
1.2. Проблеми та перспективи функціонування внутрішнього ринку олійних культур.....	17
1.3. Особливості функціонування ринку овочів Сумської області.....	27
1.4. Аналіз стану ринку молока та молочної продукції в Сумській області.....	40
1.5. Формування регіонального ринку м'яса.....	48
1.6. Аналіз ринку меду в Сумській області.....	57
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ ТА АНАЛІЗ РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ УКРАЇНИ ТА СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	67
2.1. Страхові ризики присутні в аграрній сфері Сумської області.....	67
2.2. Страхування в системі мінімізації природно-кліматичних ризиків сільськогосподарського виробництва фермерських господарств.....	75
2.3. Особливості управління ризиками маркетингової діяльності сільськогосподарського підприємства.....	86
2.4. Ринок сільськогосподарського страхування України: проблеми та перспективи розвитку.....	98
РОЗДІЛ 3. ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕРСПЕКТИВНИХ ВИДІВ СТРАХУВАННЯ У ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	116
3.1. Особливості страхування у сільському господарстві.....	116

3.2. Особливості страхування земель сільськогосподарських підприємств.....	124
3.3. Страхування екологічних ризиків як спосіб збереження економічної безпеки сільськогосподарського підприємства.....	138
3.4. Система самострахування як один із способів збереження економічної безпеки сільськогосподарських підприємств.....	147
Висновок.....	161
Список використаних джерел.....	163

ВСТУП

Сьогодні очевидно, що економіка країни диктує свої умови для розвитку й роботи українських аграрних підприємств. Подальший розвиток галузі сільського господарства потребує значних капіталовкладень, мобілізація яких на сучасному етапі може бути здійснена за рахунок внутрішніх і зовнішніх запозичень, ефективного використання власних коштів та залучених коштів. Не менш важливим для розвитку сільського господарства України є правильне та раціональне управління ризиками ведення діяльності.

Достатньо надійним джерелом захисту від ризиків є їх страхування. Але необхідність цього інструменту в діяльності усвідомлюється не всіма сільгоспвиробниками. Багато хто вважає це зайвими витратами, інші не вірять в його ефективність. Натомість страхування є оптимальним способом захисту від сільськогосподарських ризиків від несприятливих погодних подій, забезпечуючи стабільність розвитку сільського господарства через механізми відшкодування заподіяних збитків.

Слід констатувати, що сучасний стан розвитку страхування сільськогосподарської діяльності не відповідає своєму основному завданню – управляти ризиками в аграрному секторі економіки, для забезпечення стабільності сільськогосподарського виробництва. Тому важливим на сьогоднішній день є проведення дослідження стану ринку сільськогосподарського страхування для визначення головних проблем, пошук шляхів їх вирішення та дослідження перспектив його розвитку. Саме ці постулати підтверджують актуальність і невідкладність вирішення окресленої проблеми на теоретичному, методологічному та прикладному рівнях.

РОЗДІЛ 1

АНАЛІЗ СТАНУ РИНКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ

1.1. Організаційно-економічне регулювання зернового ринку в умовах сталого розвитку

Перехід до сталого розвитку в Україні знаходиться під впливом трьох груп чинників, які визначають можливості держави щодо успішної реалізації інвестиційно-інноваційної політики на основі впровадження природоохоронних, екологічнобезпечних й ресурсозберігаючих напрямів науково-технічного прогресу. Різноманіття думок науковців щодо регулювання сталого розвитку виробництва переконливо свідчить про незавершеність процесу пізнання проблеми, розкриття її змісту стосовно нових відносин і господарських укладів.

Варто відзначити, що досягнення оптимального варіанту розвитку декларують ряд країн, у кожній країні свій шлях розвитку. В одних цей шлях «тільки починається, у інших вже розпочався, треті вже стали на шлях сталого економічного розвитку (США, Японія, країни Європейського Союзу)». Існує багато і таких країн, яким не до сталого розвитку і вони його не сприймають. На перше місце вони ставлять одну стратегічну мету – вижити. Саме такі країни провокують загрози, що поширюються до інших держав та їхніх регіонів. Досягти сталого розвитку регіонів надзвичайно важко, адже близьке сусідство з іншими державами формує загрозу екологічної небезпеки, а глобалізація, що стрімко набрала обертів, сприяє утворенню та загостренню економічних та соціальних небезпек, що зрештою торкаються регіонального розвитку [Шевчук].

В Україні, яка має величезний сільськогосподарський потенціал, щорічно збільшує обсяги експорту продуктів харчування та стає одним з найвпливовіших гравців на світовому харчовому ринку, актуальною є також проблематика інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, що потребує величезних інвестиційних вкладень. З метою вирішення існуючих

проблем в управлінні сільськогосподарським виробництвом, необхідною є наукова розробка, аналіз основних тенденцій на світовому харчовому ринку з метою вироблення власної національної політики в сфері участі в забезпеченні продовольчої безпеки. Особливо це стосується ринку зернових культур, які є базовою складовою продовольчого забезпечення в багатьох країнах, на якому Україна є одним зі світових лідерів, маючи можливості подальшого збільшення вирощування зерна.

Природно-кліматичні умови та родючість землі України дають змогу отримувати високоякісне продовольче зерно в обсягах, достатніх для задоволення внутрішніх потреб і формування експортного потенціалу. Аналіз динаміки виробництва зернових і зернобобових культур в Україні за 2000–2016рр. свідчить про значні коливання по роках як обсягів виробництва, так і урожайності (рис.1.1).

Рис. 1.1. Динаміка валового збору зернових та зернобобових, тис. т

Слід зазначити, що у 2016 р. в цілому по Україні отримано рекордний за роки незалежності врожай зернових і зернобобових культур 66,1 млн. т (а у 2014 році – 63,9 млн. т) переважно за рахунок підвищення їхньої врожайності до середньосвітового рівня, який в 2014 році в цілому по країні склав – 46,1 ц/га. Динаміку виробництва зерна за категоріями господарств наведено в табл. 1.1. Такий результат отримано в результаті величезного врожаю кукурудзи.

Таблиця 1.1

Виробництво зернових та зернобобових за категоріями господарств

Показники	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Господарства усіх категорій								
Валовий збір, тис ц	24459	38015,5	39270,9	46216,2	63051,3	63859,3	60125,8	66088
Урожайність, ц/га	19,4	26	26,9	31,2	39,9	43,7	41,1	46,1
Площа, тис. га	12586,8	14605,2	14575,7	14792,1	15804,4	14627,3	14640,9	14337,1
Сільськогосподарські підприємства								
Валовий збір, тис ц	19964,2	28790,4	29779,3	36075	49659	49902,6	46506,6	52022,2
Урожайність, ц/га	18,3	25,9	27,6	33,4	43	47,5	43,8	50
Площа, тис. га	10914,1	11109,3	10778	10793,6	11544,3	10507,2	10622,9	10397,6
у т.ч. фермерські господарства								
Валовий збір, тис ц	1256,4	4082,7	4702,5	5046	7522,4	7693,3	7650,2	8880,9
Урожайність, ц/га	15,8	22	21,9	24	32,1	35,3	33,4	39,2
Площа, тис. га	794,2	1856,2	2145,5	2103,3	2344,7	2182	2287,7	2264,7
господарства населення								
Валовий збір, тис ц	4494,8	9225,1	9491,6	10141,2	13392,3	13956,7	13619,2	14065,8
Урожайність, ц/га	26,9	26,4	25	25,4	31,4	33,9	33,9	35,7
Площа, тис. га	1672,7	3495,9	3797,7	3998,5	4260,1	4120,1	4018	3939,5

Джерело: Поточна кон'юнктура і прогноз ринків сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні на 2011/2012 маркетинговий рік

Аналіз динаміки виробництва зерна свідчить про те, що розвиток галузі в цілому характеризується стабільними темпами зростання. З 2000 по 2016рр. зібрана площа збільшилася з 12586,8 до 14337,1 тис. га, валовий збір зерна – з 24459 до 66088 тис. т, урожайність зросла з 19,4 до рекордних 46,1 ц/га у 2016 р. усіма категоріями господарств.

Дослідження показали, що найбільша частка виробництва зосереджена в сільськогосподарських підприємствах. В 2016 році сільськогосподарські підприємства виробили 52022,2 тис. т зерна (78,7% загального валового

збору), господарствами населення – 14065,8 тис. т (21,3%).

Отже, аналіз динаміки виробництва зерна за категоріями господарств по Україні засвідчив суттєве зростання частки сільськогосподарських підприємств у загальному обсязі виробництва зерна за рахунок скорочення частки господарств населення. Урожайність зернових культур у 2016 р. становила в сільгоспдідприємствах 50 ц/га, у господарствах населення – по 35,7 ц/га. Дослідження підтвердили наявність в зернопродуктовому підкомплексі як регіону, так і країни в цілому тенденції до створення трансрегіональних високоінтегрованих корпоративних формувань, які отримали назву «агрохолдинги». Використовуючи механізми злиття та поглинання сільськогосподарських підприємств традиційного типу, поступово починаючи з 2005 р. на основі товариств з обмеженою відповідальністю, приватних підприємств виникли складні асоційовані організаційні структури, що складаються з філій, підконтрольних і дочірніх підприємств, відокремлених підрозділів, підпорядкованих єдиному центру фінансово-інвестиційної діяльності – материнській компанії.

За останні три роки кількість агрохолдингів зросла в два рази: з 60 у 2010р., до 129 – 2012 р. [Лупенко Ю.О].

Вони поступово перетворюються в основних виробників зернопродукції. Дві третини агрохолдингів спеціалізуються на веденні зернового господарства, і всі вони орієнтовані на експорт сільськогосподарської продукції та продуктів харчування. За дослідженнями А.Є. Данкевича, 20 найбільших агрокомпаній у 2010 р. виробили 5,1 млн т зерна, що становить 17,1% його загального збору в сільгоспдідприємствах. Виробництво зерна пшениці (озимої й ярої) та кукурудзи на зерно на 11,3 і 22,2% відповідно було сконцентровано в 10 найбільших агрохолдингах [Данкевич А.Є.].

За оцінками Ю.О. Лупенка і М.Ф. Кропивка, через 2 – 3 роки кількість агрохолдингових формувань може збільшитися до 170 – 180 і вони контролюватимуть 28 – 30% земель сільськогосподарського призначення [

Лупенко Ю.О.]

Зростання кількості, потужності і відповідно ролі агрохолдингів у зернопродуктовому виробництві, на нашу думку, не може бути оцінено однозначно. З одного боку, маючи сприятливі можливості для залучення фінансових ресурсів, агрохолдинги активно впроваджують нові технології, технічно переоснащують сільськогосподарські й переробні підприємства, що входять до їх структури. З іншого боку, діяльність агрохолдингів призводить до зростання соціальної напруги на селі, поглиблення дисбалансу галузевої структури сільськогосподарського виробництва, негативних екологічних наслідків, тому їхня діяльність має бути поставлена під контроль держави.

Під впливом коливання урожайності та інших чинників нестабільною є рентабельність зернового виробництва в цілому. Дані рис.1.2 та табл.1.2 свідчать про коливання рівня рентабельності зерна від 43,1% у 2015 році до 1,5 % у 2013 році і 3,1 % у 2015 році.

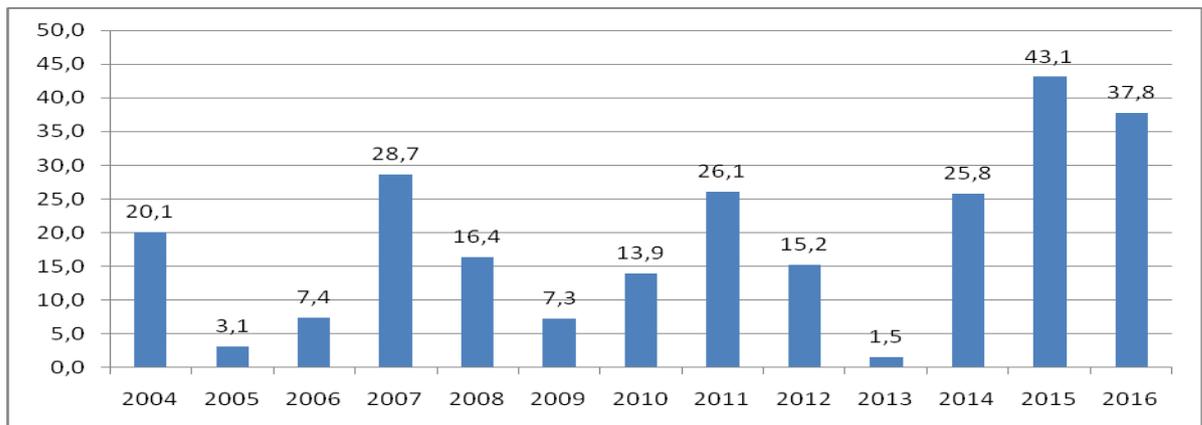

Рис.1.2. Динаміка рівня рентабельності зернових та зернобобових, %

Таблиця 1.2

Середні ціни, індекси цін реалізації та рівень рентабельності зернової продукції підприємств України

Показники	2012р.	2013р.	2014р.	2015р.	2016р.
Середні ціни реалізації 1 ц , грн,	154,7	129,49	181,3	285,7	338,1
Собівартість виробництва 1 ц зернових культур, грн.	121,3	106,28	119,3	179,0	213,0
Собівартість виробництва 1 ц кукурудзи на зерно, грн .	109,08	94,75	237,9	175,4	197,5
Рівень рентабельності зерна, %	15,2	1,5	25,8	43,1	37,8

Джерело: Україна у цифрах 2016 р

Розрахунки показали, що середня ціна реалізації за останні 5 років зросла більше ніж в 2 рази. Тоді як собівартість 1 ц ц збільшилася на 76%. В результаті чого рівень рентабельності зростає і в 2016 році становить 37,8 %, що на 5,3 п.в. менше ніж в 2015 році, однак на 36,3 п.в. більше порівняно з 2013 роком .

Вочевидь досить істотними є розбіжності і рівнях собівартості 1 ц основних сільськогосподарських культур по окремих підприємствах. Таку ситуацію можна пояснити:

- специфікою господарювання окремих підприємств;
- різними обсягами виробництва продукції;
- значними відхиленнями фактичних витрат від нормативних при вирощуванні сільськогосподарських культур, що виникають у ході виконання основних обсягів робіт у скорочені агротехнічні періоди і потребують ретельного дотримання технології та бюджету витрат;
- залежність вирощування культур від зрошування земель;
- правильність ведення обліку, як правило витрати на виробництво у підприємствах в обробітку яких не значна кількість землі (до 100га) не обліковується, тощо.

Розвиток відносин між виробниками зернової продукції та іншими ланцюгами агробізнесу на рівні прямих зв'язків (визначення предмету співробітництва, системи ціноутворення, умов поставок і кредитів тощо) має бути стратегічним напрямком регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Вибір видів діяльності підприємства та планування виробництва повинно засновуватись на проведенні глибоких маркетингових досліджень з використанням різноманітних маркетингових стратегій. Напрямки діяльності, обрані з урахуванням вимог ринку, сприятимуть підвищенню ресурсовіддачі як від використання окремих ресурсів, так і від їх взаємодії. Останніми роками варіант реакції на комбінований вплив декількох факторів, яка характеризується тим, що ця дія

перевищує дію кожного окремого фактора, отримав назву синергізму, синергії (або синергічного ефекту) (рис.1.3).

Діяльність агроформувань на сучасному етапі цілком підпорядкована ринковим механізмам, а успіх такої діяльності залежить від рівня обізнаності сільськогосподарських виробників щодо законів ринкової економіки, вміння застосувати їх на практиці. Тому ще одним напрямком удосконалення організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва є визначення ступеню розвитку кожного елемента інфраструктури аграрного ринку, їх взаємної впливовості на розвиток аграрного сектора. Тобто, в цьому випадку, сталий розвиток сільськогосподарського виробництва розглядається нами з позиції функціонування аграрного підприємства як елемента ринкової інфраструктури.

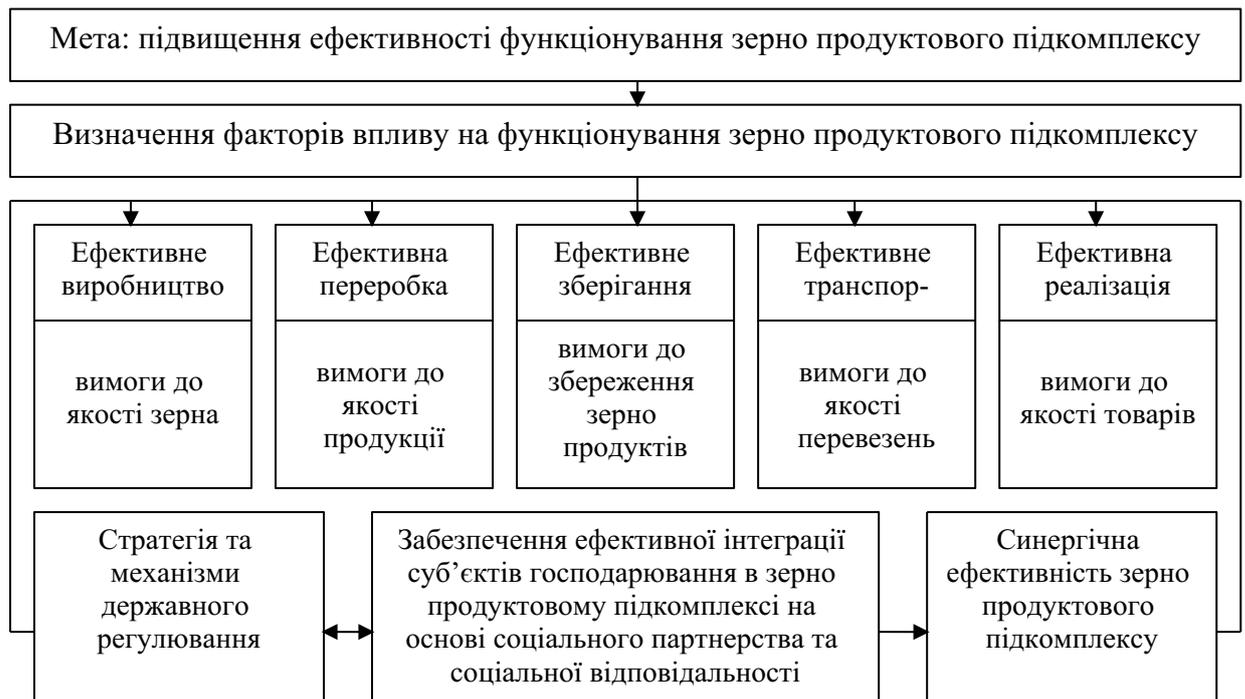

Рис. 1.3. Концептуальні підходи до підвищення ефективності діяльності підприємств зернопродуктового під комплексу [Савицький О.В.]

Рівень розвитку кожного окремого елемента ринкової інфраструктури залежатиме від:

- розвитку внутрішніх взаємовідносин та ефективності менеджменту;

- державної політики щодо окремих елементів інфраструктури, а також державного регулювання відносин, які виникають між ними;
- налагодженості взаємовідносин між сільськогосподарськими підприємствами та підприємствами, котрі надають будь-які послуги аграрним товаровиробникам.

Використання запропонованого підходу передбачає розробку стратегій об'єднання сільськогосподарських виробників. Такі стратегії враховують існуючі можливості розвитку аграрної сфери та загрози, які можуть перешкоджати їх реалізації [Макаренко Н.О.].

У даному дослідженні можливості та загрози зерновиробництва розглянуті для кожного об'єднання виробників сільськогосподарської продукції у трьох періодах – короткостроковому, середньостроковому та довгостроковому (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Перспективний аналіз можливостей реалізації стратегій об'єднання учасників сільськогосподарського виробництва

Стратегії об'єднання учасників сільськогосподарського виробництва	Можливості реалізації стратегій		
	у короткостроковому періоді (до 1 року)	у середньостроковому періоді (від 1 до 3 років)	у довгостроковому періоді (більше 3 років)
1. Об'єднання власників сільськогосподарських підприємств та селянських фермерських господарств	Реальна правова підстава для об'єднання; існують економічні та організаційні передумови. Початкова фаза розвитку.	Реальні можливості економічного та організаційного зростання	Активний розвиток горизонтальних та вертикальних соціально-економічних зв'язків та прояв синергічного ефекту за допомогою обслуговуючої кооперації.
2. Об'єднання власників особистих селянських господарств	Реальна правова підстава для об'єднання; існують економічні та організаційні передумови. Початкова фаза розвитку.	Реальні можливості економічного та організаційного зростання	Удосконалення технологічних процесів, які відбуваються у ОСГ або перехід до об'єднань сільськогосподарських підприємств та селянських фермерських господарств;

			прояв соціальних вигод для учасників об'єднань.
--	--	--	---

Продовження таблиці 1.3

3. Об'єднання власників індивідуальних земельних та майнових паїв	Існує реальна майнова можливість та теоретична готовність об'єднання.	Реальна можливість появи правових передумов створення об'єднання та початок фази розвитку	Перехід до фази організаційно-економічного зростання; прояв соціальних вигод для учасників об'єднань.
---	---	---	---

Участь сільськогосподарських виробників у розвитку агробізнесу сприятиме підвищенню привабливості зернової галузі, залученню додаткових інвестицій (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Перспективний аналіз загроз реалізації стратегій об'єднання учасників сільськогосподарського виробництва

Стратегії об'єднання учасників сільськогосподарського виробництва	Загрози реалізації стратегій		
	у коротко-строковому періоді (до 1 року)	у середньо-строковому періоді (від 1 до 3 років)	у довго-строковому періоді (більше 3 років)
1. Об'єднання власників сільськогосподарських підприємств та селянських фермерських господарств	Відсутність державної підтримки; недовіра громадян до створення будь-яких об'єднань	Недостатність фінансової та інформаційної державної та регіональної підтримки; можливість внутрішніх конфліктів	Стимування розвитку горизонтальних та вертикальних зв'язків; загроза посилення конкурентної боротьби через появу монополістів
2. Об'єднання власників особистих селянських господарств	Відсутність державної підтримки; небажання об'єднуватись через відсутність знань про обслуговуючу кооперацію	Недостатність фінансової та інформаційної державної та регіональної підтримки; можливість внутрішніх конфліктів	Загроза розпаду об'єднань через необхідність приєднання до власників сільськогосподарських підприємств і через психологічну втому.
3. Об'єднання власників індивідуальних земельних та майнових паїв	Загроза не створення відповідних економіко-правових умов для	Поява перешкод на етапі розвитку через недосконалість економіко-правових умов.	Зникнення під впливом активного розвитку об'єднань власників сільськогосподарських підприємств та

	функціонування таких об'єднань		фермерських господарств.
--	--------------------------------	--	--------------------------

Проведений перспективний аналіз існуючих можливостей та загроз за часом дозволить виділити ті, які мають першочергове значення, і визначитися з пріоритетністю напрямків щодо стабілізування та розвитку як зернової, так і сільськогосподарської галузі загалом. Певну роль у формуванні ресурсного потенціалу і підвищенні ресурсовіддачі сільськогосподарських підприємств, розвитку аграрного бізнесу та ринкової інфраструктури можуть відіграти обслуговуючі кооперативи.

Елементи ринкової інфраструктури повинні бути представлені не тільки державою або комерційними організаціями, але й самими сільськогосподарськими виробниками, що надасть їм можливість розширити сферу діяльності, зміцнити свої позиції на ринку, підвищити зайнятість і життєвий рівень сільського населення. А вертикальна інтеграція кооперативних агроформувань дозволить сільськогосподарським товаровиробникам створювати власні надійні канали збуту продукції, не залежати від каналів комерційних структур, впливати на формування цін у процесі руху продукції від однієї сфери агробізнесу до іншої.

Таким чином, для сталого розвитку ринку зернових в Україні необхідним є державна підтримка виробників, забезпечення їх незалежності від суто посередницьких структур, створення умов нормальної конкуренції на ринку. Застосування саме комплексного, системного підходу, заснованого на зваженому поєднанні всіх факторів, які формують на сьогодні успішність функціонування зернового комплексу аграрного сектору України, дозволить забезпечити сталий розвиток України як провідного гравця на світовому ринку зернових.

1.2. Проблеми та перспективи функціонування внутрішнього ринку олійних культур

Сучасний стан розвитку ринку продовольчої продукції в Україні, можна розглядати як досить стабільний. Про це свідчить позитивна статистика обсягів виробництва основних видів продовольчих товарів та сільськогосподарської продукції, а також висока інвестиційна привабливість харчових і переробних галузей економіки. Завдяки комплексним заходам, спрямованим на забезпечення продовольчої безпеки держави, підвищення конкурентоспроможності продукції аграрного сектору на внутрішньому й зовнішньому ринках, вирішення соціальних проблем села, у 2017 р. спостерігався приріст виробництва валової продукції сільського господарства порівняно з аналогічним періодом 2016 р. Так, у січні – жовтні 2017 р. індекс обсягу сільськогосподарського виробництва становив 100,4 % (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь), у тому числі, в сільськогосподарських підприємствах – 101,4 %, у господарствах населення – 99,5 %. Індекс продукції рослинництва становив 101,0%, продукції тваринництва – 99,3% [Економіка України за січень-серпень 2017 року] .

Ринок рослинних олій є важливою складовою продовольчого ринку країни, від стабільності функціонування якого значною мірою залежить забезпечення населення продовольством та продовольчої безпеки країни. Він утворює специфічне середовище розвитку ринкових відносин і йому притаманні наступні ознаки: відносно насичений та стійкий попит на продукцію галузі з боку чисельних споживачів і стабільна пропозиція, орієнтована на відповідний попит за цінами, обсягом, асортиментом та якістю; гнучкість системи економічних відносин у ланцюжку «виробництво-споживання», що досягається на основі раціонального використання важелів державного економічного регулювання, широкого використання інновацій; стійкого функціонування суб'єктів розподільчо-збутової логістики на національному та зовнішньому ринках; постійна координація економічних дій між господарюючими суб'єктами при посиленні конкуренції між ними, об'єктивному формуванні ринкових цін; регулювання ринку продукції

олійних культур на основі використання цільових програм з підтримки стабільності функціонування ринку рослинних олій та стійкого розвитку окремих його сегментів і галузі; наявність об'єктів розвинутої виробничої та ринкової інфраструктури ринку олійних культур, що формується за підтримки і безпосередньої участі держави, яка дає змогу створити порівняно сприятливі організаційні й економічні умови для самостійного виходу на ринок усім товаровиробникам.

У нинішніх умовах ринок рослинних олій розвивається під впливом певних взаємопов'язаних факторів: платоспроможного попиту населення, (значна частина якого має доходи нижче прожиткового мінімуму); певної частки імпортової олійної продукції, що деякою мірою обмежує ринкові можливості вітчизняних товаровиробників; недостатнього рівня бюджетної підтримки галузі.

Складовим ринку рослинних олій є ринок продукції олійних культур, зокрема, соняшника. Тенденції його розвитку формуються під впливом зростання динаміки виробничих показників технічних культур, зокрема, олійних, в т.ч. соняшника, з одного боку, а з іншого – глобалізаційними відносинами, а також впливом імпорту на внутрішній ринок та особливостями споживання цієї продукції населенням.

Найбільшими споживачами рослинних олій є розвинуті країни Європи та Північної Америки. Однак споживання рослинних олій у країнах, що розвиваються, таких як Індія та Китай, також зазнає інтенсивного зростання, продовження якого очікується і у майбутньому (рис.1.4).

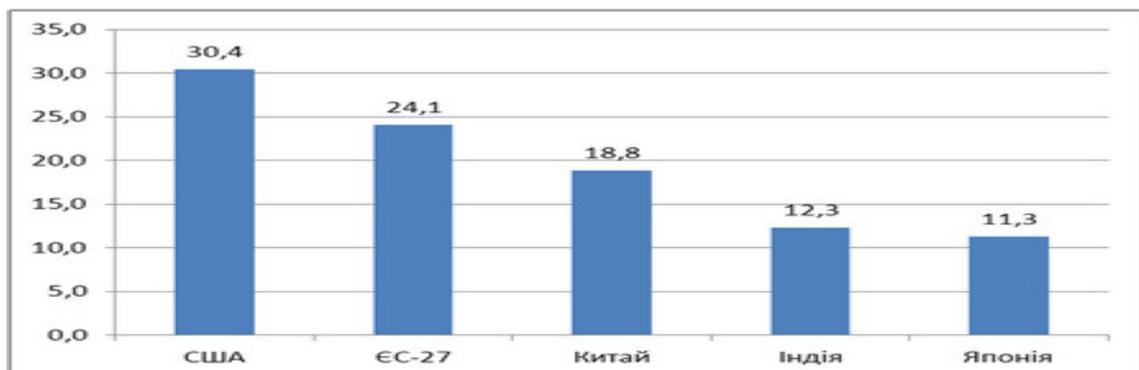

Рис.1.4. Споживання рослинних олій країнами у 2015/16 МР, кг на душу населення [Світовий ринок соняшникової олії].

Існує дві основні причини зростання ринку рослинних олій, що відбувається останніми роками. Першою з них є зростання чисельності населення у світі (особливо у країнах Азії) на фоні одночасного росту стандартів якості життя; друга – це інтенсивний розвиток біопаливної промисловості у розвинутих країнах Північної Америки та Європи.

В Україні середньорічні обсяги споживання рослинної олії у 2016 р. у розрахунку на одну особу були на рівні 13 кг (тобто, в межах раціональної норми). Окрім того, прагнення країни до європейської інтеграції та вступ до СОТ призводить до значного посилення конкуренції на внутрішньому ринку продукції рослинних олій, а отже, вимагає обґрунтованих важелів регулювання експорту-імпорту продукції галузі. Зазначимо, що у 2016 р. імпорт олій склав 223 тис. тонн та був представлений, в основному, тропічними оліями. Експорт рослинних олій, за прогнозами експертів, очікуваний в 2017/2018 маркетинговому році буде дещо нижчим рівня показника минулого маркетингового сезону і становитиме 5,7 млн. тонн або ж 26,8% від загальної вартості експорту (рис. 1.5)

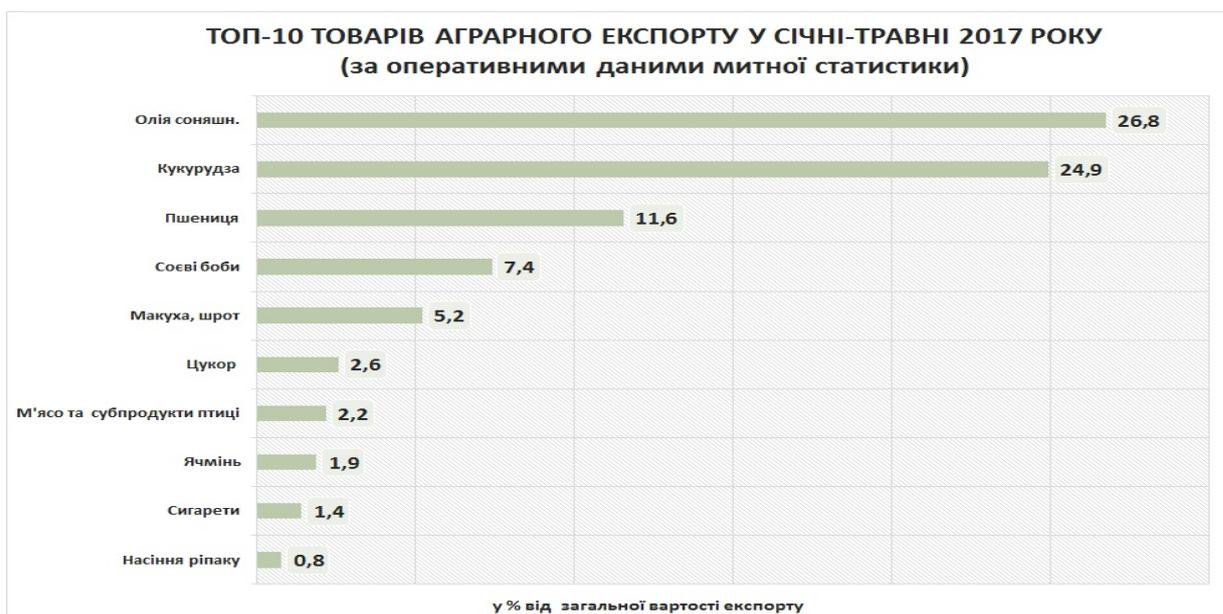

Рис.1.5. Експорт сільськогосподарської продукції в Україні за січень-травень 2017 р.,% [Світовий ринок соняшnikової олії]

Попит внутрішнього ринку на олії рослинні оцінюється у обсязі 583 тис . тонн. При цьому, як свідчать дані останнього звіту Департаменту сільського господарства США (USDA) (про що повідомляє аналітичний департамент Української аграрної конфедерації) в 2017/18 маркетинговому році виробництво олійних культур зростає до 578,6 млн. тонн. Позитивна динаміка торкнулася виробництва сої та соняшнику. Незначне зниження очікується для виробництва ріпаку. Очікування щодо світового виробництва соняшнику зросли на 0,07 млн. тонн до 47,4 млн. тонн, порівняно з 2016/17 МР. Загалом, прогнози аналітиків USDA, щодо України стверджують про обсяг виробництва 14 млн. тонн. (табл.1.5) [<http://agroconf.org>]

Тобто, можна констатувати, що насіння соняшнику на сьогодні залишається одним з високоліквідних продуктів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Україна останніми роками продовжує залишатися світовим рекордсменом з вирощування соняшника, а також з виробництва та експорту соняшnikової олії. Причин для цього декілька.

Таблиця 1.5

Місце України на світовому ринку соняшнику в 2017/2018 МР

(млн. тонн)

Показник	Насіння соняшнику	Соняшниковий шрот	Соняшnikова олія
Виробництво			
Україна	14,00	5,62	5,85
Світ	47,40	19,41	18,16
Споживання			
Україна	13,76	1,04	0,54
Світ	47,1	18,99	17,00
Експорт			
Україна	0,25	4,70	5,25
Світ	2,14	2,49	9,44
Кінцеві запаси			
Україна	0,14	0,35	0,17
Світ	2,33	1,18	1,54

Згідно з оцінками ГС «Економічний дискусійний клуб» асоціація «Укроліяпром», у 2016/17 маркетинговому році обсяг виробництва соняшникової олії в Україні складе 6,2 млн. тонн, що перевищить рівень показника попереднього сезону 2014/15 МР в 3 рази. Зростання виробництва олії, за оцінкою ІА «АПК-Інформ», стане можливим завдяки збільшенню урожаю високоолеїнового соняшнику в Україні в 2016/17 МР до 473 тис. тонн (+50% до минулого сезону). Прогнозоване виробництво ВО соняшникової олії становитиме близько 120 тис. тонн проти 80 тис. тонн в минулому сезоні (+50%) на тлі подальшого збільшення потужностей олійно-переробних підприємств (рис.1.6). [<http://edclub.com.ua/tegy/balans-popytu-i-prognozuciyi>]

Рис.1.6. Динаміка переробки насіння соняшнику в Україні за 2012/13-2016/2017 МР [Аналітичний огляд «Соняшник 2016»]

Попит олії соняшникової складається з безпосереднього споживання населенням, використанням в харчовій промисловості та інших галузях, а також експорту.

У майбутньому очікується зростання попиту на соняшкову олію з огляду на підвищення стандартів харчування у країнах, що розвиваються, та зростання економік цих країн. За прогнозами USDA відчутне зростання попиту очікується у країнах Азії, Америки та Близького Сходу. Особливо

показовими у цьому плані є Індія та Китай, які характеризуються ростом чисельності та достатку населення на фоні порівняно невеликих об'ємів власного виробництва соняшникової олії. У цілому, за даними FAPRI протягом наступних п'яти (2016/17-2021/22 рр..) передбачається зростання чистого імпорту соняшникової олії у світі на 18%. [Урожай олійних-2017 в цифрах та фактах]

Серед основних факторів, що сприяють зростанню рентабельності вирощування соняшнику та соняшникової олії можна розглядати наступні:

- попит на рослинні олії випереджає темпи зростання ВВП на душу населення;
- розвинені ринки висловлюють побоювання у зв'язку з загрозою здоров'ю і приймають нові постанови;
- наразі в Україні не використовуються 25% екстракційних потужностей, що призводить до дефіциту насіння соняшнику в обсязі 3 млн. т;
- темпи розвитку потужностей випереджають темпи зростання обсягів виробництва соняшнику.

Перспективний розвиток ринку рослинних олій має враховувати також тенденції рівня споживання соняшникової високоолеїнової олії до 2020 р., а саме [Урожай олійних-2017 в цифрах та фактах] :

- середнє зростання рівня споживання у світі – 8,1%; ЄС – 10,2%;
- виведення на ринок похідної продукції з високим вмістом олеїнової кислоти: річне зростання – 19%;
- дефіцит на високоолеїнову олію в країнах ЄС до 2020 р. збільшиться втричі ;
- з'явиться ринок блендів олій (що включають високоолеїнову) для забезпечення гнучкості ціноутворення і розширення асортименту.

Високоолеїнові сорти соняшнику розроблені за допомогою традиційних методів селекції – на основі комерційно успішних

високоврожайних сортів. Це соняшник із вмістом олеїнової кислоти (Омега 3) в олії понад 85% та низьким вмістом лінолевої кислоти (Омега-6), тоді як в олії класичного соняшнику містяться не більше 35% олеїнової кислоти і близько 50-55% лінолевої. У нього безліч корисних властивостей, він може конкурувати з оливковою олією, замінити пальмову в 70% випадків. [Урожай олійних-2017 в цифрах та фактах]

За прогнозами експертів Syngenta, в 2017 році світові посівні площі під високоолеїновий соняшник після декількох років зростання відреагують на збільшення пропозиції і зменшення закупівельної ціни (скоротяться), але подальше скорочення виробництва призведе до подальшого росту цін на продукцію.

Виходячи з вищеописаної ситуації, експерти очікують постійну динаміку в підвищенні попиту на соняшникову олію. У соняшнику є ще одна перевага – це органічна продукція. Він не має промислових генно-модифікованих сортів, розвивається виключно як результат селекції, на відміну від сої, ріпаку, кукурудзи. А це означає, що рослинна олія потрапляє в нішу «екологічно чистих культур». Потреба в органічній продукції робить її ще привабливішою. На переконання експерта Сергія Тимошенко (Syngenta) : «Соняшник – дуже рентабельний і перспективний бізнес. Це надприбуткова культура. Вартість за тону в Україні вища, ніж у Європі, бо точиться боротьба між переробниками за сировину. Тому у цієї культури в Україні велика перспектива для вирощування». [Урожай олійних-2017 в цифрах та фактах] Тобто, українські аграрії, які зробили ставку на цю культуру навесні 2017 р., жодним чином не будуть у прогріші.

Формування ефективних систем розподілу продукції є одним з ключових факторів успіху підприємств на ринку. Зазначимо, що серед основних учасників ринку рослинних олій України існує специфіка організації систем розподілу (табл. 1.6).

Загальні тенденції організації систем розподілу основних виробників рослинних олій в Україні передбачають:

- розповсюдження продукції підприємств відбувається через центральний офіс та підрозділи при виробничих потужностях, або через регіональні представництва;
- для розповсюдження більшої частини продукції (близько 80%) підприємства використовують дистриб'юторів. З ними укладаються агентські угоди на обслуговування певної території на визначених умовах;
- робота компаній з ритейлом відбувається через їх розподільчі центри. Частка такої співпраці в загальному обороті компаній складає 10-15%;
- HoReCa – це більш іміджевий канал, ніж прибутковий. Через нього реалізується незначна частка продукції. В місцях знаходження офісів та представництв відбувається пряма співпраця компаній з сегментом on-trade, в інших регіонах – через дистриб'юторів;
- фірмова торгівля не є типовою для галузі, але окремі підприємства використовують елементи фірмової викладки продукції. В структурі продаж компаній вона займає мізерну частку (біля 1%), але є потужним інформаційним каналом [Старостіна А.О.].

Таблиця 1.6

Специфіка організації систем розподілу основних учасників ринку
рослинних олій України

Компанії олійно-жирового ринку (сегмент рослинних олій)	Наявність каналів розподілу продукції та характеристика співпраці в них				
	Представництва	Дистриб'ютори	Роздрібна торгівля	HoReCa	Фірмова торгівля
«Kernel Group»	Розповсюдження продукції через центральний офіс та торгову філію		Співпраця з роздрібними мережами і дрібним ритейлом		Не застосовується
«Creative Group»	Розповсюдження продукції через мережу представництв у великих містах				Не застосовується
«Cargill», «Nestle»	Розповсюдження продукції через центральний офіс та торгову філію				Не застосовується
«Bunge»,					

«Yunilever»	Розповсюдження продукції через центральний офіс та торгово філію	Співпраця на основі укладання агентських договорів з закріпленням певних територій	Співпраця з роздрібними мережами через розподільчі центри	Іміджевий канал. В містах знаходження центрального офісу та представництв відбувається пряма співпраця в сегменті on-trade, в інших регіонах – через дистриб'юторів. Реалізується незначна частка продукції.	Фірмові викладки товарів в магазинах роздрібних мереж
ПАТ «Миронівський хлібопродукт»	Розповсюдження продукції через центральний офіс та торгово філію				Не застосовується

Отже, оцінюючи реалізацію державних заходів у галузі сільського господарства за офіційними статистичними даними, можна переконатися, що в останні роки вони є позитивними, особливо у рослинництві (в т.ч. і при вирощуванні культур олійної групи та їх переробці).

В цілому, проведені дослідження дають можливість зробити висновки про перспективність олійно-жирової галузі та ринку рослинних олій України. Інтерес виробників до даної культури є, і він цілком обґрунтований.

Особливу зацікавленість у харчовій індустрії буде викликати «нішевий» продукт – високоолеїнова соняшникова олія. Закупівельники купують високоолеїнове насіння з премією (тобто з надбавкою порівняно зі стандартною вартістю насіння), розмір якої залежить від попиту і врожаю і щороку змінюється. Наприклад, у 2013 році така надбавка коливалася у межах 80-120 євро за тонну, в 2015 – не перевищувала 90 євро, а в 2016 році впала до 20-40 євро, хоча окремі компанії зі світовим ім'ям пропонують і 130 євро. Як констатує експерт Сергій Тимошенко (Syngenta), «Премія – це величина нестійка, суттєво коливається, на неї впливає багато факторів. Ми спостерігаємо «Американські гірки»: два роки зростає ринок, зростає премія, на третій рік – падає. Тому виробникові бажано укласти трирічний контракт з фіксованою ціною і премією» [Аналіз ринку. Перспективи соняшнику].

Водночас, серед багатьох завдань розвитку ринку рослинних олій

першочергового значення набувають питання нарощення обсягів виробництва продукції та підвищення ефективності ведення галузі на основі її інтенсифікації, удосконалення економічних відносин між товаровиробниками та споживачами рослинних олій, розробки дієвого організаційно-економічного механізму регулювання ринку продукції олійних культур. А отже, розвиток цієї галузі повинен ґрунтуватися на комплексі заходів, спрямованих на підвищення рівня забезпечення населення відносно доступною за ціною продукцією, досягнення необхідного рівня рентабельності господарств, які здійснюють вирощування та переробку культур олійної групи, збільшення бюджетних надходжень, кількості робочих місць, підвищення доходів і соціальних стандартів життя сільських жителів.

Таким чином, за умови покращення політичної та економічної ситуації в країні перспективний розвиток ринку рослинних олій здійснюватиметься під впливом таких основних факторів: використання механізмів ринкових відносин, які формують систему ефективних та конкурентоспроможних товаровиробників; удосконалення й реалізація державної аграрної політики, яка повинна розв'язати комплекс проблем, пов'язаних із земельними відносинами й інноваційним оновленням виробництва, економікою, розвитком агропромислового ринку, зовнішньоекономічної діяльності, соціальним становищем сільського населення та екологізацією АПК.

1.3. Особливості функціонування ринку овочів Сумської області

Овочі є незамінними продуктами харчування, вони забезпечують нормальну життєдіяльність організму, оскільки сприяють повноцінному обміну речовин. Низька калорійність овочів та їх властивість стримувати перетворення вуглеводів на жири незамінні для дієтичного харчування, тому попит на них щорічно збільшується, а виробництво зростає як у світі, так і в Україні зокрема. Кінцевою метою овочівництва є ефективна реалізація

виробленої продукції, налагодження стійких каналів збуту та задоволення потреб споживачів у найбільш економічно ефективний спосіб. Вибір правильного каналу збуту має принципове значення: від нього може залежати отримання прийнятної ціни та ефективне просування продукції на ринку [Карман О.М.].

Поряд з цим особливостями функціонування ринку овочевої продукції є низька якість та досить обмежений асортимент продукції, відсутність розфасовки і упаковки, зручної для споживачів, відсутність реклами продукції вітчизняних товаровиробників та недостатній захист їх від імпорتنих товарів. Стримуючими факторами розвитку ринку овочевої продукції є диспаритет цін, обмеженість кредитування, недостатньо розвинена система зберігання продукції. Серед слабких сторін, які призупиняють розвиток ринку овочів в Україні, слід відзначити також відсутність ринків збуту та належної логістики, брак коштів на запровадження та використання новітніх технологій та високу вартість фінансових ресурсів, тобто кредитів. Звичайним явищем, що спостерігається на ринку овочевої продукції України, є сезонне коливання цін на овочі, що обумовлене звуженням їх пропозиції на продовольчих ринках у період міжсезоння у зв'язку із скороченням запасів на складах та зростанням попиту

Для ефективного функціонування регіонального овочепродуктового підкомплексу необхідно зосередити увагу на підвищенні якості та безпеки овочевої продукції, розширенні їх асортименту та забезпеченні цінового паритету. Формування регіональних ринків залежить від кількості населення, питомої ваги міського та сільського населення в регіоні, природного фактора, рівня розвитку овочівництва за окремими категоріями господарства, співвідношення попиту і пропозиції [Стройко Т.В.]. Характерною особливістю овочівництва є його залежність від кліматичних умов. Ринок овочів в Україні останніми роками динамічно розвивається. (табл. 1.7). Господарства повинні забезпечувати населення високоякісними овочами протягом року як у свіжому, так і в консервованому вигляді.

Площі, які зайняті під посівами овочів в Україні, у 2016 році складають 442 тис. га. Як показали розрахунки, то по всім категоріям господарств зібрана площа скорочується на 25,8 тис. га в 2016 році порівняно з 2010 роком. Це відбулося за рахунок зменшення зібраної площі сільськогосподарськими підприємствами на 12,3 тис. га., тоді як господарства населення також скоротили площі по вирощування овочів на 8,4 тис. га, які в 2016 році становили 412,8 тис. га. У 2012 р. урожай овочів став рекордним для України, було зібрано 10016,7 тис. т овочів. А в 2016 році порівняно з 2010 роком валовий збір по всім категоріям господарств зріс на 351292 тис. т, в тому числі в сільськогосподарських підприємствах на 358,4 тис. тон та по господарствах населення на 934,2 тис. тонн. Причиною цього стало збільшення урожайності в середньому по Україні на 37,4 ц/га. Найбільший рівень урожайності спостерігається в сільськогосподарських підприємствах, який в 2016 році досяг найвищого показника – 382,7 ц/га [Сільське господарство України].

Таблиця 1.7

Динаміка вирощування овочів по Україні за категоріями господарств

Показники	2010р	2011р	2012р	2013р.	2014р.	2015р.	2016р.	Відхилення (+/-)
Усі категорії господарств								
Зібрана площа, тис. га	467,8	504,1	502,8	470,7	463,8	440,0	442,0	-25,8
Урожайність, ц/га	173,6	195,0	199,2	199,7	207,8	203,0	211,0	37,4
Валовий збір, тис. т	8122,4	9832,9	10016,7	9396,2	9637,5	9214,0	9415,0	1292,6
Сільськогосподарські підприємства								
Зібрана площа, тис. га	46,6	54,9	45,7	36,0	38,7	35,3	34,3	-12,3
Урожайність, ц/га	207,0	280,5	313,7	310,6	346,4	363,4	382,7	175,7
Валовий збір, тис. т	964,6	1540,5	1433,9	1118,1	1340,3	1282,0	1323,0	358,4
Господарства населення								
Зібрана площа, тис. га	421,2	449,2	457,1	425,1	434,7	411,8	412,8	-8,4
	169,9	184,6	187,8	195,2	190,5	192,6	196,1	26,2

Урожайність, ц/га								
Валовий збір, тис. т	7157,8	8292,4	8582,8	9297,2	8278,1	7932,0	8092,0	934,2

Джерело: дані сайтів Держкомстату та Міністерства аграрної політики та продовольства України, розрахунки автора

Загальна посівна площа під овочами відкритого ґрунту за збільшилася на 1,6 %, причому в господарствах населення вона зросла майже втричі, а в сільськогосподарських підприємствах зменшилась на 88,1 %. На сьогодні спостерігається зміщення потужностей вирощування овочів у господарства населення замість сільськогосподарських підприємств. Це може призвести до загального зниження якості овочевої продукції, адже можливості більш точного дотримання технологічного процесу, більш якісного збереження та обробки є саме в сільськогосподарських підприємствах. По Україні передові позиції в складі виробленої продукції займає Херсонська область, їй належить в структурі виробництва овочів найкращий результат, що перевищує показник Івано-Франківської області майже в 7 разів, Сумська область займає одне з останніх місць по валовому збору овочів. Щодо Сумської області, то валовий збір по всім категоріям господарств має тенденцію до зростання на 21,4 тис. т. (Рис. 1.7).

Цього вдалося досягти за рахунок зростання обсягів виробництва овочів в господарствах населення в тому числі в приватних господарствах, де валовий збір зріс в 2016 році порівняно з 2010 роком на 25,2 %. Тоді як площі в сільськогосподарських підприємствах залишаються не змінними, в господарствах населення зібрана площа зростає на 0,1 тис. га за період дослідження.

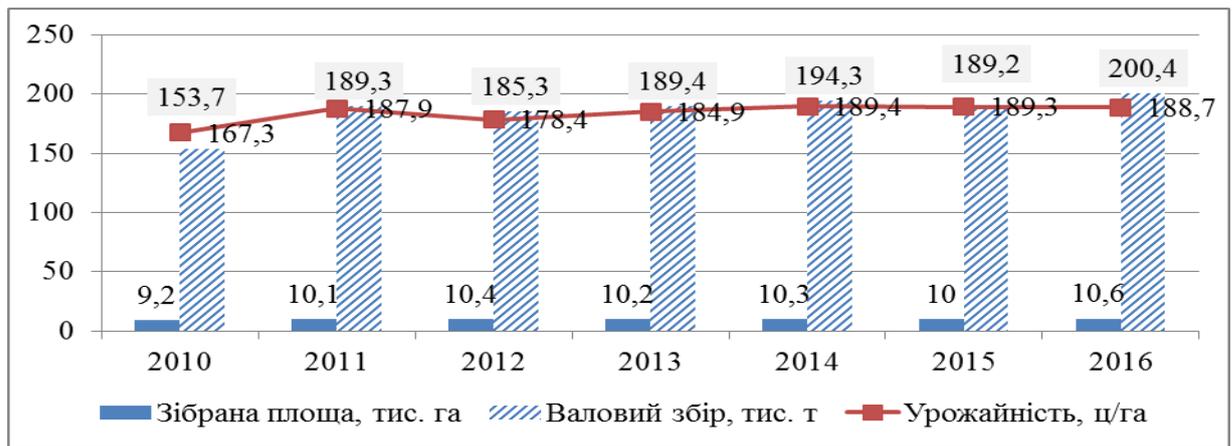

Рис. 1.7. Динаміка вирощування овочів по Сумській області (усі категорії господарств)

Джерело: дані сайтів Держкомстату та Міністерства аграрної політики та продовольства України, розрахунки автора

Зростання валового збору відбулося за рахунок підвищення урожайності в цілому по Сумській області на 13%, в тому числі в сільськогосподарських підприємствах на 66%. Водночас, в сільськогосподарських підприємствах рівень урожайності майже в 2,2 рази перевищує цей же показник в господарствах населення та в середньому по Сумській області [Статистичний щорічник Сумської області за 2015 рік]. Така ситуація пояснюється використанням якісного насіння та застосування прогресивних методів обробки ґрунту та застосування сучасних технологій вирощування овочів.

Виходячи з проведеного аналізу можна констатувати, що вирощування овочів зосереджено в господарствах населення як по Україні так в Сумській області. (8278,1 тис т. і складає 86% по Україні та 187,6 тис. га і складає 96,6% по Сумській області) (Рис. 1.8).

Розглядаючи валовий збір овочів усіх категорій господарств, можна зробити висновок, що в Україні переважно виробляються овочі відкритого ґрунту – близько 95 %. Якщо порівнювати загальний валовий збір овочів відкритого ґрунту, то можна засвідчити, що обсяги зросли на 64 %, або на 3557,7 тис. т.

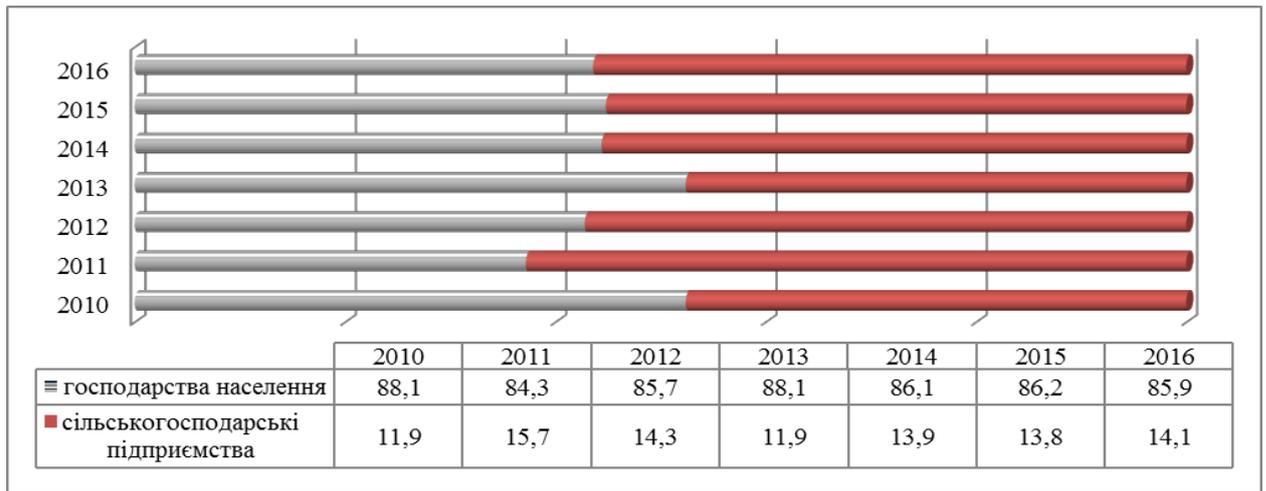

Рис. 1.8. Структура вирощування овочів за категоріями господарств України, %

Джерело: дані сайтів Держкомстату та Міністерства аграрної політики та продовольства України, розрахунки автора

Причому валовий збір овочів відкритого ґрунту зріс на 63 %, а закритого – збільшився на 77 %. Аналізуючи обсяги валового збору овочів у сільськогосподарських підприємствах, можна констатувати аналогічне співвідношення між урожаєм овочів відкритого та закритого ґрунтів – приблизно 93 % та 7 %. У 2014 році (порівняно з 1995 роком) валовий збір овочів у сільськогосподарських підприємствах зменшився на 16,6 % або на 266,8 тис. т. У свою чергу, валовий збір овочів відкритого ґрунту зменшився на 18,3 %, а закритого, навпаки, збільшився на 7,6 %. Максимальні обсяги овочів відкритого ґрунту в Україні були зібрані в 2012 році, а в господарствах населення – в 2013 році. Найменший врожай овочів у цілому по країні зібрали в 2000 році, а у господарствах населення – в 1995 році.

Слід зауважити, що приватний сектор займається виробництвом овочів як для власних цілей, так і для реалізації на ринку. Радикальне реформування аграрного сектора створило сприятливі умови для розвитку фермерства. Протягом останніх років кількість фермерських господарств значно зросла, що сприяло збільшенню вирощуванню овочів (Рис. 1.9).

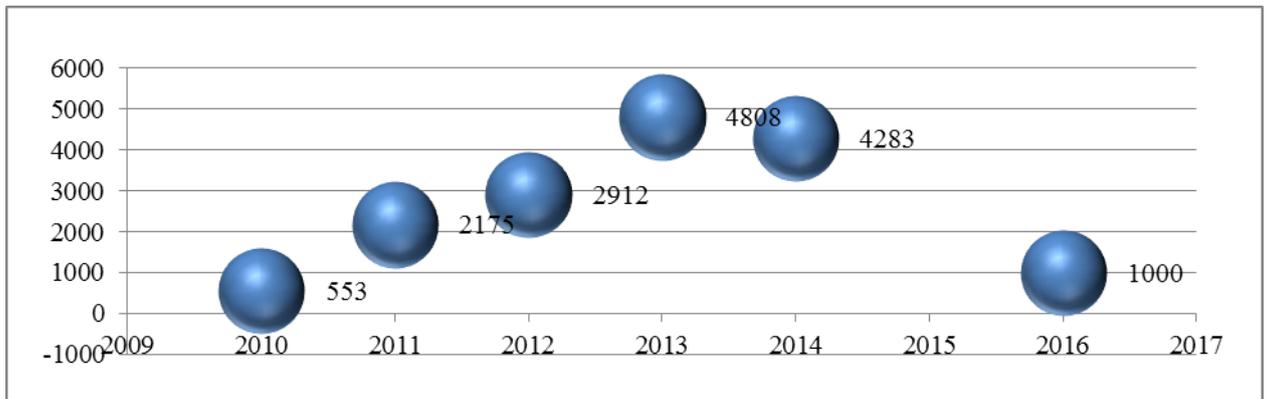

Рис. 1.9. Динаміка вирощування овочів по Сумській області у фермерських господарствах, ц

Джерело: дані сайтів Держкомстату та Міністерства аграрної політики та продовольства України, розрахунки автора

Розрахунки показали, що обсяги вирощування овочів в фермерських господарствах зросли в 7,7 рази в 2014 році порівняно з 2010 роком. Така ситуація пояснюється зростанням попиту на ринку, що призвело до збільшення пропозиції та зацікавленості товаровиробників у вирощування овочевої продукції. фермерські господарства, які є основними виробниками овочів в Сумській області зосереджені в Роменському, Путивльському та Сумському районах (Рис. 1.0). За період дослідження обсяги вирощування овочів в Роменському районі зросли на 3,5 рази а в Сумському районі в 111 разів[Сільське господарство України у 2016 році].

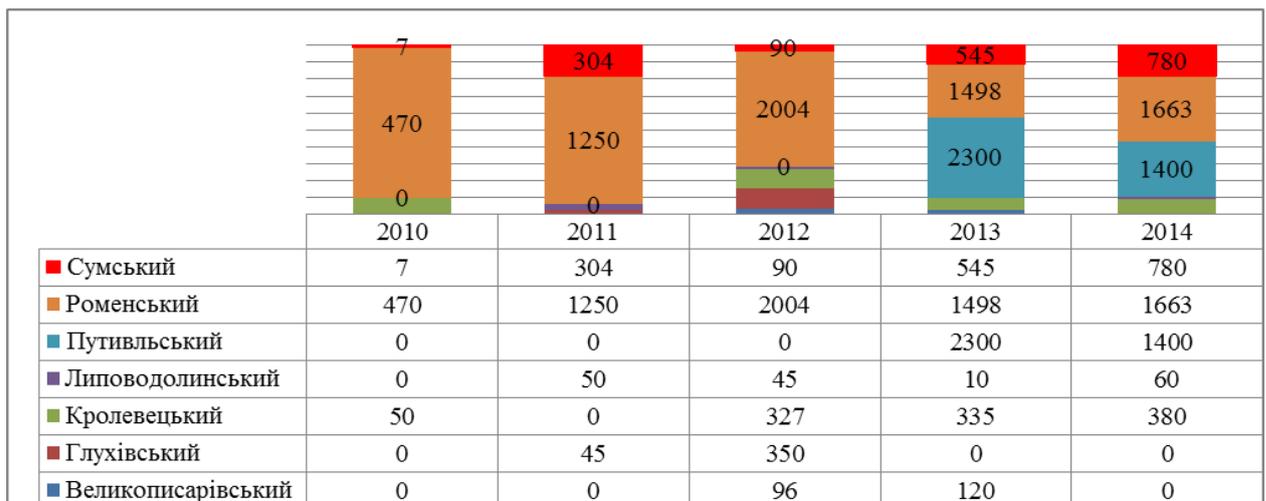

Рис. 1.0. Динаміка виробництва овочів по районах Сумської області у фермерських господарствах, ц

Джерело: дані сайтів Держкомстату та Міністерства аграрної політики та продовольства України, розрахунки автора

Сільськогосподарські підприємства, які займаються вирощуванням овочів зосереджені в Охтирському, Недригайлівському та Сумському районах, обсяги вирощування яких складають 22532 ц, 18252ц та 18433 ц відповідно. При цьому валовий збір в Недригайлівському районі зріс в 74 рази. Інтенсивно нарощує обсяги виробництва Путивльський район, в результаті чого валовий збір в сільськогосподарських підприємствах зріс 23 рази [Статистичний щорічник Сумської області за 2015рік].

Виробництво українських овочів здебільшого розміщене в господарствах населення. В останні 10 років спостерігається поступове зміцнення позицій спеціалізованих овочевих підприємств, відсоток яких із 2005-го зріс із 9,2 до 14,3% у 2014 році. Вони активно опановують передові зарубіжні технології вирощування, що позначається на рості врожайності овочів: за роки незалежності цей показник у фахових господарствах зріс у 4 рази, а в господарствах населення лише на 35%.

У господарств, які не відмовилися від овочівництва на користь рослинництва, виробничий сезон-2013-2014 виявився складним — посуха, засилля хвороб і шкідників на овочевих плантаціях, зниження якості та лежкості продукції через аномально дощову першу половину осені. І перекупники, і представники торгових мереж у перші місяці осені активно скуповували навіть неякісний урожай, щоб убезпечитися від дефіциту товару впродовж осені-зими. Особливо наочним був цей процес щодо цибулі та картоплі, виробничі площі під якими в сезоні - 2014 суттєво скоротилися, а якість урожаю залишала бажати кращого. Стартові ціни на ці товарні позиції відразу були надвисокими. Вони ж підтягли за собою вартість усього борщового набору, через що продаж різко скоротився. Стабільно низькими залишалися впродовж сезону ціни хіба що на капусту. Проте фахові «капустяні» господарства від профільної культури не відмовилися, а почали шукати варіанти урізноманітнення асортименту й зниження собівартості продукції. Проведемо аналіз асортименту овочевої продукції в Україні (табл. 1.8). Розпочнемо з найпоширеніших культур – помідорів і огірків, які

вирощуються у великих обсягах і у відкритому, і у закритому ґрунті. Статистика свідчить, що їх основними виробниками є господарства населення. З плином часу дана тенденція тільки посилюється. Якщо в 1995 році ними вирощувалося 75 % огірків і 64 % помідорів, то в 2014 ці показники досягли значень 93 % та 78 %.

Загальний валовий збір огірків у 2014 році порівняно з 1995 роком збільшився у всіх категоріях господарств на 40,7 % або на 272,2 тис. т, у тому числі в господарствах населення на 74 % або на 372,2 тис. т. Аналогічна ситуація і з валовим збором помідорів. У всіх категоріях господарств їх валовий збір зріс на 69 %, або на 868,2 тис. т, а в господарствах населення – на 88,5 % або на 728,6 тис. т. Аналіз динаміки валового збору огірків відкритого та закритого ґрунту в 1995–2014 рр. дозволяє дійти висновку, що він також збільшився в усіх категоріях господарств на 41,5 % для овочів відкритого та на 38 % для овочів закритого ґрунту відповідно. Максимальний обсяг огірків за досліджуваний період в усіх категоріях господарств був зібраний у 2012 році, тоді ж зібрали і найбільший обсяг огірків відкритого ґрунту (824,8 тис. т).

Таблиця 1.8

Динаміка вирощування основних видів овочів по Україні (усі категорії господарств), тис. тонн [Сільське господарство України у 2016 році]

	2010р.	2012р.	2013р.	2014р.	2015р.	2016р.	Відхилення абсолютне
капуста всяка	1523	1922,4	2082,5	1876,6	1677,3	1664,4	141,4
огірки	860,1	1020,6	1044,3	941	958,7	948,9	88,8
помідори	1824,7	2274,4	2051,4	2147,9	2274,4	2229,7	405
буряки столові	742,2	923,5	926,8	897,1	834,6	841,9	99,7
морква столова	714,6	915,9	930,1	890,7	822,9	876,9	162,3
цибуля на ріпку	908,9	1141,3	1019,9	1108,6	956,5	1014,6	105,7
часник	157,4	171,4	185,6	191,1	176,5	188	30,6

гарбузи столові	516,9	587,8	610,8	573,2	565,1	613,8	96,9
кабачки	478,1	554,9	522,3	531,4	496,5	595,3	117,2
перець солодкий і гіркий	163,6	189,7	194,1	187,9	167,2	187,5	23,9

Джерело: дані сайтів Держкомстату та Міністерства аграрної політики та продовольства України, розрахунки автора

Найбільший обсяг огірків закритого ґрунту було вирощено в 2013 році (245,4 тис. т). У господарствах населення більше всього огірків було зібрано в 2011 році, причому максимальний збір огірків відкритого ґрунту спостерігався у 2012 році (808,5 тис. т), а закритого – в 2013 році (192,1 тис. т). Найбільше помідорів в усіх категоріях господарств було зібрано в 2012 році. Тоді валовий збір цих овочів склав 2274,1 тис. т, тоді ж році максимальним виявився валовий збір помідорів відкритого ґрунту – 2089,7 тис. т. В 2013 році було найбільше вирощено помідорів закритого ґрунту (214,8 тис. т). Найнижчі обсяги врожаю помідорів були у 2000 році. Найпопулярнішими для вирощування овочевими культурами в Україні, крім огірків та помідорів, є різні види капусти, перцю, кабачки, баклажани, морква і цибуля. Аналізуючи їх валовий збір в Україні, можна констатувати, що у 1995 році в господарствах населення вирощувалося 69 % капусти, 68 % моркви столової, 68 % цибулі на ріпку, 81 % солодкого і гіркого перцю, 78 % кабачків та 74 % баклажан. До 2014 року тенденції домінування господарств населення тільки посилювалися, адже в господарствах населення було вирощено вже: 92 % капусти, 87 % моркви столової, 85 % цибулі на ріпку, 95 % солодкого і гіркого перцю, кабачків та баклажанів.

Отже, слід відмітити, що перевага господарств населення при виробництві овочів може негативно вплинути на товарність готової овочевої продукції, оскільки більш оптимальними резервами для обробки та зберігання овочів наділені саме сільськогосподарські підприємства, а не окремі господарства населення. Відтак можна рекомендувати виробникам активніше об'єднуватись у різні цільові асоціації з метою підвищення якості

овочевої продукції та сумісного впровадження інноваційних технологій.

Великою проблемою у розвитку виробництва овочевої продукції є її реалізація. Аналіз структурних змін, що відбулися в овочівництві, довів необхідність створення досконалого ринку овочів, який забезпечував би населення овочевою продукцією протягом року. Важливу роль у цьому повинен відігравати оптовий ринок овочів, який створював би умови для організації оптової торгівлі. У сучасних умовах для ефективного виробництва та реалізації продукції сільськогосподарським підприємствам необхідно проводити дослідження ринку. Знаходити найдоцільніші канали реалізації. Для цього слід вивчити цілий ряд питань, а саме: систему ціноутворення, співвідношення попиту та пропозиції, платоспроможність підприємств і населення, а також вирішити екологічні проблеми виробництва та реалізації овочевої продукції.

В Україні за період дослідження на 12 % зросли посівні площі овочевих культур по всіх категоріях господарств, основна частка площ знаходиться в розпорядженні господарств населення і в 2014 році становила 434,7 тис. га, що складає 94% всіх площ овочевих культур по Україні. Основні площі вирощування овочевих культур сконцентровано в областях з найбільш сприятливими умовами для їхнього вирощування..

Наприклад, у 2016 р. близько 63% від усього виробництва овочевих культур було зосереджено у Херсонській, Дніпропетровській, Харківській Київській, Полтавській, Миколаївській, Львівській, Одеській, Вінницькій областях. Зокрема в південних областях України вирощують томат, цибулю, зелений горошок, перець, баклажани, тобто ті овочеві культури, які є основною сировиною для первинної переробки в господарствах і на консервних заводах. Також південні області й надалі залишаться основним виробником томата, цибулі, перцю, баклажанів для завезення в західні та північні області України.

Овочівництво є специфічною галуззю рослинництва, яка включає в себе великий набір овочевих культур, вирощуваних за різними технологіями, з

різними термінами зберігання овочевої продукції, з різною собівартістю й ефективністю її виробництва. Аналіз ситуації на овочевому ринку України показав, що спостерігається певне співвідношення між обсягами виробництва, реалізації та ціною реалізації продукції. Цінова кон'юнктура овочевого ринку в останні роки, в значній мірі визначається співвідношенням попиту і пропозиції, що складаються на ринку. Так, обсяги реалізації продукції зростають тоді, коли пропозиція на ринку найвища, а рівень цін на ринку встановлюється найнижчий.

Найвища ціна спостерігалася на ринку в 2016 році, при обсягу виробництва 9415 тис. тонн. На внутрішній ринок овочі надходять за традиційною схемою реалізації: заготівельним підприємствам, населенню, включаючи продаж і видачу в рахунок оплати праці, продаж на ринку та комерційним структурам. Проте відбулися певні трансформаційні зміни щодо каналів збуту овочів і в динаміці цих змін (табл. 1.9).

Сьогодні в середньому по Україні основним місцем реалізації овочевої продукції залишаються переробні підприємства – 47 % та комерційні структури – 48,9%, і лише 4 % - реалізація на ринку. Така ситуація пояснюється наявністю оптових гуртових ринків та переробних підприємств на території областей (Миколаївська, Одеська і т.д.) або близькість розташування до ринків збуту. Однак по регіонам канали реалізації відрізняються. Наприклад основним каналом реалізації в Сумській області є комерційні структури – 65 %, а інша частка реалізується на ринку. І взагалі відсутній такий канал реалізації, як переробні підприємства, що пояснюється не значними обсягами виробництва овочів, які зосереджені, в основному, в господарствах населення та відсутністю переробних комбінатів на цій території.

Таблиця 1.9

Динаміка обсягів і питома вага каналів реалізації овочів (Україна)

Роки	Продано - всього		Переробним підприємствам		Населенню в рахунок оплати праці		пайовикам в рахунок орендної плати за землю та майнових паїв (часток)		На ринку, через власні магазини, ларьки, палатки		іншим господарюючим суб'єктам	
	Кількість, тис. тонн	Питома вага, %	Кількість, тис. тонн	Питома вага, %	Кількість, тис. тонн	Питома вага, %	Кількість, тис. тонн	Питома вага, %	Кількість, тис. тонн	Питома вага, %	Кількість, тис. тонн	Питома вага, %
2010	646,0	100	240,6	37,2	3,7	0,6	1,2	0,2	78,9	12,2	321,6	49,8
2011	900,0	100	399,9	44,4	2,4	0,3	1,2	0,1	68,2	7,5	428,2	47,6
2012	961,6	100	398,7	41,5	2,2	0,2	0,9	0,1	68,3	7,1	491,5	51,1
2013	885,9	100	317,1	35,8	2,1	0,2	1,1	0,1	59,2	6,7	506,4	57,2
2014	955,5	100	448,8	47,0	1,2	0,1	0,5	0,0	38,1	4,0	466,9	48,9
2015	1043,7	100	556,1	53,3	0,5	0,05	0,3	0,03	29,1	2,8	457,6	43,8

Але реалізація на ринку є більш традиційним каналом місцем для закупки овочевої продукції для власного споживання. Причина в тому, що на ринку продукція надходить свіжою, має кращий товарний вигляд, але в певні сезони. Крім цього, на ринку є можливість вибору, а продавці більш гнучкі стосовно попиту і пропозиції, які впливають на роздрібні ціни. Для вітчизняного ринку овочевої продукції характерним є високий ступінь конкуренції, коливання попиту та значна диференціація за овочевими культурами.

Овочева галузь не може функціонувати без добре розвинутої переробної промисловості, яка зазнала деяких труднощів під час переходу до ринкової економіки. Покупець став дуже вибагливим до овочевої продукції. Для нього важливе значення має та продукція яка має – кращий зовнішній вигляд, зручну тару, краще оформлена. Реалізація овочевої продукції пов'язана з її якістю та доступними цінами. Продукція високої якості користується високим попитом і швидко реалізується, а продукція низької якості часто залишається не реалізованою, не дивлячись на низьку ціну. У закупівлі овочів (переважно у великих містах) населення віддає перевагу мережам супермаркетів (це в основному покупці з високим рівнем доходів),

оскільки ціни в супермаркетах. Останнім часом, разом із збільшенням кількості торгових точок у мережі супермаркетів, зріс попит цих магазинів на сертифіковану продукцію овочівництва, пропозиція якої з боку вітчизняних товаровиробників дуже обмежена. Тому асортимент овочів у мережі супермаркетів представлений якіснішою імпоротною продукцією

Велика кількість асортиментних груп овочевої продукції, трудомісткість процесу вирощування, відсутність сучасних овочесховищ, труднощі зі збутом вирощеної продукції з причин обмеженої інформації про ринкову кон'юнктуру та не сформованістю маркетингової інфраструктури складають основний перелік проблем для аграрних товаровиробників.

Для ефективного функціонування регіонального овочепродуктового підкомплексу необхідно зосередити увагу на розширенні асортименту та безпеки овочевої продукції, підвищенні якості овочів. Необхідно забезпечити високий рівень землеробства: своєчасна підготовка ґрунтів, проведення всіх агрозаходів, раціональне використання органічних і мінеральних добрив. Важливу роль у створенні досконалого регіонального ринку повинен відігравати оптовий ринок овочів, який створював би організовані умови для оптової торгівлі. Для збільшення виробництва овочів у регіонах необхідно вивчити ряд питань, а саме: систему ціноутворення, співвідношення попиту і пропозиції, платоспроможність підприємств і населення, а також вирішити екологічні проблеми виробництва та реалізації овочевої продукції. У формуванні регіонального ринку немає стійких каналів збуту, стабільних зв'язків між виробниками та покупцями. Ринок овочевої продукції не відповідає умовам сучасного маркетингу, який орієнтується на роздрібний та оптовий продаж. Ефективність овочевого регіонального ринку залежить від раціонального поєднання виробництва, переробки, зберігання та реалізації овочів.

1.4. Аналіз стану ринку молока та молочної продукції в Сумській області

Вирішення проблеми створення збалансованого сільськогосподарського виробництва в будь – якій країні передбачає, що першим і самим головним завданням в цьому плані є забезпечення так званої «безпеки харчування», що, в свою чергу, є запорукою виживання суспільства . Ця мета реалізується через забезпечення державою власними продуктами харчування належної якості [Муштай].

В сучасних умовах нестабільності в державі прогнозувати, наскільки інтенсивно буде розвиватися молочна галузь в Україні та Сумській області зокрема, достатньо складно. Однією з основних проблем молочної галузі – є сировинна проблема, оскільки на внутрішньому ринку наявний дефіцит сировини - молока, що обумовлено низкою чинників, зокрема сезонністю виробництва. У весняно – літній період молока виробляють у 2,5-3 рази більше, ніж осінньо - зимовий, і молокопереробні підприємства змушені переробляти надлишки сировини на промислову групу товарів.

Аналіз ситуації, що склалася на регіональному ринку молока та молочних продуктів, за останній період, не дає можливості зробити однозначні висновки. Аналізуючи виробництво молока за період з 2010р. по 2016р., встановлено, що питома вага обласного виробництва не перевищує 4, 0% та коливається за період дослідження в межах 3,72 – 3,99%. (табл. 1.10).

Таблиця 1.10

Виробництво молока за 2010 – 2016 рр.

(на кінець року; тис. т)

Роки	В Сумській області	В Україні	Питома вага обласного виробництва, %
2010	430,5	11248,5	3,83
2011	418,5	11086,0	3,78
2012	427,3	11377,6	3,76
2013	427,3	11488,2	3,72
2014	427,1	11132,8	3,84
2015	417,6	10615,4	3,93
2016	414,6	10381,5	3,99
Середньорічний приріст, тис. т	-2,7	-144,5	-
Середньорічний приріст, %	-0,5	-1,0	-
Відхилення,+/- (2016-2010)	-15,9	-867,0	-

Джерело: складено автором на основі [Муштай, Офіційний сайт Державної служби статистики України, Статистичний щорічник Сумської області]

Так, середньорічне скорочення виробництва молока в абсолютному та відносному вимірах по області та Україні становило 2,7 тис. т або 0,5% та 144,5 тис. т або 1,0% відповідно

Дослідження динаміки обсягів виробництва молока в розрізі категорій господарств області, дає підстави стверджувати, що виявлена негативна динаміка до скорочення виробництва молока обумовлена падінням обсягів виробництва молока у приватному секторі (господарствах населення) в загальному обсягу виробництві даного продукту(табл. 1.11).

Так, обсяг виробництва молока у господарствах усіх категорій у 2016 році в порівнні з 2010 роком знизився на 15,9 тис. т (3,7 %), проте у сільськогосподарських підприємствах обсяг виробництва збільшився на 40,4 тис.т. або 28,3%. В приватному секторі виробництво молока, за вказаний період, навпаки скоротилось на 56,3 тис. т., що становить 19,6 %.

Незважаючи на виявлену ситуацію, господарства населення й на сьогодні залишають за собою більшу частку у структурі загального виробництва молока по Сумській області. Це, безумовно, впливає на якість отриманої сировини - молока, оскільки пов'язано з використанням ручної праці, труднощами як під час виробництва, так і збуту. Зокрема, у 2016 році питома вага виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами становила 44,2%, господарствами населення – 55,8%, що менше за показник 2010 року на 11в.п. Отже, оскільки господарства населення виробляють 55,8 – 66,8% молока, то його виробництво в цьому секторі без сумніву являється визначальним.

Таблиця 1.11

Виробництво молока за категоріями господарств в Сумській області

(на кінець року; тис. т)

Роки	Господарства усіх категорій	Сільськогосподарські підприємства	Господарства населення

2010	430,5	142,8	287,7
2012	427,5	161,8	265,5
2013	427,3	164,6	262,7
2014	427,1	166,8	260,3
2015	417,6	175,1	242,5
2016	414,6	183,2	231,4
Відношення,% (2016-2010)	96,3	128,3	80,4
Відхилення,+/- (2016-2010)	-15,9	40,4	-56,3

Дані визначено на підставі середньорічного темпу зростання

Джерело: складено автором на основі [Офіційний сайт Державної служби статистики України, Офіційний сайт Спілки молочних підприємств України, Статистичний щорічник Сумської області]

При цьому, поряд з загальним падінням обсягів виробництва молока в господарствах населення в останні роки виробництво молока в фермерських господарствах області зросло на 55,4%. В будь якому випадку, процеси становлення та подальшого розвитку фермерської системи продовжуються паралельно із збільшенням розмірів господарств, концентрацією виробництва в найбільших господарствах і перетворення в підсобні господарства – менших за розміром. Розвиток приватного сектора (особистих підсобних господарств), суттєво впливаючи на зміну сільськогосподарської структури збільшує можливості щодо самозабезпечення населення продуктами харчування, що в непростих умовах перехідного періоду економіки буде сприяти збереженню соціальної стабільності регіону.

З огляду на середньорічні показники, найбільш розвиненими районами області, що спеціалізуються на виробництві молока (враховуючи обсяги виробництва) є: Сумський (28,7%), Конотопський (22,6%), Роменський (15,5%), Охтирський (9,6%) та Тростянецький райони (9,1%). Проте за базисними темпами росту нарощування обсягів виробництва серед районів області лідерами є: Глухівський (в 2,0 рази), Буринський (163,6%), Тростянецький (152,2%), Охтирський (140,0%) та Конотопський (139,4%) райони(табл.1.12).

Таблиця 1.12

Виробництво молока в Сумській області за 2010 – 2015 рр.

(у сільськогосподарських підприємствах; тис. т)

Роки	2010р.	2012р.	2013р.	2014р.	2015р.	В середньому у за період	2015р. у % до	
							2010р.	2014р.
<i>По області</i>	142,8	161,8	164,6	166,8	175,1	162,2	122,6	105,0
м.Суми	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>Райони</i>								
Білопільський	6,6	8,4	8,2	8,1	7,5	7,8	113,6	92,6
Буринський	6,6	7,9	9,2	9,2	10,8	8,7	163,6	117,4
Великописарівський	4,3	5,0	4,5	5,2	4,9	4,8	114,0	94,3
Глухівський	5,7	6,9	8,6	10,1	11,5	8,6	2,0 рази	113,9
Конотопський	18,6	22,9	23,5	22,8	25,9	22,6	139,4	113,6
Краснопільський	5,8	6,8	6,4	5,4	5,5	6,0	94,8	101,9
Кролевецький	6,8	6,9	8,5	9,1	8,4	7,9	123,5	92,3
Лебединський	8,6	7,9	8,5	7,7	8,7	8,3	101,2	113,0
Липоводолинський	9,2	7,3	6,4	6,5	6,8	7,2	73,9	104,6
Недригайлівський	4,5	5,3	4,4	4,4	4,7	4,7	104,4	106,8
Охтирський	7,9	9,1	10,0	10,0	11,1	9,6	140,5	111,0
Путівльський	6,3	6,4	6,4	6,7	7,1	6,6	112,7	106,0
Роменський	14,3	16,3	15,2	16,0	15,9	15,5	111,2	99,4
Середино-Будський	2,0	1,9	1,9	2,0	1,8	1,9	90,0	90,0
Сумський	25,1	29,0	29,5	30,1	29,8	28,7	118,7	99,0
Тростянецький	6,9	9,3	9,2	9,5	10,5	9,1	152,2	110,5
Шосткинський	3,1	4,0	3,7	3,2	3,6	3,5	116,1	112,5
Ямпільський	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6	0,5	120,0	120,0
<i>Середнє значення</i>	7,9	9,0	9,1	9,3	9,7	9,0	122,8	104,3

Джерело: складено автором на основі [Статистичний щорічник Сумської області]

Суттєве погіршення ситуації з обсягів виробництва по відношенню до 2010 року зафіксовано у Краснопільському (94,8%), Середино - Будському (90,0%) та Липоводолинському (73,9%) районах. Кращими за показники попереднього року стали: Ямпільський (120,0%), Буринський (117,4%), Глухівський (113,9%), Конотопський (113,6%) та Лебединський (113,0%) райони. При цьому втратили свої позиції: Роменський (99,4%), Кролевецький (92,3%), Сумський (99,0%) райони. Найгірша ситуація спостерігається у Середино - Будському районі (90,0%)

Безперечно, що на вищезазначену ситуацію в області вплинуло безліч факторів, серед яких - продуктивність та чисельність поголів'я молочного стада. Саме нестабільність рівня останніх і здійснює вирішальний вплив на

формування продовольчого потенціалу регіону та на параметри його продовольчого забезпечення [Муштай].

Показник середньорічного надою молока на корову значною мірою визначає ефективність молочного сектору. Середні надої молока у світі – 2 400 кг на корову за рік. В Україні цей показник – 4 700 кг, що перевищує показники Росії, Середньої Азії та Кавказу. Проте Україна значно відстає від країн Західної Європи та Північної Америки. Це можна пояснити тим, що в цих країнах існує потужна підтримка агропромислового комплексу з боку держави, функціонують великі, потужні із сучасним обладнанням фермерські комплекси, які активно також займаються і дослідженнями в даній галузі щодо підвищення продуктивності корів за рахунок змін у їхньому харчовому раціоні, використання мікроелементів та поживних харчових добавок тощо. Слід також узяти до уваги, що 4 700 кг молока на рік – значення, близьке до точки беззбитковості, і ця середня цифра означає, що в Україні є як прибуткові, так і збиткові господарства. Тому важливо продовжити інтенсифікацію виробництва, бо саме це забезпечує конкурентоздатність. Саме зростання надоїв до останнього часу значною мірою компенсувало падіння поголів'я, а наразі навіть дає приріст виробництва [Тваринництво України: Пожвавлення 2013].

Поряд з негативною динамікою, щодо чисельності поголів'я, упродовж визначеного періоду виявлено позитивні зміни щодо продуктивності худоби за всіма категоріями господарств Сумської області. Так, середній річний надій молока від однієї корови в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення збільшився на 42,0% та 17,8% відповідно (табл. 1.13).

Таблиця 1.13

Середній річний надій молока від однієї корови в Сумській області, кг

Роки	Господарства усіх категорій	Сільськогосподарські підприємства	Господарства населення
2010	4142	3632	4463
2012	4513	4258	4691
2013	4708	4482	4867

2014	4757	4559	4898
2015	4940	4990	4904
2016	5019	5159	5258
Відношення,% (2016-2010)	121,2	142,0	117,8
Відхилення,+/- (2016-2010)	877,0	1527,0	795,0

Дані визначено на підставі середньорічного темпу зростання
Джерело: складено автором на основі [Статистичний щорічник Сумської області]

Одним з основних каналів збуту молока є переробні підприємства. Сільськогосподарські виробники Сумської області не відчують особливих труднощів у збуті молочної продукції. Представники великих молокопереробних підприємств постійно здійснюють збір молока як у приватних виробників (господарствах населення), так і у сільськогосподарських підприємствах. Проте у більшості випадків ціна, яку пропонують переробні підприємства, часто не забезпечує навіть простого відтворення виробничого процесу.

У 2015 році від усіх категорій сільськогосподарських товаровиробників Сумської області надійшло на переробні підприємства 190,7 тис. т. молока і молочних продуктів, що на 120,2 тис. т. менше порівняно з 2010 р. Частка сільськогосподарських підприємств у 2015 р. в обсягах реалізації становила 146,4 тис. т. або 76,8 %, господарства населення в загальному обсязі реалізовували 40,7 тис. т., або 21,3 %(табл. 1.14).

Таблиця 1.14

Надходження молока та молочних продуктів на переробні підприємства в області, тис. т

Роки	Сільськогосподарських підприємств	Господарств населення	Інших господарських структур	Всього
2010	151,8	157,5	1,6	310,9
2012	199,5	96,8	1,7	298,0
2013	192,3	74,9	1,7	273,1
2014	188,1	60,5	6,4	255,0
2015	146,4	40,7	3,6	190,7

Середньорічний приріст, тис. . т	-1,4	-29,2	0,5	-
Середньорічний приріст, %	-0,9	-28,7	22,5	-
Відхилення, +/- (2015-2010)	-5,4	-116,8	2,0	-

Джерело: складено автором на основі [Статистичний щорічник Сумської області]

В країні має місце низка проблем, які гальмують поступальний розвиток молочної промисловості. Серед них, в першу чергу слід вказати на скороченням сировинної бази та незадовільну якість сировини – молока, що надходить до переробки. Причина полягає у незабезпеченості умов утримання корів, що призводить до виникнення захворювань тварин, а також відсутності первинної обробки (охолодження) молока в більшості приватних селянських господарствах і багатьох сільськогосподарських підприємствах.

В основу розвитку економічних відносин сільськогосподарських товаровиробників і підприємств переробної промисловості покладається договірна основа, що являється запорукою налагодження взаємовигідного ділового партнерства між контрагентами ринку.

За аналізований період частка реалізації молока аграрними товаровиробниками Сумської області переробним підприємствам та на ринку зросла на 2,5 в.п. та 0,2 в.п. відповідно, проте значно зменшилась реалізація молочної продукції за іншими каналами реалізації, а саме на 2,6 в.п. (табл. 1. 15).

Таблиця 1.15

Структура реалізації молока та молочних продуктів у сільськогосподарських підприємствах Сумської області, тис. т

(відсотків до загального обсягу реалізації)

	2010р.	2012р.	2013р.	2014р.	2015р.	Структурні зрушення, в.п.
Переробним підприємствам	95,5	95,9	97,5	97,5	98,0	2,5
На ринку	0,8	1,0	1,2	1,0	1,0	0,2
Населенню в рахунок оплати праці та пайовикам	0,2	0,1	0,1	0,2	0,1	- 0,1

в рахунок орендної плати						
За іншими напрямками	3,5	3,0	1,2	1,2	0,9	-2,6
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-

Джерело: складено автором на основі [Статистичний щорічник Сумської області]

Отже, серед основних чинників, що сповільнюють розвиток як вітчизняного, так і регіонального ринків молока та молочної продукції, слід виділити: скорочення поголів'я худоби молочного стада; зниження обсягів виробництва молока; невідповідну якість молока-сировини і, молочної продукції зокрема, застарілі технології виробництва (устаткування більшості ферм та молокопереробних підприємств потребують негайного оновлення та модернізації), що, в свою чергу, призводить до зростання витрат на виробництво продукції; невідповідність вітчизняних норм та вимог щодо якості молока і молочної продукції з європейськими. При цьому, все це відбувається на фоні зниження платоспроможності населення.

Вважаємо, що послаблення міри впливу вказаних чинників, можливе за умови об'єднання зусиль представників влади, науки та бізнесу у визначенні та реалізації стратегій подальшого розвитку молочної галузі. При цьому, для стабільного розвитку продовольчого ринку, ринку молока зокрема, необхідно прискорити процеси реформування аграрного сектору України, який безпосередньо впливає на розвиток продовольчого ринку Сумської області. Потрібна суттєва модернізація в напрямі розвитку підприємницької діяльності як в місті, так і на селі, впровадження інноваційних технологій у виробництво, забезпечення прибутковості товаровиробників, а також розбудови соціальної інфраструктури та розвитку сільських територій.

Основою стабільного функціонування галузі в майбутньому має стати крупнотоварне виробництво. Проте сектор відразу не зможе перейти на такі масштаби – для цього необхідні значні кошти для капіталовкладень. За оцінками експертів, період окупності проекту будівництва сучасного молочнотоварного комплексу складає 8 років, організації фермерського господарства на 400 корів – 5– 6 років. Такі проекти будуть привабливими

для інвесторів, які пов'язують свою майбутню діяльність із молочним бізнесом. Досягнення перспективних показників розвитку галузі не можливе і без підвищення ефективності господарювання дрібних товаровиробників, які можуть стати альтернативою крупнотоварному виробництву [Тваринництво України: Пожвавлення 2013].

Таким чином, виробництво молока та молокопродуктів в регіоні можна і необхідно зробити прибутковим та конкурентоспроможним видом аграрного бізнесу. Проте даний процес потребує багато часу, зусиль та значних інвестиційних коштів[Муштай].

Для того, щоб побудувати конкурентоспроможну модель, необхідно створити умови для формування оптимального співвідношення частки приватних господарств населення, сімейних ферм і спеціалізованих великотоварних господарств. Це забезпечить зниження собівартості молока і підвищення ціни за рахунок вищої якості продукції [Кернасюк].

Тому вважаємо, що господарства приватного сектору, які залучені до виробництва молока - сировини, потребують дотацій та інвестиційних вкладень з боку держави.

1.5. Формування регіонального ринку м'яса

У структурі продовольчого ринку важливе місце належить спеціалізованому м'ясному ринку, який включає реалізацію як м'ясопродуктів, так худоби та птиці. Об'єктивний характер формування м'ясного ринку пов'язаний з локалізацією розміщення споживачів м'ясних продуктів, їх специфічними потребами, а також розміщенням виробництва м'ясопродуктів.

Основою для нарощування обсягів реалізації та виробництва м'яса є наявність відповідної чисельності поголів'я худоби і птиці та забезпечення умов для подальшого його збільшення. В Сумській області за останнє десятиріччя спостерігається спад поголів'я худоби та птиці за всіма

категоріями господарств, зокрема в 2016 році в порівнянні з 2000 роком поголів'я зменшилось, відповідно ВРХ майже на 66,5%, свині на 65%, вівці та кози на 31,7%, натомість поголів'я птиці зросло на 67,1% . Порівнюючи 2016 рік з 2015 роком, було встановлено, зменшення поголів'я ВРХ на 1% в тому числі корів на 2%, свиней на 12,5% та збільшення овець на 4,4 та птиці на 11,9%. (табл. 1.16). [Статистичний щорічник Сумської області]

Таблиця 1.16

Динаміка поголів'я худоби в Сумській області

Роки	Поголів'я тварин, тис. гол				
	ВРХ всього	в т.ч. корови	свині	вівці та кози	птиця
2000	438,0	219,5	394,8	55,2	3055,1
2005	295,4	165,4	251,3	47,5	3157,4
2010	178,1	104,8	199,3	40,1	3510,0
2011	163,9	98,2	201,5	38,1	3726,2
2012	159,7	95,3	155,7	39,6	3891,1
2013	167,6	91,4	165,0	40,5	4388,1
2014	163,4	90,3	173,2	39,7	4951,7
2015	148,3	84,8	159,4	36,1	4557,9
2016	146,9	83,2	139,5	37,7	5104,5
2016 до 2000 у %	33,5	37,9	35,3	68,3	167,1
2016 до 2015 у %	99,0	98,1	87,5	104,4	111,9

Аналіз динаміки поголів'я тварин в фермерських господарствах Сумської області показав, що воно також зменшилось за останні роки по всім видам тварин, особливо скоротилось поголів'я свиней на 36%. [Статистичний щорічник Сумської області]

Визначають декілька основних причин негативного впливу на розвиток свинарства. Основна це зростання виробничих витрат. Навіть за сучасних технологій вирощування свиней, які характеризуються періодом відгодівлі на рівні 168 днів, середньодобових приростів 604 г, ваги реалізації товарних свиней 110 кг важко досягти бажаного економічного ефекту.

Аналіз динаміки поголів'я худоби в Україні показав, приблизно таку ж тенденцію що і в Сумській області, зокрема зменшилось поголів'я ВРХ свиней та овець у 2016 році в порівнянні з 2000 роком відповідно на 64,7%, 29

,8 та 29,6% та зросло поголів'я птиці на 61,9%. Порівнюючи звітний з попереднім періодом виявилась тенденція в цілому по Україні ще гірша ніж в Сумській області, тобто спостерігається зменшення поголів'я по всім категоріям худоби в середньому на 4-5%. (Табл.1.17). [Державна служба статистики України]

Таблиця 1.17

Динаміка поголів'я худоби в Україні

Роки	Поголів'я тварин, тис. гол				
	ВРХ всього	в т.ч. корови	свині	вівці та кози	птиця
2000	10626,5	5431,0	10072,9	1881,7	126,1
2005	6902,9	3926,0	6466,1	1754,5	152,8
2010	4826,7	2736,5	7576,6	1832,5	191,4
2011	4494,4	2631,2	7960,4	1731,7	203,8
2012	4425,8	2582,2	7373,2	1739,4	200,8
2013	4645,9	2554,3	7576,7	1738,2	214,1
2014	4534,0	2508,8	7922,2	1371,0	230,3
2015	3884,0	2262,0	7350,7	1371,0	213,3
2016	3750,3	2166,6	7079,0	1325,0	204,0
2016 до 2000 у %	35,3	39,8	70,2	70,4	161,9
2016 до 2015 у%	96,5	95,7	96,3	96,6	95,6

Таку ситуацію частково можна пов'язати зі збитковістю виробництва м'яса. Необхідно зазначити той факт, що впродовж останніх років виробництво м'яса в Сумській області було збитковим по всім видам, причому найвищий рівень збитковості спостерігався в 2016 році на рівні 48-51% по вівцям і птиці і 22,8% та 7,5% по виробництву м'яса ВРХ та свиней відповідно. (Рис.1.11) [Статистичний щорічник Сумської області]

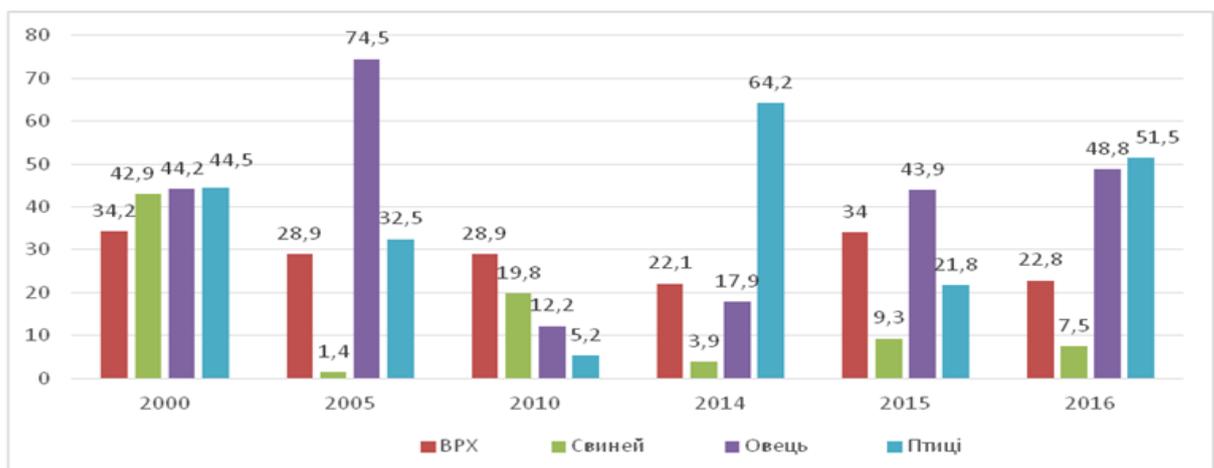

Рис.1.11. Динаміка збитковості виробництва м'яса в Сумській області,
%

Серед проблем, що впливають на скорочення поголів'я та збитковість вирощування худоби і, як наслідок, зменшення обсягів виробництва в Сумській області, можна виділити: підвищення собівартості виробництва; диспаритет цін на продукцію сільського господарства, зокрема яловичину та промислові товари; відсутність промислового вирощування худоби та зосередження значної частини виробництва у господарствах населення, що не забезпечує ефективності та якості продукції; забій населенням молочних телят через неможливість його вирощувати; відсутність диференціації ціни на м'ясну і молочну худобу; відсутність доступної інформації про сучасні та ефективні технології вирощування ВРХ; обмежений доступ до кормових ресурсів. Для багатьох виробників дуже актуальною є проблема фінансового забезпечення технологічного переоснащення ферм і тваринницьких комплексів.

Обсяги реалізації залежать перш за все від виробництва. Порівняльний аналіз виробництва м'яса в Сумській області і в Україні в цілому показав, що тенденція загальноукраїнських показників має позитивний характер збільшення обсягу виробництва за досліджуваний період майже на 40%, незважаючи що в останні роки воно дещо зменшилось. Тенденція Сумської області навпаки в сторону зменшення, і тільки в звітному періоді ситуація дещо стабілізувалась і становила 45,5 тис. т. Сумська область в рейтингу областей України знаходиться майже на останньому місці, її частка в загальноукраїнському виробництві становить менше 2%. (Рис.1.12). [Статистичний щорічник Сумської області]

Рис. 1.12. Динаміка виробництва м'яса у забійній вазі, тис. т

Аналіз структури поголів'я за категоріями господарств показав, 77% всього поголів'я зосереджено в сільськогосподарських підприємствах, натомість 65% м'яса виробляється в господарствах населення. Це свідчить про те, що ефективність виробництва вище в селянських господарствах. (Рис. 1.13)

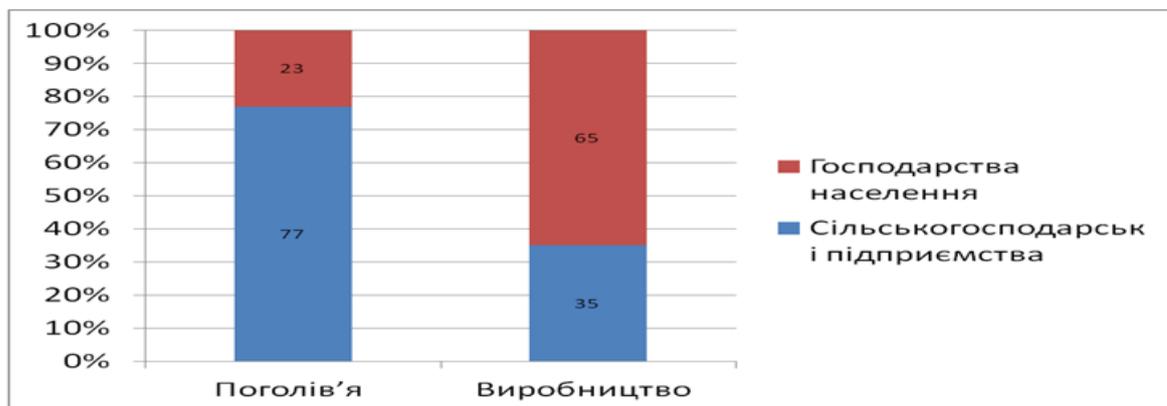

Рис.1.13. Структура поголів'я та виробництва м'яса за категоріями підприємств,%

За річного фонду споживання м'яса на рівні 2,55 млн. т, на одну особу припадає 54,4 кг м'яса. З цього обсягу частка м'яса птиці становить 43%, свинини - 38%, яловичини - 17%, іншого м'яса - 2%. Тобто це значно менше рекомендованої Міністерством охорони здоров'я річної норми споживання м'яса. Тому внутрішній ринок має резерв до збільшення споживання.

Дослідження споживання м'яса на 1 особу показало, що в цілому по Україні спостерігається тенденція до зростання споживання на 65% в звітному році в порівнянні з 2000 роком, в Сумській області споживання незначно але зросло на 8%. (Рис. 1.14) [Онопрієнко]

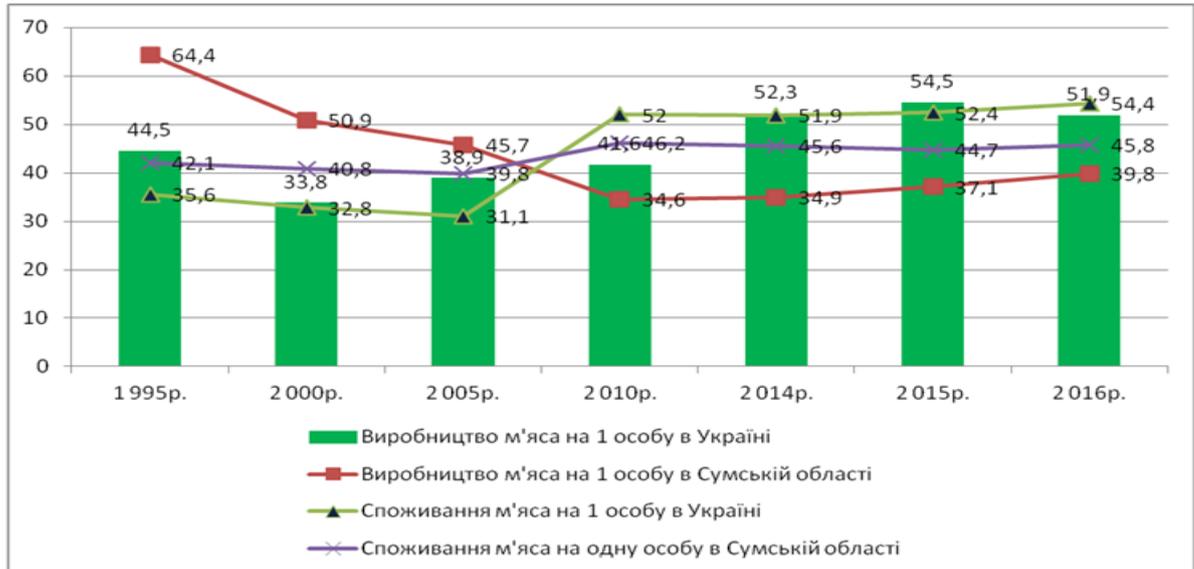

Рис. 1.14. Динаміка виробництва та споживання м'яса на 1 особу, кг

Якщо дослідити споживання м'яса в Сумській області, то воно становить в середньому 45 кг на особу при науково - обґрунтованій нормі 75-80 кг, але позитивним є те що споживання зросло на 10% за досліджуваний період.

Відтак, можна зробити висновок що, по перше сумчани споживають на 33% менше норми і на 12% менше середньостатистичного українця, що свідчить про низький рівень життя в Сумській області, а по друге Сумщина виробляє на 20% менше м'яса ніж споживає, тобто ці 20% імпортуються.

Внаслідок економічної кризи масштаби операцій на ринку м'яса різко зменшились, а отже, у нього є значний потенціал росту. Якщо в оцінці потенційної місткості ринку виходити з рекомендованої норми споживання м'яса на одну особу, то в перспективі обсяг реалізованої продукції у натуральних одиницях повинен зрости удвічі. М'ясо для переважної більшості населення залишається через його відносну дорожнечу малодоступним товаром. Різке зниження доходів населення зумовило

погіршення структури його харчування через зменшення у ній частки особливо цінних продуктів тваринного походження, насамперед м'ясопродуктів.

Згідно досліджень прес-служба Економічного дискусійного клубу, у 2017 році виробництво м'яса всіма категоріями господарств України очікується на рівні 2 370 тис. тонн, або на 2% вище проти минулого року. (Табл.1.18) [Виробництво м'яса в Україні у 2017]

Враховуючи купівельну спроможність населення загальний фонд споживання м'яса та м'ясопродуктів у 2017 році оцінюється у 2 237 тис. тонн, або 52,5 кг у розрахунку на особу (раціональна норма — 80 кг).

Таблиця 1.18

Баланс попиту і пропозиції м'яса і м'ясопродуктів, тис. т

Показники	2017р. очікуване	В тому числі			Січень 2017 факт	В тому числі		
		яловичина	свинина	м'ясо птиці		яловичина	свинина	м'ясо птиці
Попит на продукцію	2566	352	839	1335	228	18	101	107
Внутрішнього ринку	2246	312	829	1070	212	14	100	96
в т.ч. фонд споживання	2237	311	826	1065	211	14	100	95
Інше споживання	9	1	3	5	1	0	0	1
Зовнішній ринок,експорт	320	40	10	265	16	4	1	11
Пропозиція продукції	2566	352	839	1335	228	18	101	107
Внутрішнього ринку	2370	340	750	1250	215	17	96	100
в т.ч. власне виробництво	2370	340	750	1250	215	17	96	100
Зовнішній ринок,імпорт	196	12	89	85	13	1	5	7
Споживання на особу,кг	52,5	7,3	19,4	25	*	*	*	*

Отже, результати досліджень показують необхідність у невідкладній корекції та розвитку векторів державної політики у тваринництві та м'ясопереробці в наступних напрямках:

- стимулювання ефективних каналів переробки і просування свіжого та охолодженого м'яса, посилення контролю за вмістом та виробництвом

ковбас із заміниками рослинного походження та низькосортних субпродуктів;

- заохочення до впровадження та імпорту передових вітчизняних і зарубіжних технологій низьковитратного вирощування худоби та переробки м'яса, введення стимулюючих дотацій за підвищення ефективності виробництва та зменшення собівартості продукції;
- активна підтримка в питаннях створення сучасних виробництв із первинної переробки м'яса при великих підприємствах і переробних кооперативах малих та середніх виробників із вирощування худоби та птиці;
- всебічне стимулювання заготівельної та переробної кооперації серед виробників середніх та великих підприємств з первинної переробки;
- прискорення адаптації національних стандартів до міжнародних норм; стимулювання створення та підтримка розвитку професійних та міжпрофесійних об'єднань виробників і переробників м'яса, перенесення на них функцій промоутовування вітчизняної продукції на цільових ринках, частково функцій розробки стандартів та контролю за їх дотриманням.

Формування організованого ринку м'яса передбачає також розвиток мережі гуртових ринків. Створення спеціалізованих осередків гуртової торгівлі м'ясом забезпечить належні умови для реалізації продукції за справедливими цінами, контроль за якістю продуктів, сприятиме розвитку міжрегіональної і міждержавної торгівлі.

Гуртові ринки та заготівельна кооперація є важливим елементом інтеграційного регулювання ринку м'яса, стимулятором розвитку співпраці між сільськогосподарськими виробниками і переробними підприємствами. З цією метою пропонується укладати довготермінові контракти між переробними підприємствами, з одного боку, та окремими сільськогосподарськими підприємствами й кооперативами, утвореними особистими селянськими і невеликими фермерськими господарствами, з іншого. Контракти повинні передбачати обсяг сировини, яку планує закупити переробне підприємство у виробника, терміни поставки худоби, причини,

через які переробне підприємство може зменшити обсяги закупівлі худоби, коридор цін, за якими здійснюватиметься розрахунок.

Таким чином, сучасний стан розвитку галузі тваринництва та виявлені позитивні тенденції в майбутньому, основну увагу необхідно приділити стабілізації чисельності поголів'я тварин та розробці системи заходів із стимулювання їх нарощування. Для забезпечення конкурентоспроможності тваринницької і зокрема м'ясної продукції принципового вдосконалення потребують технологічні основи ведення галузі, що забезпечують оптимальні умови утримання, годівлі, розведення та селекції тварин, і приведення їх у відповідність до європейських стандартів якості. Важливим також є здійснення державних заходів щодо чіткого регулювання цінової політики, попиту та пропозиції, вдосконалення механізму державної підтримки виробництва м'яса свинини та яловичини, надання пільгових кредитів сільськогосподарським товаровиробникам для реконструкції та модернізації виробництва. На нашу думку, м'ясна продукція є вкрай важливою складовою споживчого кошика громадян країни, саме тому необхідно запроваджувати передові управлінські заходи щодо покращення ситуації і створення реального сектору економіки.

Враховуючи весь комплекс факторів, пов'язаних із станом та перспективами розвитку виробництва та споживання м'яса, необхідно сформувати цілісну систему заходів державного врегулювання ринку м'яса в Україні з метою створення сприятливих економічних, правових, організаційних та інших умов для зростання виробництва м'яса та надання вітчизняним виробникам відповідної допомоги в фінансовій, правовій, інформаційній, дипломатичній, маркетинговій сферах.

1.6. Аналіз ринку меду в Сумській області

Бджільництво в Україні має важливе міжгалузеве значення, оскільки від бджіл одержують продукти, які використовуються в різних галузях

промисловості: мед, квітковий пилок, бджолиний віск, прополіс, маточне молочко, бджолину отруту. Україна є однією із світових країн-лідерів в бджільництві світу, що виробляє продукцію як для задоволення внутрішнього попиту, так і на експорт. Неоцінимо роль відіграють бджоли і як запилювачі ентомофільних сільськогосподарських культур, оскільки при перехресному запиленні зростає урожайність ентомофільних культур, поліпшується якість урожаю.

Розвинуте бджільництво і в Сумській області. Основним видом продукції бджільництва на сьогодні є мед [Михайлова, Гриценко].

В Сумській області майже не існує тенденції до зміни кількості виробленого меду і цей показник коливається з року в рік протягом останніх 10 років в межах 2351-2956 т меду, що становить близько 4-4,5% від валового збору меду в Україні. Різкі коливання викликані в основному погодними умовами, які в окремі роки не сприяли збору солодкого продукту. Найбільшу кількість меду отримано в 2014 р. – 3069 кг (рис. 1.15).

Рис. 1.15 Динаміка виробництва меду в Україні

Джерело: Складено за даними [Тваринництво України].

Необхідно звернути увагу, що близько 98% меду отримується як в цілому по Україні, так і в Сумській області від бджіл, що утримуються домогосподарствами (табл. 1.20), і з кожним роком цей відсоток зростає. Так, якщо в 2010 р. сільськогосподарськими підприємствами було отримано 70 т меду, що становило 2,7% від загальної кількості по області, то вже в 2016 р. лише 43 т або 1,5 %.

Динаміка зміни кількості бджолосімей та меду в господарствах Сумської області

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Сільськогосподарські підприємства							
Бджоли, тис. сімей (на кінець року)	3,7	3,2	2,8	2,5	2,4	1,9	1,8
Питома вага утримуваних бджіл в загальній кількості по області, %	3,1	2,8	2,3	2,0	1,9	1,6	1,6
Мед, тон	70	56	64	57	51	45	43
Питома вага отриманого меду в загальній кількості по області, %	2,7	2,4	2,5	2,0	1,7	1,5	1,5
Господарства населення							
Бджоли, тис. сімей (на кінець року)	117,3	111,8	116,4	123,7	121,3	119,0	113,7
Питома вага утримуваних бджіл в загальній кількості по області, %	96,9	97,2	97,7	98,0	98,1	98,4	98,4
Мед, тон	2484	2295	2527	2725	3018	2911	2856
Питома вага отриманого меду в загальній кількості по області, %	97,3	97,6	97,5	98,0	98,3	98,5	98,5
Всього по області							
Бджоли, тис. сімей (на кінець року)	121,0	115,0	119,2	126,2	123,7	120,9	115,5
Мед, тон	2554	2351	2591	2782	3069	2956	2899

Джерело: [Тваринництво України]

З кожним роком зменшується і кількість бджіл у сільськогосподарських підприємствах Сумської області. Так з 3,7 тис. сімей бджіл в 2010 р. на сільськогосподарських підприємствах області залишилось 1,8 тис. сімей бджіл в 2016 р., тобто за цей період скорочення становило 51,4%.

Значні коливання рівня рентабельності виробництва меду спостерігаються на сільськогосподарських підприємствах Сумської області в межах (-38,3%; +6,4%) з поступовим скороченням числа самих господарств з 40 в 2011 р. до 28 в 2016 р.

На валове виробництво меду, крім кількості утримуваних бджіл, впливає їх продуктивність (рис. 1.16), яка в свою чергу залежить від

природно-кліматичних умов утримання бджіл.

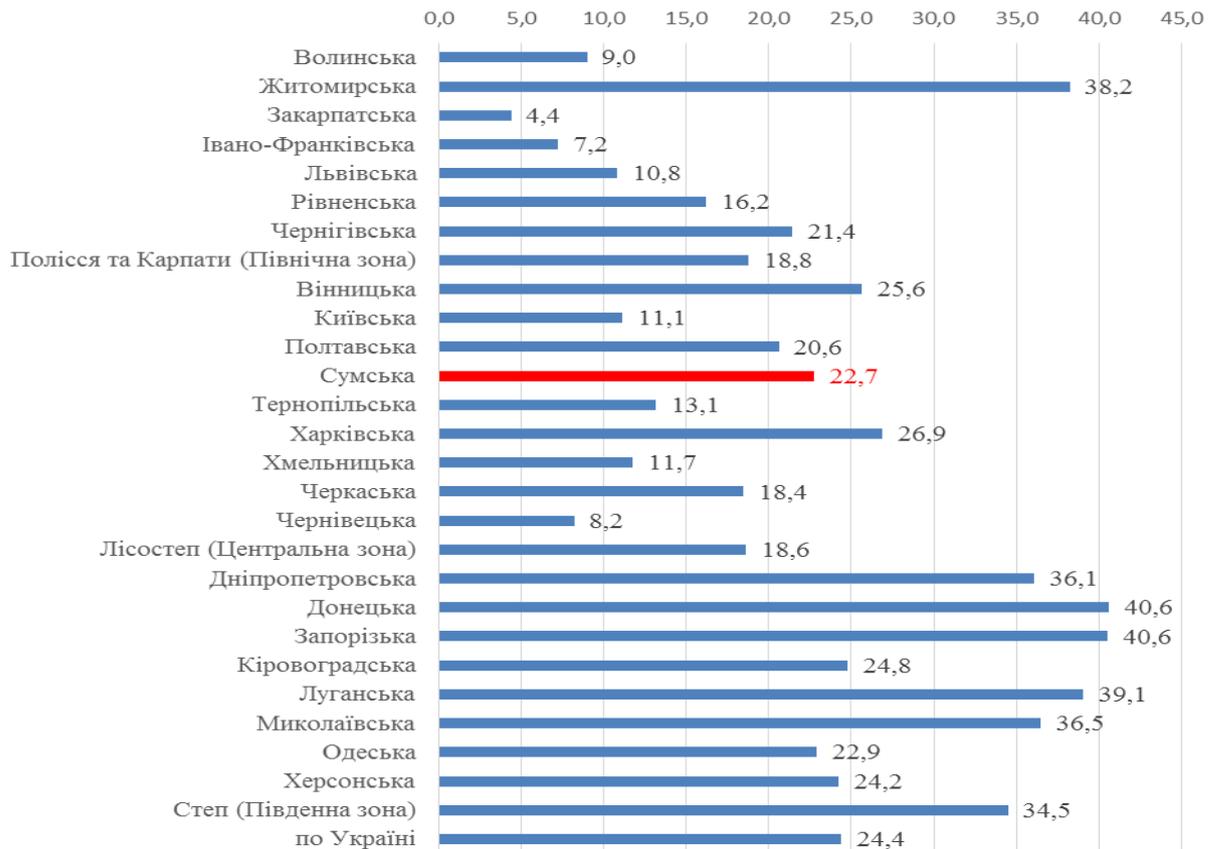

Рис. 1.39. Середня медова продуктивність 1 бджолосім'ї (середня за 2011-2015 рр.), кг

Джерело: Складено за даними [Тваринництво України]

Так, найбільш продуктивні бджоли степової зони України, серед лідерів – Запорізька та Донецька області – 40,6 кг, Луганська – 39,1 кг, в розрахунку на 1 сім'ю. Меншої продуктивності досягають бджолярі в Лісостепу - від 8,2 кг в Чернівецькій області до 26,9 кг у Харківській області; найменша продуктивність у областях Полісся та Карпат: на рівні – 4,4-21,4 кг, виняток становить лише Житомирська область, яка частково належить до різних природно-кліматичних зон (Полісся та Лісостепу) і досягала 38,2 кг меду від однієї бджолосім'ї.

У Сумській області пасічники отримують в середньому по 22 кг меду від однієї бджолосім'ї, що є на рівні середнього по Україні і дещо вищим за середній показник Лісостепової зони. Це свідчить про потенційні можливості збільшення продуктивності бджіл у всіх природно-кліматичних зонах

України мінімум до 30-40 кг.

Також слід вказати на позитивну тенденцію - зростання продуктивності бджіл. Так, якщо в 1990 р. в Україні бджолярі збирали по 14,5 кг меду з кожної сім'ї, то до 2010 р. продуктивність зростає на 9,8 кг і вже становила 24,3 кг і поступово підвищується далі в середньому на 0,5 кг щороку (рис. 1.17). Зростання продуктивності відбувається за відсутності підтримки держави та місцевих органів влади, переважним чином, завдяки зусиллям господарів та сприятливим природно-кліматичним умовам.

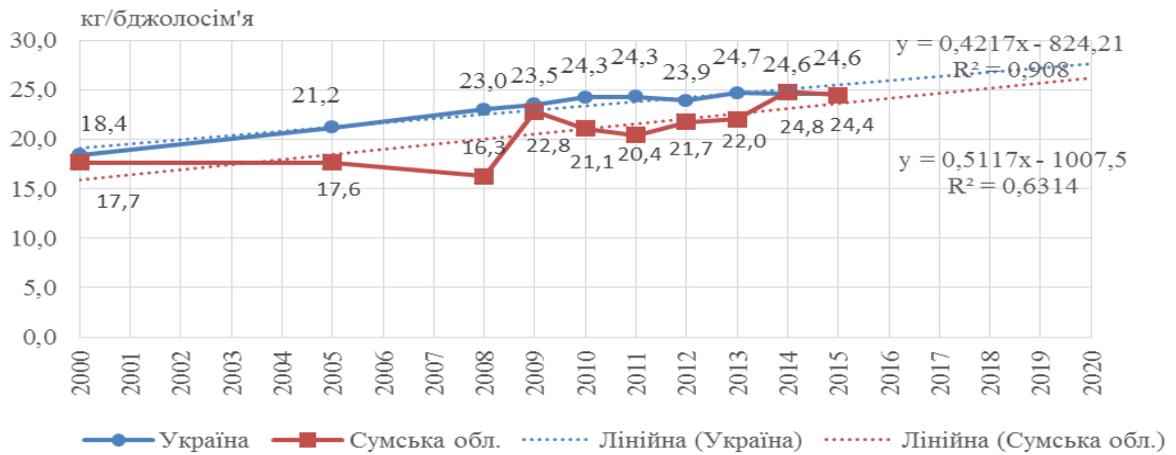

Рис. 1.17. Динаміка продуктивності бджолосімей в Україні

Джерело: Складено за даними [Тваринництво України].

Порівнюючи цей показник з країнами-лідерами у виробництві меду, то Китай в 2013 р. мав 47,7 кг, Туреччина – 14,3 кг в розрахунку на 1 бджолосім'ю, а Канада – 55,4, в країнах ЄС – 81,3 кг/бджолосім'ю. Це означає, що Україна має низьку продуктивність бджіл, хоча вона і вища за середній світовий показник [Статистичні дані FAOSTAT].

В той же час існуюча тенденція зростання продуктивності бджолосімей не дозволяє нарощувати валові збори меду на фоні зниження кількості бджіл.

Слід звернути увагу, що зменшення кількості бджолосімей може негативно вплинути на урожайність гречки, за виробництвом якої з 2014 р. Сумська область знаходиться в лідерах серед інших областей України.

Саме соняшник і гречка є основними культурами, з яких збирають товарний мед. Навіть за низької нектаропродуктивності посівів гречки – 60

кг/га – при посівній площі – 136 тис. га (в 2014 р.) в Україні існував нектарозапас в 8,2 тис. т., а соняшника – 40 кг/га – при посівній площі близько 5200 тис. га, мали нектарозапас – 208 тис. т., в Сумській області відповідно – 1,2 тис. т та 7 тис. т. При фактичній кількості отриманого меду в 2014 р. – 66 тис. т по Україні та 3 тис. т в Сумській області.

Вибір сортів з високою нектаропродуктивністю, застосування раціональних агротехнічних засобів, в першу чергу, раціональних термінів та способів висіву, внесення добрив і т. ін., дозволить збільшити нектаропродуктивність в 2-3 рази [Хмелюк].

Зрозуміло, щоб зібрати нектар з усіх рослин, необхідною є і відповідна кількість бджіл. Тому забезпеченість бджолами тільки посівів соняшника та гречки в 2014 р. була на рівні 49,2%, в Сумській області – 56,8%. Для того, щоб мати весь соняшниковий та гречаний мед як товарний, необхідно забезпечити бджіл нектаром інших рослин з розрахунку мінімум 100 кг на бджолосім'ю. А отже, необхідно розширювати посіви інших медоносних рослин.

Слід зауважити, що вітчизняна медова продукція відповідає вимогам та стандартам ЄС, що є вищими за світові, та користується попитом. Щоразу Україна вже в січні-лютому вибирає повністю квоту, встановлену ЄС на український мед в обсязі 5000 т (з 2017 р. – 5200 т). Але в Сумській області не зареєстровано жодної поставки меду за кордон. Всі експортні потужності, що займаються продажем меду, зареєстровані на території інших областей, що негативно впливає на розвиток Сумської області, яка поставляє значну кількість солодкого продукту трейдерам.

Характеризуючи якісні характеристики меду, слід зупинитися на його різновидах. В Україні виробляють п'ять видів монофлорного меду: соняшниковий, гречаний, ріпаковий, липовий і акацієвий. Соняшниковий мед і його комбінації з іншими видами медів домінують на півдні і сході, акацієвий - на півдні, а гречаний - в центрі і на заході України. У невеликих кількостях виробляються також ексклюзивні меди: вересковий, буркуновий,

конюшиновий, глодовий, малиновий, еспарцетовий, шавлієвий, ехінацеєвий, лавандовий, осотовий і коріандровий. Український поліфлорний (луговий) мед вважається одним з кращих у світі. Його, в основному, виробляють в Харківській, Сумській та Полтавській областях. Товаровиробники меду є дуже роздрібненими, для виходу їх на зовнішні ринки їм недостає досвіду, знань, а також необхідності формування значних партій меду для досягнення беззбиткового експорту. Запровадження з 01.01.2016 р. поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі України з ЄС створює нові можливості для нарощування виробництва та експорту продукції бджільництва. Водночас і посилює відповідальність українських виробників меду за якість товару, що постачається на закордонні ринки. Навіть через незначні відхилення в якості продукту країни-імпортери застосовують суворі санкції. Висока конкуренція на Європейському ринку, дуже високі вимоги до якості та безпечності продукції змушують вітчизняних товаровиробників підпорядковуватися «правилам гри», що складаються на ринках.

На внутрішньому ринку практично відсутні посередники між виробниками та споживачами. За типом він є поліпольним, що викликано великою кількістю дрібних постачальників і покупців [Яценко]. При закупівлі меду у бджолярів відмічається значна частка посередників, які доставляють мед безпосередньо від виробників меду до трейдерів, а отже, це не може не вплинути на зниження закупівельної ціни. Крім того існує проблема неповернення тари. Пасічники також не хочуть оформляти необхідну документацію, яку вимагають експортери.

Прослідковується тенденція залежності ціни меду від віддаленості від ринків збуту, яка зберігається і в межах районів області (рис. 1.18).

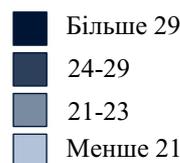

Рис. 1.18. Варіювання роздрібних цін на мед у розрізі ринків районів Сумської області в середньому за 2011-2015рр., грн/кг

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України в Сумській області за формою 24 с.-г.

Так, згідно даних Державної служби статистики в Сумській області найвищу ціну на мед мають С.-Будський, Ямпільський райони – через більш низьку пропозицію, а також ринки міста Суми і Сумського району та ринки Краснопільського та Кролевецького районів – через більш високу купівельну спроможність та можливість продажу меду на експорт трейдерам. Найнижча ціна в Лебединському та Конотопському районах.

Згідно ЗУ «Про бджільництво» [Про бджільництво: Закон України] всі пасіки України повинні бути зареєстровані, але на сьогодні кількість осіб, що займаються розведенням бджіл невідома. В Україні пасіка підлягає реєстрації за місцем проживання фізичної особи або за місцезнаходженням юридичної особи, яка займається бджільництвом, у місцевих державних адміністраціях

або сільських, селищних, міських радах один раз в рік заснування пасіки.

Реєстрація пасік проводиться на підставі заяви фізичної чи юридичної особи незалежно від форми власності. У заяві про реєстрацію пасіки зазначаються назва та адреса заявника, кількість бджолосімей.

Під час реєстрації пасік проводиться їх обстеження районними (міськими) управліннями ветеринарної медицини. Дані обстежень заносяться у журнал обліку пасік у районному (міському) управлінні ветеринарної медицини.

Необхідність реєстрації пасік викликана кількома причинами:

- захист споживачів, які повинні купувати якісну продукцію. На ринку, оптовим покупцям не можна продавати мед без проведення лабораторних аналізів, які здійснюються після пред'явлення паспорта пасіки, в якому зафіксовано ветеринарний стан бджіл;
- перевезення бджіл до місць кочівлі повинне супроводжуватись також паспортом, що підтверджує права приватної власності на пасіку;
- захист бджолярів при втраті бджіл у випадках їх отруєння сусідніми фермерами, сільськогосподарськими підприємствами;
- можливість отримання фінансової підтримки чи здійснення страхування бджіл від втрати тощо.

Згідно даних Сумського обласного управління Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів кількість зареєстрованих пасік на 01.07.2016 р. становить 1703 одиниці (табл. 1.20), які за нескладними розрахунками мають приблизно 52 тис. бджолосімей проти 120 тис. за даними вибіркового обстеження Держкомстату України, що сягає близько 43% [Гриценко].

Таблиця 1.20

Кількість зареєстрованих пасік в Сумській області

Район	Кількість зареєстрованих пасік в Сумській області в розрізі груп					Всього зареєстрованих пасік
	до 10 бджолосімей	11-30 бджолосімей	31-50 бджолосімей	51-100 бджолосімей	101 і більше бджолосімей	
	Білопільський	34	1	0	0	
Буринський	14	8	0	2	0	24
Великописарівський	11	0	0	0	0	11
Глухівський	26	0	0	70	0	96
Конотопський	170	26	11	1	0	208
Краснопільський	14	35	9	3	5	66
Кролевецький	51	1	1	0	0	53
Лебединський	16	11	0	1	0	28
Липово-Долинський	4	13	6	6	2	31
Недригайлівський	28	13	4	4	0	49
Охтирський	6	2	1	2	2	13
Путивльський	117	44	10	7	1	179
Роменський	58	34	14	5	1	112
Середино-Будський	18	36	4	1	0	59
Сумський	70	66	24	24	1	185
Тростянецький	167	86	19	10	4	286
Шосткінський	132	31	12	6	0	181
Ямпільський	27	49	11	0	0	87
Всього	963	456	126	142	16	1703
Питома вага, %	56,5	26,8	7,4	8,3	0,9	

Джерело: побудовано автором на основі даних Сумського обласного управління Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів

Така значна різниця існуючих бджіл і зареєстрованих призводить до помилкових висновків щодо ветеринарного стану бджіл в регіоні та встановлення рекомендованих методів їх лікування, як наслідок використання антибіотиків і потрапляння їх в мед та інші продукти бджільництва. А це зниження її якості.

Крім того незрозуміла ситуація з обсягами виробництва спричиняє наявність значної «прихованої» пропозиції на ринку меду та проблеми з наявністю ринку збуту. Існує і потреба у визначенні оптимальної кількості бджіл, які з одного боку необхідні для запилення сільськогосподарських культур, що підвищує їх урожайність, а з іншого боку можуть пригнічувати

та витіснити диких комах з їх природної зони існування, що може негативно вплинути на запилення інших рослин.

Перспектив реалізації меду в Україні мало, бо здебільшого населення віддає перевагу дешевому продукту, який зазвичай містить якісь домішки (в тому числі антибіотики), а за кордон продається якісна продукція.

Крім того, оскільки платоспроможність населення низька, а за рівнем споживання меду однією особою Україна посідає перше місце, то подальшого збільшення обсягу його внутрішнього споживання не передбачається. І при цьому між пасічниками існує жорстка конкуренція на внутрішньому ринку.

Отже, вирішення питання ринку збуту можливе лише шляхом встановлення адекватних умов, цін закупівлі меду у виробників для його експорту, або створення можливостей для виходу українського виробника продукції бджільництва на зовнішній ринок.

Для підтримки бджолярів та збільшення їх доходності також потрібне створення організованого ринку послуг бджолозапилення.

Для зменшення втрат економіки регіонів та країни важливо не допускати подальшого зменшення чисельності бджіл та сприяти розвитку бджільництва, підвищенню його конкурентоспроможності.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ ТА АНАЛІЗ РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ УКРАЇНИ ТА СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Страхові ризики присутні в аграрній сфері Сумської області

За складної економічної ситуації в Україні, девальвації національної валюти, стагнації галузей економіки та падіння ВВП, єдиною сферою виробництва, яка демонструє розвиток, є сільське господарство.

Сільське господарство – це одна з провідних та найбільш ризикованих галузей народного господарства України. Адже, вона постійно перебуває під впливом стихійних сил природи, робота тут проводиться з живими організмами, тому низку ризикових факторів просто не можливо передбачити.

Сільськогосподарське страхування – це система специфічних економічних відносин між конкретними суб'єктами господарювання, де з одного боку виступають фінансово-кредитні установи - страховики, а з іншого – сільськогосподарські підприємства - страхувальники, які за певну плату передають свої ризики майнових чи фінансових втрат в аграрній діяльності з метою отримання відшкодування при настанні страхової події.

Не прогнозованість природних умов, постійна зміна державної політики в питаннях регулювання ризиків у сільському господарстві та коливання цін на продукцію є основними факторами, що впливають на зміни у доходах сільгоспвиробників.

Основними способами, які дозволяють мінімізувати негативні наслідки від непередбачених подій у сільськогосподарському виробництві, є управління ризиками і страхування. Але, страховий ринок в частині сільськогосподарського страхування в Україні залишається не достатньо розвиненим. Розвинутий страховий ринок може стати однією з умов для

подальшого збільшення надходження фінансових ресурсів у сільгоспвиробництво [Войтко].

Головною метою страхування сільськогосподарських ризиків є часткова або повна компенсація товаровиробнику часткової або повної втрати продукції, що відбулася через несприятливі природні явища (повінь, град, посуха тощо).

Види ризиків розглянуто на рис. 2.1.

Серед сезонних ризиків слід зазначити загибель або пошкодження посівів культур в результаті впливу занадто високих чи низьких температур, випрівання, посухи, вимерзання, повені, граду, бурі, урагану, злив, впливу шкідників та збудників різних хвороб [Гвозденко].

Найбільш небезпечною групою серед зазначених ризиків є агроекологічні – ризики недоотримання або повної втрати врожаю сільськогосподарських культур. Тому, з метою заохочення фермерів до розширення своєї діяльності потрібно залучати державну підтримку в галузі страхування аграрних ризиків.

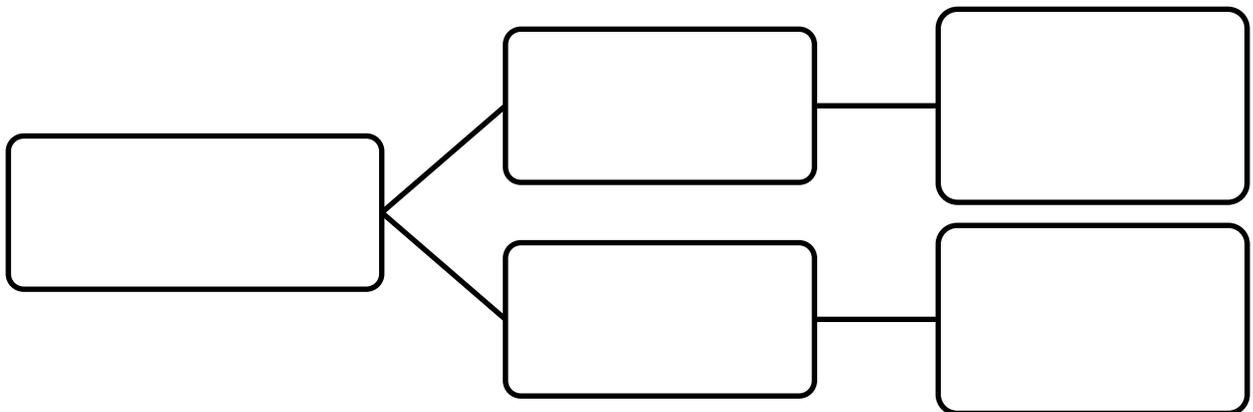

Рис. 2.1. Види сільськогосподарських ризиків

До постійно діючих ризиків належать цінові (ринкові) – пов’язані з постійною зміною цін на матеріали, сировину та продукцію; фінансові ризики – не своєчасне отримання чи повернення кредитів, зростання процентної ставки за кредитні ресурси; виробничі – недоотримання продукції в результаті впливу погодних умов, наявність шкідників чи хвороб;

інституційні – зміни в державній політиці.

Доступ товаровиробників-аграріїв до кредитних ресурсів, проведення інноваційно-інвестиційних операцій, можливість залучення асигнувань з регіонального бюджету чи отримання податкових пільг визначається впливом фінансово-економічних ризиків. Рівень неготовності потенційних інвесторів вкладати кошти у розвиток галузі певною мірою визначаються даною групою ризиків. Серед фінансово-економічних ризиків слід виокремити інфляційні – чинники, що викликають високі темпи зростання цін. Перегляд нині діючої антиінфляційної політики держави покращить забезпечення економічної безпеки аграрної галузі.

Політична стабільність є актуальною для різних за рівнем соціально-економічного розвитку держав світу, так як впливає на стан галузей економіки країни. Серед політичних загроз економічній безпеці сільськогосподарській галузі слід зазначити високий рівень корупції в державно-управлінській сфері, політична і фінансова залежність країни від інших держав, недосконалість законодавства у сфері економічних відносин та механізмів формування економічної політики тощо.

Ризики, спричинені кон'юнктурою ринку, конкуренцією, маркетинговою діяльністю підприємств, зміною цін на продукцію, інфляцією, розвиненістю та ефективністю збутових каналів, властиві суб'єктам аграрного виробництва доцільно згрупувати в, так звані, ринкові. На ринку сільськогосподарської продукції ціна формується під впливом попиту і пропозиції з урахуванням конкуренції з боку інших товаровиробників. Цінові ризики відзначаються високою ймовірністю не покриття повних витрат на виробництво продукції.

Наступна група - виробничі ризики, які виражаються в зміні якісних характеристик засобів виробництва, одержання продукції, взаємодії чинників виробництва, та розглядаються у зв'язку з результатами виробничого процесу. Вони найбільш характерні для аграрного виробництва, так як результати виробничої діяльності галузі безпосередньо залежать від

природно-кліматичних умов. Біологічна природа ресурсів обумовлює сезонність виробництва, істотний розрив між часом вкладення ресурсів і отриманням віддачі від нього, схильність тварин і рослин до захворювань, пошкодження шкідниками. Сезонний розрив між вкладеними витратами виробництва та виходом продукції призводить до нерівномірного надходження виручки від реалізації протягом року та зниження платоспроможності товаровиробників-аграріїв. Прогнозування фінансових результатів має значні перепони, так як фактична собівартість виробленої аграрної продукції тільки в кінці року.

Інформаційні ризики присутні при формуванні управлінських рішень в умовах викривлення інформації або інформаційної невизначеності. Для аграрної сфери виробництва є характерною низька якість інформаційного забезпечення діяльності підприємств, низький рівень інформованості товаровиробників відносно кон'юнктури ринку, нерозвиненість інформаційної інфраструктури на сільських територіях. У ХХІ столітті недостатність інформації підвищує ризики та зменшує довіру між учасниками ринку виробництва аграрної продукції, погіршує умови фінансово-господарської діяльності та торгівлі, знижує ефективність та результативність її реалізації.

Імовірність втрат, які виникають на аграрних підприємствах при впровадженні нових технологій, виробництва нових видів продукції та її реалізації, визначається як інноваційний ризик. Оцінка таких ризиків передбачає оцінку привабливості одного з видів інноваційної діяльності аграрних підприємств та вибір найменш ризикованого з точки зору максимізації кінцевого фінансового результату і можливості виробництва якісної і конкурентоспроможної продукції. Втрата лідерства за важливими напрямками науково-технічного розвитку та низький рівень науково-технічного потенціалу сільського господарства, підвищує ступінь ризикованості галузі.

За недотримання законодавства або порушення укладених угод на підприємства накладаються штрафні санкції, що є частиною юридичного ризику. За оцінками юристів, сьогодні до 30% земель агрохолдингів оформлені з суттєвими порушеннями.

Некомпетентні фахівці можуть нанести шкоду своєму підприємству, така загроза називається кадровим ризиком. Дана група ризиків присутня під час підбору або/та звільнення персоналу, пов'язані з наявністю в сільськогосподарських підприємствах так званих груп ризику, а можуть з'явитись у результаті неефективної мотивації персоналу. Сезонний характер виробництва, низький рівень заробітної плати сільськогосподарських працівників, несприятливі соціально-побутові та умови праці знижують рівень зацікавленості та трудової активності персоналу і безпосередньо впливають на ефективність виробництва. Для забезпечення інноваційного розвитку аграрної сфери потрібно активно залучати молодь, оскільки їх наявний високий рівень освіти, мобільності потрібно гідно використовувати. В середньому фактичний рівень освіти персоналу сільськогосподарських підприємств низький близько 28% при нормативному значенні 70-100%. При чому щороку в галузі здійснюється професійна перепідготовка кадрів та підвищення їх кваліфікації. Так, серед управлінського персоналу аграрних підприємств коефіцієнт перепідготовки та підвищення кваліфікації становив близько 0,2. Однак у 2016 р. слід відмітити позитивну динаміку даного показника. Він збільшився до 43% від управлінського складу галузі.

Соціальні ризики визначають рівень розвитку трудового потенціалу та сільських територій. М.В. Семикіна зазначає, що соціальна несправедливість у розподілі доходів та оцінці праці, поширена бідність серед працюючих, неможливість для переважної більшості працівників досягти забезпеченого добробуту, не лише знижують рівень мотивації до виконуваної праці, а й накопичують конфліктний потенціал у суспільстві, що протидіє процесам модернізації економіки, провокує втрату передових технологій та конкурентних позицій.

З метою захисту від ризиків недоотримання урожаю сільськогосподарських культур слід впроваджувати інноваційні технології управління обробкою посівів, внесення необхідної кількості добрив, обробка засобами захисту рослин, збору та зберігання врожаю. Для цього необхідно покращувати інвестиційний клімат в аграрній сфері та залучати інвестиції, у тому числі для оновлення матеріально-технічної бази аграрних підприємств. Малим і середнім фермерським господарствам варто об'єднуватись в кооперативи. Інакше, ефект масштабу в сільськогосподарській галузі закріпить за великими агрохолдингами домінуючу роль, що має велику соціальну загрозу для села. Захист від ризику падіння цін передбачає використання спеціальних фінансових інструментів, наприклад пут-опціонів чи ф'ючерсів. Захист від політичних ризиків надають міжнародні страхові компанії із зарубіжними засновниками.

Вищезазначеним ризикам притаманні якості, що характерні тільки для виробництва сільськогосподарської продукції: системність ризиків, протидія ризиків, інерційність. Взаємозалежність зазначених ознак ризиків необхідно враховувати під час вибору інструментів для їх мінімізації та управління [Жмуденко].

Страхування ризиків, що притаманні аграрній сфері виробництва, є одним з важливих складових фінансово-кредитного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників. Фінансово-кредитні установи надають перевагу в кредитуванні тим виробникам сільськогосподарської продукції, які мають гарантії збереження певного рівня доходності при настанні страхових подій [Войтко].

Таким чином, використання страхування сільськогосподарських ризиків у своїй діяльності забезпечить товаровиробнику-аграрію можливість додаткового залучення фінансування у вигляді страхового відшкодування, кредиту.

Аграрний сектор посідає важливе місце в економіці України, тут виробляється 11-15 % валової продукції, 12-16 % доданої вартості, однак на

галузі сектору припадає лише 3,7-5,0 % усіх інвестицій в економіку країни. Сільське господарство України разом з іншими складниками АПК забезпечує близько 30 % валового внутрішнього продукту, зайнятість майже третини працюючого населення, виробництво 95 % товарів масового вжитку [Баценко].

Сумська область, та її аграрний сектор у тому числі, має значний потенціал для розвитку, так як регіон забезпечений сприятливими природно-кліматичними умовами, достатніми земельними, водними, лісовими та трудовими ресурсами.

Сумщина розташована в двох природо-кліматичних зонах – Полісся і Лісостеп. У південній частині області переважають типові чорноземи, вилужені середньогумусні та глибокі малогумусні чорноземи, для північної частини характерні сірі лісові та дерново-підзолисті ґрунти.

Аналіз SWOT Сумщини наведено у наступній таблиці 2.1.

Розглянемо основні переваги та слабкі місця, які перешкоджають розвитку нашого регіону. Серед основних конкурентних переваг слід зазначити наявність природних ресурсів для розвитку різних виробничих та переробних господарств, наявність передумов для створення та подальшого розвитку економічних кластерів. Використання цих факторів розвитку базується на достатньому природно-ресурсному потенціалі, вигідному географічному розташуванні області, сприятливих кліматичних умовах, високому рівні освіти, накопиченому досвіді інноваційного розвитку.

До значних обмежень на шляху розвитку регіону, і аграрного виробництва у тому числі, є застарілість використовуваних технологій у більшості сільськогосподарських та переробних підприємствах, високий рівень зносу основних виробничих фондів, як наслідок цього – низький рівень конкурентоспроможності продукції підприємств на зовнішніх ринках, незадовільний стан транспортної інфраструктури.

SWOT-аналіз Сумської області

СИЛЬНІ СТОРОНИ	СЛАБКІ СТОРОНИ
<ul style="list-style-type: none"> - наявність вільних земельних ділянок для розширення виробничої діяльності, бази для переробки сільськогосподарської продукції, природних ресурсів (водні, земельні та лісові ресурси, корисні копалини), виробничої бази в хімічній та машинобудівній галузях, науково-технічної бази, розгалуженої мережі вищих навчальних закладів освіти та наукових установ; - стабільний розвиток та порівняно висока продуктивність с/г галузі; - висока кваліфікація наукових працівників. 	<ul style="list-style-type: none"> - низький рівень реальних доходів населення регіону; - відтік працездатного населення; - значний рівень зносу матеріально-технічної бази регіону та застарілість використовуваних технологій; - недостатня пізнаваність Сумської області в Україні та світі; - наявність підприємств, що забруднюють навколишнє природне середовище; - низький рівень інвестиційної привабливості регіону; - спільний кордон з Російською Федерацією; - незадовільний стан транспортного сполучення з іншими регіонами; - високий рівень енергоспоживання на підприємствах; - надмірна експортна орієнтація підприємств на ринки Російської Федерації; - низький рівень розвитку фермерства; - значні диспропорції розвитку територій
ЗАГРОЗИ	МОЖЛИВОСТІ
<ul style="list-style-type: none"> - стабільна деградація родючості ґрунтів; - залежність від імпорту блакитного палива; - високий рівень корупції та бюрократії; - соціальна та демографічна криза; - нестабільна ситуація в країні, у тому числі через ведення військових дій; - зростання конкуренції для підприємств регіону через зближення з ЄС; - значна кількість контролюючих та фіскальних органів; - постійне зростання вартості енергоносіїв; - присутність власників-іноземців на стратегічно важливих підприємствах; - незахищеність права власності; - монополія підприємств енергопостачальників; - недосконалість законодавства у сфері контролю за використанням природних ресурсів. 	<ul style="list-style-type: none"> - розвиток органічного землеробства; - проведення децентралізації влади, податкової, адміністративно-територіальної, судової реформ; - скорочення енергоспоживання за рахунок активного впровадження енергоефективних технологій; - покращення інвестиційного клімату регіону; - розвиток туристичної індустрії; - розвиток ІТ-галузі; - підвищення рівня ефективності наукового потенціалу; - запровадження зони вільної торгівлі між Україною та країнами ЄС; - зростання обсягів пасажирських та вантажних перевезень.

Відповідно до даних наведеного аналізу найважливішим шансом для Сумщини в найближчий період є ефективне залучення значного інвестиційного ресурсу в економіку області через створення сприятливого інвестиційного клімату.

Другим за значенням шансом є скорочення енергоспоживання, особливо в промисловості. Це може знизити негативну дію високого рівня енергоспоживання на підприємствах області та низької інвестиційної привабливості області.

Підвищення ефективності наукового потенціалу підсилить виробничу базу в машинобудуванні та хімічній галузі, високу кваліфікація наукових працівників, наявність розгалуженої мережі закладів вищої освіти та наукових установ та наявні потужності для виробництва біопалива, біоетанолу та біогазу.

Розвиток органічного землеробства стане шансом підвищення ефективності використання наявних земельних ресурсів та сировинної бази для подальшої переробки сільськогосподарської продукції [Стратегія регіонального розвитку Сумської області на період до 2020 року].

2.2. Страхування в системі мінімізації природно-кліматичних ризиків сільськогосподарського виробництва фермерських господарств

За останні роки природні катаклізми і ризики, пов'язані з погодними умовами, почастишали і збільшилися в масштабах [www.allatra.org/uk/pages/climate, Global climate data, Криворученко]. Зміна клімату все більше впливає на сільськогосподарський сектор усього світу. Ще в 2013 році Всесвітній банк зазначав, що «забезпечення продовольчої безпеки в умовах зміни клімату є одним з найважливіших завдань розвитку в сучасному світі. За прогнозами, виробництво продовольства в усьому світі має збільшитися на 70-100 відсотків до 2050 року, щоб задовольнити потреби дев'яти мільярдів населення. Сьогодні, в рамках зусиль по вирішенню проблем продовольчої безпеки та зміни клімату, розробляється новий підхід до ведення сільського господарства. Цей підхід, відомий як «кліматично-розумне сільське господарство», ґрунтується на необхідності ведення сільського господарства методами, які одночасно можуть підвищити продуктивність в поточних умовах ...» [www.vsemirnyjbank.org].

За даними С. Дем'яненко, В. Бутко зміни клімату викликають серйозні проблеми в розвитку сільського господарства. Причому найбільше це стосується країн, де місце і роль сільського господарства в економіці є

визначальною, і до яких належить також Україна [Дем'яненко].

«Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства» [ЗУ «Про фермерське господарство»]. Фермерські господарства стали активно розвиватися на початку 90-их років минулого століття. Якщо в 1990 році було зареєстровано лише 82 таких господарства, які в своєму користуванні мали 2 тис га сільськогосподарських угідь, то п'ять років поспіль їх чисельність зростає до 34,8 тисяч, а угіддя в їх використанні збільшилися до 786,4 тис га. За підсумками 2016 року кількість зареєстрованих фермерських господарств в Україні становила 33,682 тис.. У користуванні фермерів перебувало 4,439 млн га сільськогосподарських угідь. Найбільша кількість фермерських господарств налічується у Запорізькій, Одеській, Миколаївській, Дніпропетровській, Херсонській, Кіровоградській областях. А найменша – у Рівненській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Чернігівській областях. [Державний комітет статистики України].

Чисельність найманих працівників у таких господарствах минулого року становила 57,2 тис осіб. У середньому на 1 господарство припадало 2,9 працівників, в тому числі 1,8 найманих.

Члени фермерського господарства та особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом), підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню і пенсійному забезпеченню в порядку, встановленому законом [ЗУ «Про фермерське господарство»]. Фермерське господарство стосовно осіб, найнятих на умовах трудового договору (контракту), є страхувальником і має сплачувати єдиний соціальний внесок, нарахований на суму витрат на оплату праці таких осіб. Проте стосовно членів фермерського господарства жодних зобов'язань щодо державного

соціального страхування таке господарство не несе. [Журавська]

З 1 січня 2016 року члени фермерського господарства мають право на добровільну сплату єдиного внеску одночасно на пенсійне страхування, страхування на випадок безробіття, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. Тільки заключивши відповідний договір та за умови добровільної сплати єдиного внеску такі громадяни будуть вважатися застрахованими особами і мати право на призначення й виплату всіх видів допомоги за рахунок коштів Фонду.

Фермерські господарства належать до дрібнотоварних виробників продукції. Основною метою їх діяльності є забезпечення власних потреб в сільськогосподарській продукції і продовольстві та продаж надлишків такої продукції. На таких принципах формувалися фермерські господарства в незалежній Україні на початку дев'яностих років минулого століття. За існуючий період їх розвитку цілі та завдання їх діяльності змінювалися. Наразі більшість фермерів виробляють продукцію для продажу і лише частину такої продукції залишають для власних потреб.

Фермерські господарства формують всього 6-7% аграрного ВВП України. Фермерські господарства мають різні напрями спеціалізації, проте більшість з них займається рослинництвом (найбільше - вирощуванням зернових та олійних культур). Лише 3 відсотки фермерських господарств спеціалізується на виробництві продукції тварин. (табл.1.2).

Основними проблемами розвитку фермерського господарства України є відставання від сучасних тенденцій запровадження інноваційних технологій ведення сільського господарства, яке обумовлене недостатнім рівнем фінансового забезпечення.

Можливістю залучення фінансовими ресурсами є банківське кредитування. Проте умови кредитування в нинішній період економічної та політичної нестабільності в державі є мало привабливими для фермерів.

Ставки кредитування банківських установ з супутніми послугами перевищують 25% річних.

Таблиця 2.2

Продукція сільського господарства за групами товаровиробників у
2016 році*

	Продукція сільського господарства		У тому числі			
			продукція рослинництва		продукція тваринництва	
	млн.грн	у % до підсумку	млн.грн	у % до підсумку	млн.грн	у % до підсумку
Господарства усіх категорій	254640,5	100,0	185052,1	100,0	69588,4	100,0
сільськогосподарські підприємства у тому числі	145119,0	57,0	113392,6	61,3	31726,4	45,6
Державні сільськогосподарські підприємства	2317,1	0,9	1842,0	1,0	475,1	0,7
Недержавні сільськогосподарські підприємства з них	142801,9	56,1	111550,6	60,3	31251,3	44,9
фермерські господарства	22101,4	8,7	20705,3	11,2	1396,1	2,0
господарства населення	109521,5	43,0	71659,5	38,7	37862,0	54,4

*Джерело [Сільське господарство України : Статистичний збірник за 2016 рік [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua> - Назва з домашньої сторінки Інтернету.]

Більш прийнятими для фермерів є державні програми виділення цільових коштів для придбання техніки, обладнання, будівництва виробничих та обслуговуючих об'єктів. Проте такі програми в останні роки не фінансуються або виділених з бюджету коштів не достатньо для забезпечення потреб таких суб'єктів господарювання.

З метою збільшення кількості інструментів фінансування вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції, а також розширення доступу малих та середніх підприємств до фінансових ресурсів було прийнято Закон України «Про аграрні розписки» від 06.11.2012, що набув чинності 19.03.2013 року. Цим законом для виробників сільськогосподарської продукції було запроваджено механізм залучення коштів (точніше – вартостей у

матеріальному вигляді) для своєї діяльності під заставу майбутнього врожаю – інститут аграрних розписок. Не дивлячись на достатньо тривалий термін законодавчого введення даного інструмента, значної активності щодо його використання серед фермерських господарств не спостерігається. Основними перепонами на шляху запровадження аграрних розписок під майбутній урожай та активізації їх використання в Україні можна вважати:

- відсутність достатньої обізнаності у використанні інструменту усіма учасниками. Як наслідок – недовіра до використання будь-чого нового;
- неготовність правової, судової та виконавчих систем вирішувати питання, пов'язані з відносинами, які виникають на кожному етапі обігу аграрних розписок і звичайно, на етапі виконання зобов'язань;
- слабкий рівень захисту прав кредиторів, що обумовлює застосування додаткових методів зниження ризиків шляхом страхування, проведення моніторингу забезпечення тощо;
- недостатній розвиток системи страхування сільськогосподарського виробництва.
- недосконалість наявної правової бази в питань земельних відносин.

Крім зазначеного, загальновідомо, що найбільшу загрозу для виробництва сільськогосподарської продукції безумовно становлять природно-кліматичні ризики, які спричиняють багато мільярдні збитки аграріям всього світі [Світовий банк: офіційний сайт]. Сільське господарство в світі та Україні щорічно потерпає від природних явищ і несприятливих погодних умов, що позначаються на кінцевих результатах діяльності аграрних підприємств, та на можливості виконання основної мети агропромислового виробництва.

Природно-кліматичні ризики – це загроза втрати ресурсів (зниження доходів, збільшення витрат) виробників сільськогосподарської продукції внаслідок деструктивного впливу природних чинників [Нікішина], або це ймовірність недоотримання планових параметрів діяльності (доходу, перевищення видатків або витрат ресурсів), внаслідок настання подій,

спричинених несприятливими для вирощування конкретних сільськогосподарських культур силами природи. Як правило, до природно-кліматичних ризиків належать: вимерзання, льодова кірка, вимокання, випрівання, ураган, град, буря, злива, засухи, шкідники та хвороби, пожежа, блискавка тощо. До ризиків, що найбільше загрожують аграрним виробникам України, відносять посуху, вимерзання, град, пожежу та стихійні лиха.

Проте на сьогодні, за твердженнями фахівців [Казакова] сучасні глобальні зміни клімату зумовлюють зміни технологічних стратегій у агропромисловому виробництві, що вимагає перегляду видів природно-кліматичних ризиків:

- зміни температурних режимів навесні, що призвело до зсуву початку посівної кампанії в останні роки. Так, посівна кампанія починається в середньому на 2 тижні раніше.
- збільшення температурних екстремумів та аномальних явищ: низькі температури в травні цього року, великий перепад між денними та нічними температурами, безсніжні зими, тривала спека влітку. Деякі агрономи відзначили навіть, що ведуть температурні спостереження та записи уже протягом десятків років, і що, на їхню думку, теперішні явища, вірогідно, можуть бути наслідками глобальних змін клімату.
- зміни в кількості опадів. Якщо раніше так звана «зона ризикованого землеробства» через посухи була на півдні України, то тепер виробничники вже відчувають її зсув на північ аж до центрального лісостепового регіону. В зоні, де ніколи не проводили зрошення полів, тепер постає така потреба, хоча необхідних водних ресурсів для цього немає.
- сильні вітри, які заважають вчасному внесенню засобів захисту рослин та призводять до вітрової ерозії ґрунтів.

Головна функція страхування природно-кліматичних ризиків, як одного з елементів управління ризиками - забезпечення страхувальників адекватним страховим покриттям в разі негативних економічних наслідків, викликаних окремими видами ризиками. Укладання договору страхування є

оптимальним способом оптимізації ризиків сільськогосподарських підприємств від несприятливих природно-кліматичних умов, оскільки дозволяє перенести відповідальність за можливість настання ризиків на іншого суб'єкта. Страхування забезпечує безперервність, збалансованість і стабільність розвитку аграрного ринку та є одним з ефективних методів відшкодування збитків у агропромисловому секторі.

З 2011 року в Україні була впроваджена державна підтримка сільгоспвиробників. Відповідно до прийнятого Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» кожна страхова компанія, яка має наміри займатися агрострахуванням, повинна мати відповідну ліцензію.

Міжнародні експерти з аграрного страхування [Прокопчук; Слінчук] вважають, що найбільш ефектною державною підтримкою системи аграрного страхування є витрати уряду на інформаційну та навчальну діяльність. Суть таких витрат полягає в тому, що держава фінансує проведення різних заходів для потенційних страхувальників (виробників сільськогосподарської продукції), щоб вони могли кваліфіковано підібрати найбільш ефективні програми страхування для себе та правильно укласти договір страхування.

Основним традиційним страховим продуктом природно-кліматичних ризиків є мультиризикове страхування. За даним продуктом культури страхуються від основних погодних ризиків, ризику пошкодження культур дикими тваринами, від вогню і від деяких інших ризиків. Страховики можуть пропонувати додаткове покриття за додаткову плату. Прикладом додаткового покриття є страхування від граду (оцінка збитку проводиться окремо за іншими принципами), страхування від неможливості проведення посівних робіт через несприятливу погоду і / або неможливості збирання врожаю. При мультиризиковому (комплексному страхуванні) страхується і перестраховується урожай всіх сільськогосподарських культур (озимої пшениці, озимого жита, озимого і ярового ячменю, соняшнику, кукурудзи на

зерно, цукрового буряку, ріпаку, гречки, сої, вівсу, гороху, проса.) та проводиться страхування від таких ризиків: град та другорядні хвороби після граду; весняні і осінні заморозки; ожеледь; засуха як недостатність опадів; сель; землетрус; буря; ураган; злива; затоплення; надлишкові опади, що зашкоджують збиранню урожаю, вогонь; шкідники. Страхова сума визначається в розмірі вартості майбутнього урожаю.

Також страхується фактичний рівень затрат. Франшиза встановлюється в розмірі 30%, 40% і 50% від страхової суми. Період страхування становить від появи сходів до початку збирання урожаю. Обов'язковий перед страховий огляд урожаю і оцінка збитку по кожному випадку.

Даний вид страхування є одним з найдорожчих і складних, так як воно переважно пов'язане із значними адміністративними витратами (моніторингом за діяльністю підприємства, оцінкою збитків, стандартизацією контрактів тощо). Крім того, мультиризикове страхування пов'язане зі значними природно-кліматичними, виробничо-технічними, фінансово-комерційними та політико-правовими ризиками, які можуть відбутися одночасно, а тому вимагають додаткових витрат на проведення перестраховування. У той же час, страхові компанії можуть вводити обмеження по ризиках і виплат, якщо ризики відбуваються часто або якщо у виробників недостатньо інформації з виробництва культури.

В результаті дослідження діяльності декількох страхових компаній, які займаються агрострахуванням (НАСК «Оранта», СК «АСКА», СК «Еталон», ПрАТ «Страхова група «Ю.БІ.АЙ»), в Україні об'єктом страхування при мультиризиковому страхуванні є майновий інтерес страхувальника, що не суперечить законодавству України, пов'язаний з володінням, користуванням та розпорядженням майбутнім врожаєм сільськогосподарських культур, що належать страхувальнику або знаходиться в його розпорядженні на правах оренди (користування).

Останнім часом страхові компанії в розвинутих країнах виділяють страхові продукти для окремих культур в окремі програми. Деякі продукти

розробляються спеціально для окремих регіонів [Шинкаренко].

Одним із методів страхування урожаю сільськогосподарських культур від погодно-кліматичних ризиків, який зменшує додаткові витрати, є страхування на основі погодних індексів. Багато країн впроваджують системи катастрофічного страхування, щоб відійти від прямих (ситуативних) виплат при настанні несприятливих погодних умов. Таке страхування може бути досить дешевим для виробників, оскільки компенсується незначна частина недоотриманого прибутку виробника. Крім того, деякі уряди використовують індекси погоди для визначення рівня настав ризику для проведення виплат постраждалим фермерам.

Дана концепція ґрунтується на тому, що в певній фазі розвитку рослин погодні фактори мають критичне значення для отримання врожаю, наприклад кількість опадів, температура, сила вітру і ін. Це дозволяє розробити страхові продукти для страхування культур на основі індексів погоди.

Суть страхування урожаю по індексу урожайності в районі полягає в тому, що страхувальник отримує право на одержання відшкодування в тому випадку, якщо урожайність застрахованої страхувальником культури в даному районі з будь-якої причини падає нижче гарантованого рівня. Гарантований рівень розраховується від середньої багаторічної урожайності (за період 5 років) урожайності в районі. Страхується урожай сільськогосподарських культур (озимої пшениці, озимого жита, озимого і ярого ячменю, соняшнику, кукурудзи на зерно, цукрового буряку, гречки, сої, вівсу, гороху, проса). Гарантований рівень урожайності страхової культури становить 70%, 60%, 50% від середньої багаторічної урожайності даної культури в районі, де знаходяться застраховані поля. Різниця між гарантованим рівнем урожайності і середньою багаторічною урожайністю є франшиза. Відповідальність страхової компанії не може перевищувати страхову суму, яка розраховується на основі гарантованої урожайності. Тариф розрахований для кожної культури, кожної гарантованої урожайності і

кожного району, на основі статистики за 5 років. Період страхування - від появи сходів до початку збирання врожаю. Не проводиться передстраховий огляд урожайності і оцінка збитку у господарстві, крім як за вимогою страховика.

Індекси погоди дозволяють застрахувати культури від найбільш важливих погодних ризиків. Тому, страхування із застосуванням погодних індексів може бути економічно вигіднішою альтернативою класичному страхуванню врожаю сільськогосподарських культур, яке допомагає уникненню проблем, пов'язаних з ризиком матеріальної шкоди. «Такі продукти вже працюють в США і Канаді. Іспанія проводить пілотні проекти по індексах погоди з 2003 року. В Індії індекси погоди вже використовуються для страхування культур з 2003 року (160 договорів), причому в 2006 році страхові компанії продали більш 560 тисяч полісів погодного індексного страхування!» [Шинкаренко].

Погодні деривативи (контракти) все ширше використовуються як інструменти з управління ризиками компаніями, які великою мірою залежать погодних умов. Ці інструменти раніше в основному використовувалися енергетичними компаніями для захисту від наслідків нетипових погодних умов (тепла зима / холодне літо). Зазвичай погодні контракти для таких компаній складаються за кількістю днів у році, коли компанії забезпечують обігрів або охолодження приміщень. Досить багато контрактів на погодний ринку складаються на основі середньоденної температури протягом тривалих періодів. Контракти, що базуються на індексі температури, можуть бути дуже легко адаптовані для управління ризиками пошкодження сільськогосподарських культур шкідниками. Більшість шкідників вимагають критичної кількості і тривалості тепла для їх життєвого циклу розвитку. Інтегровані індекси середньоденної температури протягом певного періоду часу є хорошим способом планування використання пестицидів. Методика розрахунку середньоденної температури, що застосовується для енергетичного сектора, може бути застосована для сільськогосподарських

цілей. Погодні деривативи можна адаптувати для управління витратами на боротьбу зі шкідниками [www.agroinsurance.com].

Для вдосконалення механізму страхування фахівцями за біржовими угодами розглядається можливість застосування в страхуванні термінових (ф'ючерсних) контрактів, базовими активами яких є погода, точніше температура повітря. Сенс контракту полягає в тому, що сторони укладають угоду, фінансовий результат якої буде залежати від того, яка буде температура в деякому майбутньому часі (наприклад, середня температура в червні). Залежно від того, наскільки реальна температура буде відрізнятися від якихось стандартних параметрів, встановлених в останній момент підписання договору, одна зі сторін буде отримувати суму зиску, а інша відповідно сплачувати суму збитку [Горюнов].

У 2017 році TARSİM, за підтримки Міністерства сільського господарства, секретаріату Міністерства фінансів та інших зацікавлених сторін, запустив новий страховий продукт - Страхування врожаю від посухи на основі поділу по районах [Турція – TARSİM]. В рамках даного продукту, TARSİM надає страхове покриття від втрати врожаю пшениці на незрошуваних ділянках. Ризики, що покриваються страховкою: посуха, заморозки, суховії, спека, перезволоження, надлишкові опади та інші, крім граду, бурі, смерчу, вогню, зсувів, повені та землетруси. Якщо середній рівень врожайності по району в відповідному році нижче застрахованої врожайності, всім фермерам цього району передбачається виплата страхової компенсації. У разі, якщо рівень врожайності по району дорівнює або перевищує застрахований, страхові виплати проводитися не будуть. Крім отримання держпідтримки у вигляді субсидій в розмірі 60% від ставки премії, фермерам також надається система знижок. Планується, що у 2018 році страхове покриття буде надано ще для чотирьох с / г культур - ячмінь, жито, тритикале та овес.

2.3. Особливості управління ризиками маркетингової діяльності сільськогосподарського підприємства

На сьогодні в умовах жорсткої конкуренції товаровиробників вдала маркетингова діяльність підприємства є запорукою його ефективності на ринку. Дійсно, одним із принципів діяльності сучасного товаровиробника є принцип не виробляти заради виробництва, а виробляти з метою ефективних продажів. Тобто мова йде про необхідність дослідження потреб ринку та адекватного їх задоволення. Можна говорити про так звану маркетингова система конкурентоспроможності підприємства.

В сучасних умовах формування в Україні ринкових відносин маркетингова система конкурентоспроможності є інструментом, за допомогою якого підприємство зможе визначити свій існуючий стан, виявити невикористані резерви і розробити ефективні стратегії розвитку.

Маркетингова система конкурентоспроможності підприємства – це відносно нове економічне поняття, рівень дослідження якого є недостатнім і не відповідає його актуальності. В умовах ринку поняття «маркетингова система конкурентоспроможності» набуває стратегічного значення для підприємства.

В сучасних умовах господарювання система конкурентоспроможності охоплює наступні складові елементи: виробничо-технологічний потенціал, економічний потенціал, маркетингова система конкурентоспроможності, науково-технічний і інноваційний потенціал, організаційний потенціал, кадровий потенціал (рис.2.2).[Гуржій]

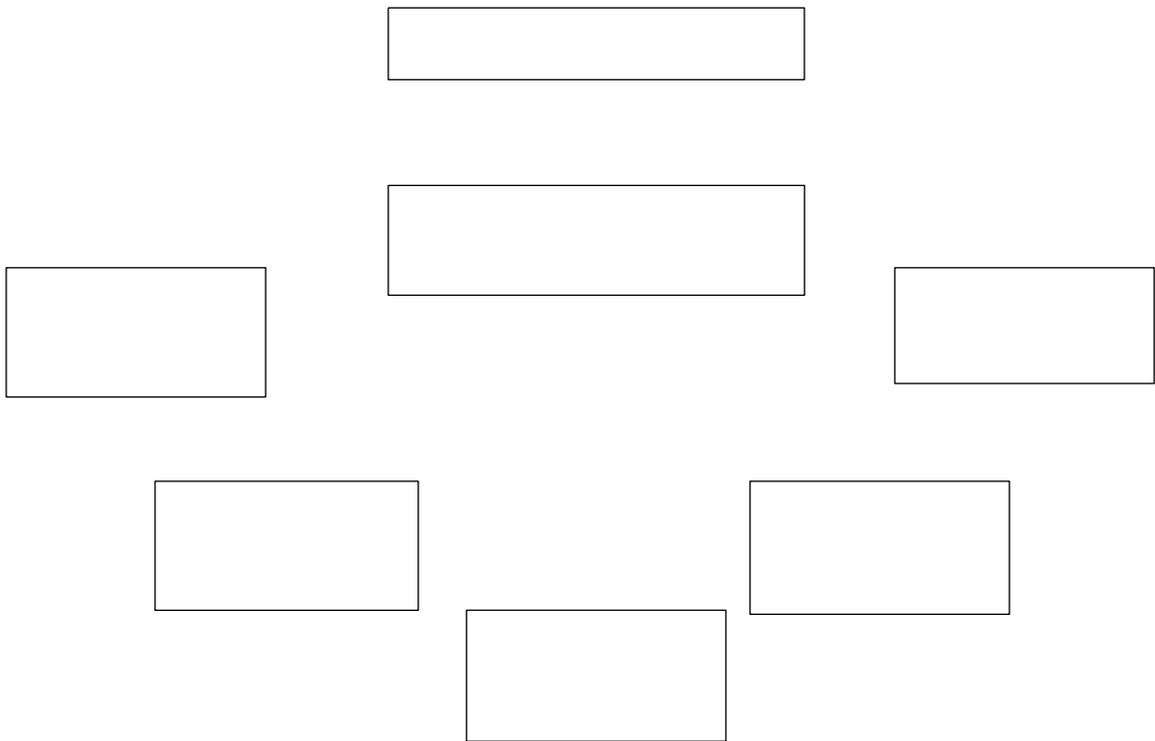

Рис.2.2. Схема загальної системи конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства

Між частинами загальної системи конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства існують більш складні діалектичні зв'язки, ніж це відображено на рис. 1, але безперечно одне — центральною, визначальною ланкою загальної системи конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства є маркетингова система конкурентоспроможності.

Одним із ключових моментів під час дослідження конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства є ідентифікація основних маркетингових ризиків та розробка ефективних заходів управління ними.

Маркетинговий ризик аграрного підприємства можна визначити як ймовірність втрат, що виникають при вкладенні підприємством коштів в реалізацію маркетингових заходів, а також в розробку управлінських рішень, які не принесуть очікуваного ефекту. При здійсненні маркетингової діяльності аграрні підприємства можуть зіткнутися з рядом маркетингових

ризиків, основними з них: галузеві; організаційні; збутові; цінові; закупівельні; комунікаційні. В таблиці 1 наведена класифікація ризиків аграрних підприємств та узагальнені основні причини їх виникнення. [Азоев]

Систематизація маркетингових ризиків і визначення факторів, що їх спричиняють, надають принципову можливість розробки процедур цілеспрямованого їх аналізу з метою розробки заходів, спрямованих на запобігання, зменшення чи компенсацію ризику різних видів маркетингової діяльності. Ці заходи дають змогу зменшувати втрати підприємства і є запорукою його успіху на ринку.

Аналіз маркетингових ризиків забезпечує підґрунтя для побудови менеджментом аграрного підприємства системи управління ними. Ми пропонуємо розглядати систему управління маркетинговими ризиками як сукупність інструментів, прийомів, методів і заходів, які дають можливість прогнозувати настання ризикових подій і вживати заходів для недопущення або зниження їх негативних наслідків.

В межах стратегії уникнення ризику більшість інструментів є загальнодоступними для підприємств: підбір команди проекту, підбір кадрів, відповідної кваліфікації, зміна мети проекту та інші. Загальні підходи до запобігання ризиків детально описують дослідники Солнцев С.О. та Овчиннікова А.В. [Солнцева, Овчиннікова].

В межах стратегії зниження ризику найпоширенішими інструментами є лімітування та диверсифікація. Лімітування застосовують українські підприємства, але на значну кількість ризикових подій воно не має впливу, наприклад, зростання цін на сировину, енергоносії тощо. Диверсифікація ж потребує залучення значної кількості ресурсів, які в підприємства є обмеженими.

Стратегія прийняття ризиків є найпростішою у застосуванні й поширеною в Україні. Інструментом її реалізації є формування резервів.

Таблиця 2.3

Класифікація ризиків аграрних підприємств та причини їх виникнення

Вид	Характеристика	Причина виникнення
Галузевий	Група ризиків, що визначається специфікою функціонування сільськогосподарського виробництва, як галузі в цілому.	нерегульований вплив зовнішнього середовища; природно-кліматичні умови; залежність від фізіологічних особливостей продукції, що виробляється;
Організаційний	Група ризиків, що визначаються недоліками в організації маркетингової діяльності аграрних підприємств та залежать від оперативності та точності її здійснення.	а) низький рівень організації: помилки планування й проектування; недоліки координації робіт; слабе регулювання; неправильна стратегія постачання; помилки в підборі й розміщенні кадрів; б) недоліки в організації маркетингової діяльності: неправильний вибір товарів (низький обсяг продажів); товар низької якості; неправильний вибір каналу руху товарів; неправильний вибір місткості ринку; неправильна цінова політика (залежування товару); в) нестійке фінансове становище
Закупівельний	Група ризиків, дія яких розповсюджується на маркетинг закупівель, проте часто здійснює свій вплив і на маркетингову діяльність підприємства в цілому	неприйнятні умови поставки й форми розрахунків з постачальниками; низька репутація постачальників; підвищення закупівельних цін; не оптимальність рівня каналу руху товарів
Ціновий	Група ризиків, що лежать в площині реалізації політики ціноутворення аграрного підприємства.	неправильний вибір цінової стратегії; неефективна система знижок; не вивчений поточний і потенційний попит покупців; сильні протидії конкурентів.
Збутовий	Група ризиків, пов'язаних з реалізацією процесу товароруху товару по ланцюгу «виробник-споживач»	низька конкурентоспроможність реалізованих товарів; низький рівень сервісу; неправильний вибір цінової стратегії.
Комунікаційний	Група ризиків, що здійснюють вплив на політику комунікації та зв'язків з громадськістю.	недостатність фінансових ресурсів; неефективні рекламні звернення; неправильний вибір комунікативної стратегії; незначні витрати на стимулювання попиту.

Стратегія передачі ризику є однією з найпоширеніших у розвинених країнах світу, що зумовлено розвиненістю бізнес-напрямів, які забезпечують

можливість передачі ризику (наявність страхових, хеджових фондів тощо). Інструментами передачі ризику є хеджування, страхування, форвардні, ф'ючерсні контракти, опціони, кредитування тощо. Стратегія передачі ризику полягає у передаванні відповідальності за настання ризикової події третій особі. Але більшість з інструментів у межах стратегії передачі ризику неможливо застосувати в Україні внаслідок відсутності законодавчих актів, що регулюють галузь, або їх недосконалості.

Проте, слід зазначити, що не всі із наведених методів запобігання ризикам можуть широко використовуватися в аграрному секторі. Для усунення впливу та запобігання ризикам, які виникають під час здійснення маркетингової діяльності саме аграрними підприємствами ми пропонуємо використовувати методи, наведені на рис. 2.3. [Андрійчук, Балабанова]

Визначення засобів управління ризиком має відбуватися залежно від його рівня. При незначних втратах аграрним підприємствам рекомендується прийняття ризику. Резервування доцільно для підприємств при малих втратах незалежно від рівня ризику. При подальшому збільшенні втрат рекомендується страхування або розподіл ризику.

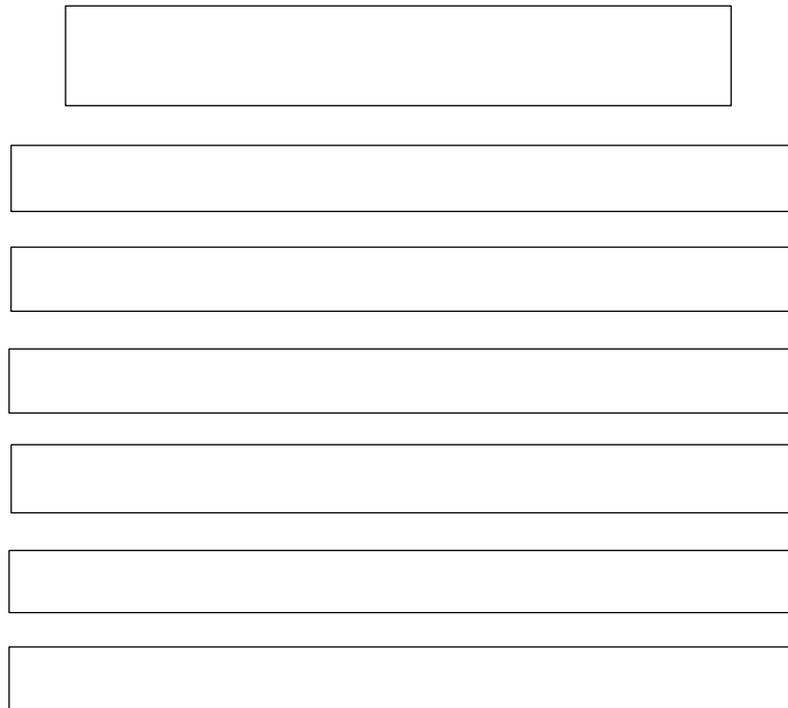

Рис. 2.3. Методи управління маркетинговими ризиками аграрних підприємств

Однак з підвищенням рівня втрат зменшується їхній рівень, при якому доцільне запобігання ризику. При подальшому збільшенні рівня втрат відповідно зменшується їхній рівень, при якому рекомендується відмова від реалізації утримуючий ризик заходу – запобігання ризику. Найбільш ефективний результат можна отримати при комплексному використанні різних методів зниження ризику. Комбінуючи їх один з одним у всіляких сполученнях, можна досягти також оптимальної співвідносності між рівнем досягнутого зниження ризику й необхідними для цього додатковими витратами.

Система маркетингових ризиків дозволить запобігти негативним наслідкам, що пов'язані з мінливим маркетинговим середовищем, мінімізувати втрати пов'язані з високим рівнем організаційних, закупівельних, цінових, збутових ризиків і інноваційних ризиків, а також створить передумови для прийняття обґрунтованих маркетингових рішень.

Зниження маркетингових ризиків аграрних підприємств має відбуватися на основі використання фінансово-економічного механізму. Крім того управління маркетинговими ризиками має ґрунтуватися на активній роботі з формування додаткового попиту. У конкурентній боротьбі перемагає те підприємство, яке краще вирішує проблеми споживачів, використовуючи нові методи маркетингової діяльності. Відповідно, основою управління системою зниження маркетингових ризиків аграрного підприємства є вплив на поведінку споживачів за рахунок врахування інтересів суб'єктів маркетингової взаємодії: підприємства виробника, переробного підприємства і споживача. Крім того управління ризиками в маркетинговій діяльності аграрних підприємств має враховувати формування стратегій управління поведінкою вказаних груп споживачів. [Балабанов]

Побудова фінансово-економічного механізму ризик–менеджменту підприємства аграрного виробництва має відповідати загальним принципам побудови будь-якого подібного механізму у відповідності з принципами управління фінансовими потоками, відповідати принципам функціонування

фінансів підприємства (як уможливної моделі) та практиці українського економічного життя (у сфері можливих інструментів маркетингового ризик-менеджменту).

Принципова схема удосконалення функціонування фінансово-економічного механізму маркетингового ризик-менеджменту підприємства приведена на рис.2.4. [Афанасьєв, Бабич]

Наступним етапом буде аналіз цієї інформації та визначення рівня невизначеності та фінансової захищеності. Першою операцією реалізації механізму управління маркетинговим ризиком стає аналіз закономірності динаміки показників відповідно до спрямованості процедури менеджменту.

Перш за все вирізняється та частина інформації, що є обумовленою закономірностями функціонування підприємства, особливостями вияву його внутрішнього та зовнішнього середовища. Оскільки необхідним є врахування динаміки, то один з найпростіших способів полягає у визначенні функціональної залежності динамічного характеру. Якщо існують логістичні чи функціональні зв'язки, то обов'язково вони проявляють себе як залежні у часі.

Другим етапом є аналіз невизначеності показників балансу та визначення прогнозних значень відповідно до отриманих раніше функціональних часових залежностей. Для аналізу невизначеності ми пропонуємо використання комплексного критерію, що було обґрунтовано нами раніше. Особливої уваги на цьому етапі заслуговує показники нарощення приросту активів підприємства та масштабів виробництва.

На основі отриманих прогнозних значень визначається очікуванні показники фінансового стану та захищеності підприємства від впливу маркетинговий ризиків. При цьому не враховується вплив невизначеності. Паралельно визначаються пріоритетні напрямки ризик-менеджменту підприємства, що можна виконувати економетричними методами. Зауважимо, що використання даного підходу дозволяє виявити латентні маркетинговий ризики, які до часу не приводять до фактичних фінансових втрат на

підприємстві. У якості основного інструменту пропонується використовувати методику комплексної оцінки маркетингового ризику та виявлення прихованих ризиків. Потім відбувається добір інструментарію, за допомогою якого буде виконано зменшення рівня невизначеності показника, а, отже, і зменшення ризикованості підприємства. алгоритм добору фінансового інструментарію при реалізації фінансово-економічного механізму маркетинговий ризик-менеджменту підприємства. [Антонюк]

Рис.2.4. Фінансово-економічний механізм управління маркетинговими ризиками на підприємствах

Послідовно аналізується кожний фінансовий показник, починаючи з нижчого рівня ієрархії. Відповідно до величини коефіцієнта β визначається

принципове рішення. При величині β меншій 0,01 (у тому числі при від'ємних значеннях) маркетинговий ризик ігнорується. При величині β більшій 0,01, приймається рішення про необхідність зменшення невизначеності показника, а, отже, зменшення і маркетингового ризику. Якщо маркетинговий ризик є значним, то інструмент, за допомогою якого він буде зменшений, потребує додаткового фінансування. До значних рекомендується віднести маркетингові ризики з $\beta \geq 0,1$ чи (та) такі, для яких останнє значення показника, який аналізується складає не менш як 10% від підсумку балансу. Найбільш поширеними інструментами в цьому випадку є: хеджування, страхування, об'єднання маркетинговий ризику чи поділ його між партнерами. В цьому випадку маркетинговий ризик передається третій особі за певну плату. Якщо додаткове залучення коштів для зменшення рівня маркетинговий ризику для підприємства є неможливим, то приймається рішення про відмову від маркетинговий ризику. Даний напрямок обмеження маркетинговий ризиків є найбільш простим і радикальним. Він дозволяє цілком уникнути потенційних утрат, але, з іншого боку, не дозволяє дістати прибуток. До того ж відхилення від маркетинговий ризику може бути неможливим, а запобігання одного виду маркетинговий ризику приведе до виникнення інших. Тому даний метод може бути застосований лише у відношенні серйозних великих маркетинговий ризиків. Рішення про відхилення від маркетинговий ризику може бути прийняте як на попередній стадії прийняття рішення, так і пізніше, шляхом відмовлення від подальшого здійснення операції. [Балабанов]

Відхилення ефективно, якщо: відмовлення від одного виду маркетинговий ризику не спричиняє виникнення інших видів маркетинговий ризиків більш високого чи однозначного рівня; рівень маркетинговий ризику набагато вищий за рівнем можливої прибутковості операції; фінансові втрати за даним видом маркетинговий ризику підприємство не має можливості відшкодувати за рахунок власних коштів, тому що вони занадто високі.

Якщо маркетинговий ризик не є значним, тобто дотримується умова $\beta \leq 0,1$ та $F_i < 0,1 \sum F_i$, то переходимо до розгляду відповідності наступній умові. Якщо існує такий показник, для якого $\beta < 0$ і який розміщено в тій же частині балансу, що й показник, для якого добирається інструмент зменшення невизначеності, то обсяг то останній збільшується на величину, що розрахована як необхідний обсяг захисту показника, який аналізується. Таким чином змінюється структура відповідної частини балансу. При цьому зменшується невизначеність аналізованого показника, проте збільшується невизначеність показника, за рахунок якого виконується зміна структури. Зважаючи на те, що останній має від'ємний β -коефіцієнт, то загальна невизначеність сумарного показника зменшується також. Маркетинговий ризик таким чином реструктурується. Широко поширеним інструментом реструктуризації маркетингового ризику є також і його диверсифікація.

Диверсифікація - це розсіювання підприємницького маркетингового ризику. Хоча можливості диверсифікації великі, вона не може звести маркетинговий ризику до нуля. Подібна реструктуризація маркетингового ризику не потребує пошуку альтернативних та додаткових джерел фінансування.

Якщо не існує такого фінансового показника, для якого $\beta < 0$, то як інструмент для запобігання маркетинговий ризику можливо використати самострахування, резервування капіталу та лімітування маркетинговий ризику. Лімітування маркетинговий ризиків являє собою встановлення системи обмежень як зверху, так і знизу, що сприяє зменшенню ступеня маркетинговий ризику. У комерційній діяльності лімітування може застосовуватися найчастіше при продажі товарів у кредит, наданні позик, визначенні сум вкладення капіталів і т.д.

Самострахування застосовується в тому випадку, якщо підприємець воліє підстрахуватися сам, чим купувати страховку в страховій компанії. Тим самим він заощаджує на витратах капіталу по страхуванню. [Гуржій]

Резервування коштів на покриття непередбачених утрат здійснюється за рахунок створення страхового (резервного) фонду безпосередньо самим суб'єктом підприємницької діяльності (акціонерним товариством, спільним підприємством) в обов'язковому чи добровільному порядку.

В цих випадках не здійснюється додаткові витрати на запобігання маркетинговий ризику, проте частина ресурсів капіталу підприємства вилучається з активного обігу.

Після добору інструменту управління маркетинговий ризиком поводиться корекція отриманих прогнозних значень показників (відповідно до отриманих часових залежностей) і визначається прогнозний фінансовий стан підприємства (із врахуванням наслідків застосування інструментів зменшення маркетинговий ризику). Якщо внаслідок застосування інструментів зменшення маркетинговий ризику фінансовий стан не погіршується, то приймається рішення про доцільність і обсяги застосування обраного фінансового інструментарію (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4

Результати застосування фінансово-економічного механізму управління ризиками на підприємствах Сумської області

Показники		ТОВ «Аграрне»	СТОВ «Урожай»
Фінансовий результат	Прибуток (збиток) фактичний, тис.грн	144,8	192,48
	Прибуток (збиток) прогнозний, тис.грн	252,18	128,49
	Прибуток (збиток) прогнозний після зменшення невизначеності, тис.грн	178,08	191,29
Динаміка критерію невизначеності	Приріст модальної складової невизначеності підсумку балансу, %	-31,50	-5,83
	Приріст ентропійної складової підсумку балансу, %	-1,05	-0,89
	Приріст інтегрального критерію невизначеності, %	-28,97	-3,98
	Інтегральний критерій невизначеності підсумку балансу на початок 2015р.	0,08	0,026
	Інтегральний критерій невизначеності підсумку балансу на початок 2016р.	0,06	0,025

Звичайно, існує велика кількість проблем управління маркетинговий ризиком, які не можуть бути подолані внаслідок застосування тільки даного механізму. Так, наприклад, екзогенні маркетинговий ризики макрорівня не входять до таких, на які може вплинути підприємство, чи які воно може застрахувати. Проте більша частина маркетинговий ризиків піддається досить гнучкому механізму управління навіть в поточному порядку. Відомо ж, що найбільші втрати – це регулярні втрати внаслідок їх кумулятивного ефекту.

Одночасно досягнуто зростання фінансового результату діяльності описаних підприємств та значне зменшення інтегрального критерію невизначеності підсумку балансу.

Таким чином, запропонований вище підхід до функціонування фінансово-економічного механізму маркетинговий ризик-менеджменту дозволяє врахувати особливості прояву невизначеності у формі маркетингового ризику при обґрунтуванні методів аналізу та прогнозування рівня маркетинговий ризику, зробити такий аналіз та прогнозування більш точним та достовірним; використати існуючий механізм функціонування фінансів підприємства для ризик-менеджменту конкретного підприємства. Визначити можливості власного управління маркетинговий ризиком, виходячи з особливостей економічного середовища підприємства, практики його звичайної господарської діяльності; мінімізувати витрати на управління маркетинговий ризиком при більшій ефективності такого управління; автоматизувати процедуру добору інструментарію реалізації фінансово-економічного механізму маркетинговий ризик-менеджменту підприємства.

Розгляд результатів застосування запропонованої системи маркетинговий ризик-менеджменту дозволяє констатувати значне зменшення інтегрального критерію маркетинговий ризику по всіх показниках, крім поточних фінансових інвестицій. Останнє пояснюється тим, що в зв'язку з високим рівнем маркетинговий ризикованості поточних фінансових інвестицій підприємство відмовилось від їх застосування.

2.4. Ринок сільськогосподарського страхування України: проблеми та перспективи розвитку

З прийняттям Закону України «Про страхування» на страховому ринку в агропромисловому виробництві намітився ряд позитивних тенденцій: зростання обсягів страхових платежів; збільшення розмірів статутних фондів страховиків; збільшення величини страхових резервів; випереджувальні темпи зростання страхових платежів щодо темпів зростання страхових виплат. Однак, сучасний стан відносин страхування в сільському господарстві характеризується повільністю та складністю розвитку.

Слід пам'ятати, що сільськогосподарське страхування є специфічним класом страхування, яке об'єднує декілька підгалузей. Виділення сільськогосподарського страхування в окремий клас здійснюється за принципами формування комплексних видів страхування.

Сільськогосподарське страхування вважають розгалуженим поняттям, яке включає в себе декілька підвидів страхування, як і майнових, так і страхування відповідальності.

Сільськогосподарське страхування характеризується комплексністю, оскільки включає в себе страхування врожаю культур та багаторічних насаджень, тварин, машин, будинків, транспортних засобів, насіння, готової продукції, відповідальності товаровиробника тощо. Звичайно, для сільськогосподарських підприємців, як зазначає Яцух О.О., використання сільськогосподарського страхування має ряд переваг (рис.2.5).[Яцух]

Система страхування сільськогосподарської продукції здатна значно ефективніше забезпечувати відшкодування сільгоспвиробникам, ніж це робить держава своїми прямими виплатами з резервного фонду Державного бюджету України.

Страхування ризиків сільськогосподарського виробництва може здійснюватись страховиками як з державною підтримкою та за її відсутності. Але, світова практика переконує, що ефективну систему агрострахування

неможливо побудувати без активної участі держави. Ефективний механізм здійснення державної підтримки, наявність кваліфікованих кадрів і широкого спектру страхових продуктів є запорукою ефективного функціонування підприємств аграрного сектору.

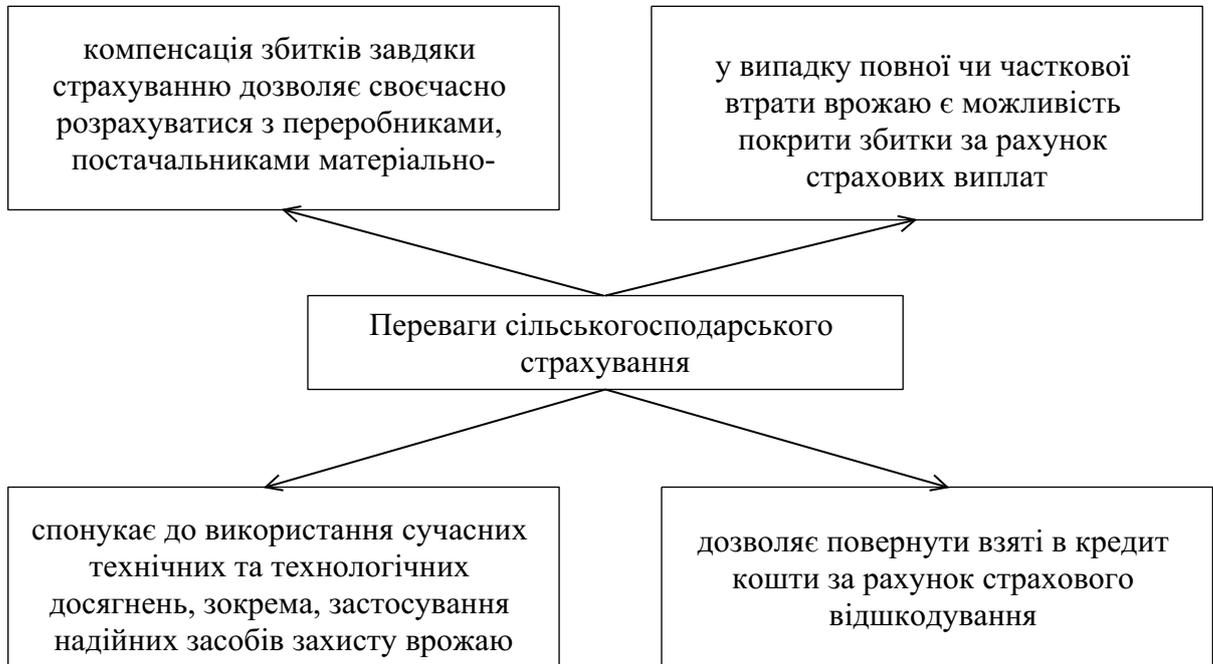

Рис.2.5. Основні переваги сільськогосподарського страхування

Не зважаючи на ряд наявних переваг провадження сільськогосподарського страхування, дослідження показали, що основними проблемами, що мають негативний вплив на стрімкий розвиток даного виду страхування є:

1) страхові тарифи, затверджені Постановою Кабінету Міністрів, відповідно до якої здійснюється регулювання страхових тарифів при страхування озимих культур занижені. З іншого боку, ті самі тарифи є надто високими для сільськогосподарських виробників. Сільськогосподарські виробники ще не отримують достатніх прибутків та не мають достатніх обсягів оборотних коштів, щоб таке страхування не відобразалося негативно на їх фінансовому стані;

2) демпінгування тарифів, що спричиняє: недобросовісну конкуренцію серед страхових організацій; загрозу невиконання страховими організаціями

взятих на себе зобов'язань;

3) страхування об'єкту застави – формальне страхування. Найчастіше страхування врожаю сільськогосподарських культур, яке є найбільш популярним видом сільськогосподарського страхування здійснюється, головним чином, у формі страхування застави з метою отримання кредиту;

4) відсутність інформації у потенціального страхувальника. Значна частина сільгоспвиробників не довіряє страховим компаніям, вважаючи, що в разі настання страхового випадку їх шанси отримати відшкодування є незначними;

5) на сьогоднішній день високий ступень ризиків, притаманний страхуванню врожаю, спричиняє складнощі при перестрахованні. В більшості випадків їх перестраховання в Україні неможливе, тому що високий рівень обсягів відповідальності.[<http://www.agroinsurance.com>, <http://forinsurer.com/news>]

Перелічені проблеми, що мають негативний вплив на розвиток ринку сільськогосподарського страхування чітко відображає тенденцію до скорочення, а саме зменшуються усі реальні показники його діяльності (кількість укладених договорів, об'єм застрахованих площ та зібраних страхових премій у реальному вимірі); лише п'ята частина від усіх страхових компаній, що отримали ліцензію на цей вид страхування активно працюють на ринку.

Сьогоднішній ринок сільськогосподарського страхування використовує невеликий набір страхових продуктів:

- домінує страхування озимих від повної загибелі на період перезимівлі;
- відсутнє повноцінне мультиризикове страхування на весняно-літній період, зокрема, не покривається такий системний ризик, як посуха;
- майже не використовується страхування врожаю на весь цикл вирощування.

Середня ставка страхової премії демонструє тенденцію до зменшення, зокрема, через те, що використовуються страхові продукти, які покривають невеликий перелік малоймовірних ризиків.[<http://www.agroinsurance.com>]

Ринок агрострахування потребує посилення системних зусиль уряду щодо його розвитку, зокрема, вдосконалення регулювання та надання системної підтримки цьому сектору.

Головним показником, що характеризує стан ринку сільськогосподарського страхування – це кількість укладених за рік договорів (рис.2.6).

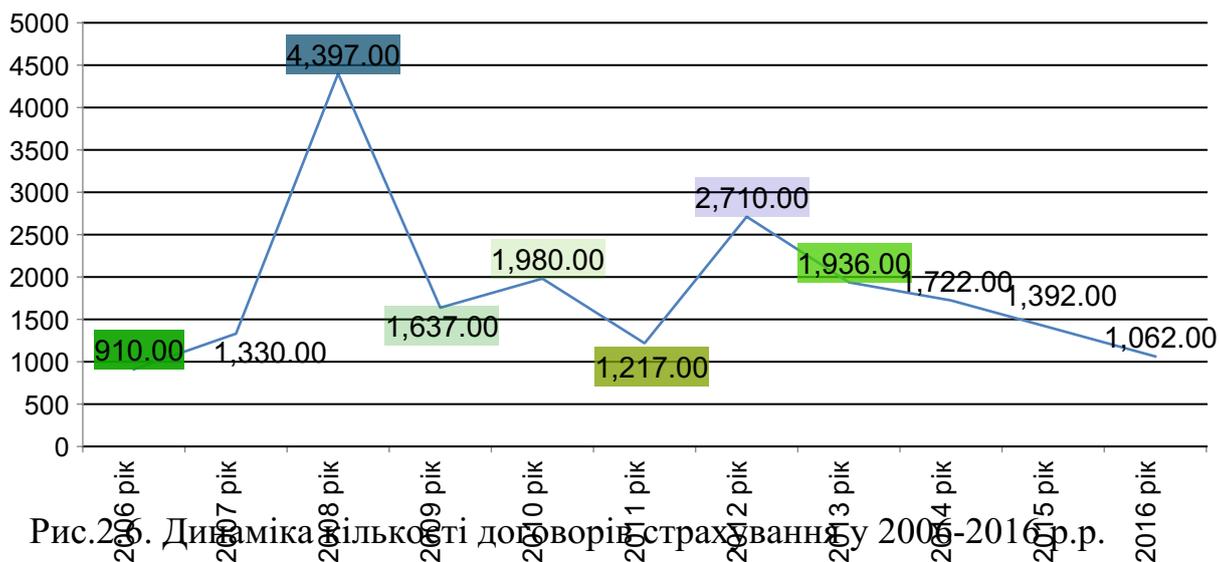

Рис.2.6. Динаміка кількості договорів сільськогосподарського страхування у 2006-2016 р.р.

[<http://forinsurer.com/news>]

Слід констатувати, що у 2006-2016 р.р., як свідчить рис.2.2. кількість договорів сільськогосподарського страхування має тенденцію до скорочення, хоча у порівнянні з 2006 роком у 2016 році кількість договорів страхування збільшилася на 152 договори.

Не менш важливим показником для оцінки динаміки розвитку ринку сільськогосподарського страхування є динаміка застрахованих площ при проведенні страхування сільськогосподарських культур (рис.2.7).

Слід зазначити, що загальна динаміка застрахованої площі є негативною, тобто такою, що зменшується.

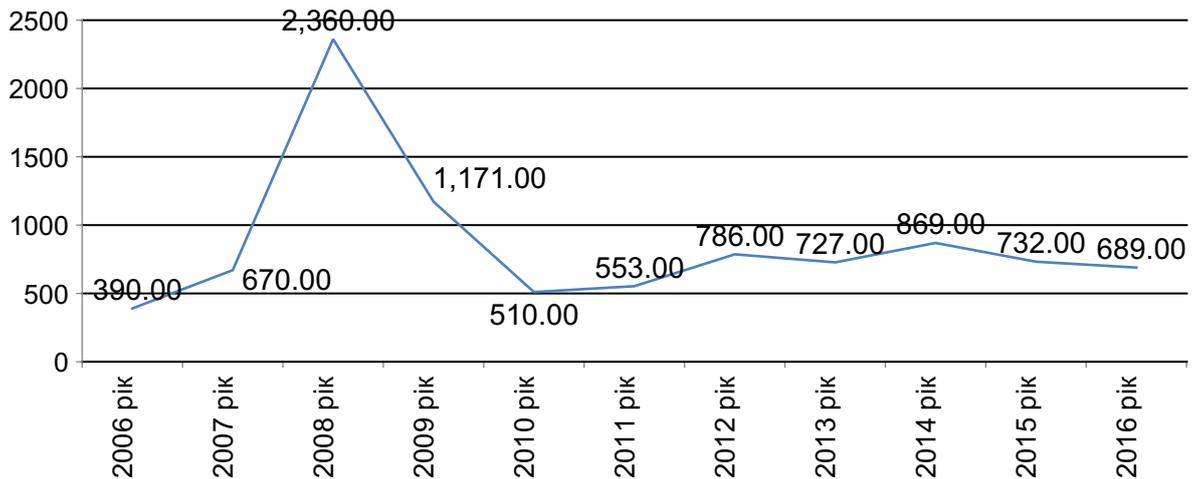

Рис.2.7. Динаміка застрахованої площі у 2006-2016 р.р., тис. га [

<http://forinsurer.com/news>]

Необхідно також звернути увагу на обсяги зібраних страхових премій у 2006-2016 р.р.(рис.2.8).

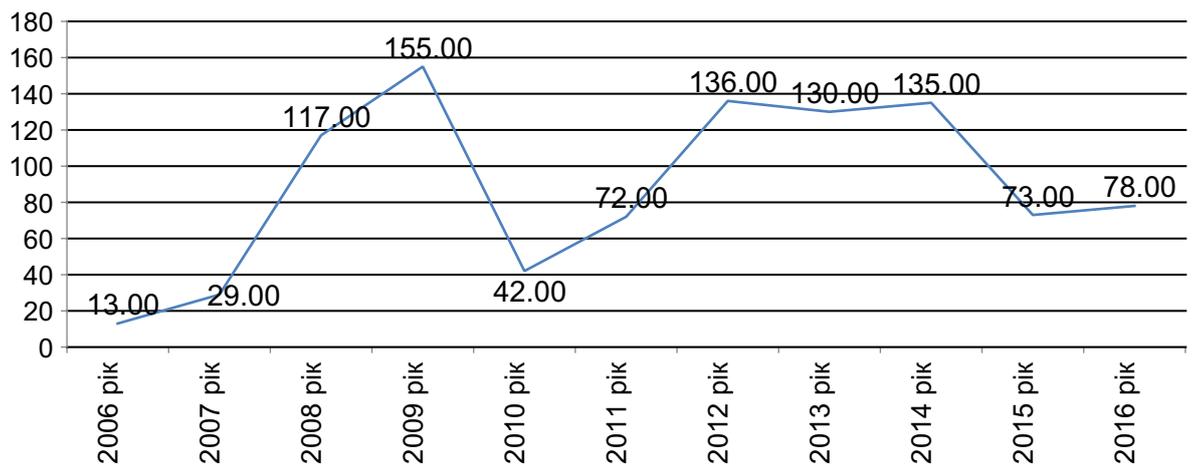

Рис.2.8. Динаміка зібраних страхових премій у 2006-2016 р.р., млн. грн.

[<http://forinsurer.com/news>]

Загальна тенденція вказує на збільшення обсягів страхових премій, хоча це є відображенням інфляційних та девальваційних процесів в Україні.

На основі проведених досліджень можна констатувати, що на ринку сільськогосподарського страхування України у 2006-2016 роках наявні такі тенденції:

- довгострокова: повільне скорочення - зменшення усіх реальних показників ринку;

- короткострокова, яка має свої часові межі:

- ✓ 2006 – 2008 р.р. - прискорене зростання (у 12 разів) після введення державної субсидії;
- ✓ 2009 р.р. - різке скорочення (у 6 разів) через відміну субсидій;
- ✓ 2009-2013 р.р. - зростання середніми темпами (у 3 рази), адаптація ринку до роботи в умовах відсутності субсидій;
- ✓ 2013-2016 р.р. - нове скорочення, спричинене загальним економічним спадом.

Головні показники, що характеризують ринок страхування у 2015 році (2015-й андерайтинговий рік охоплює період з осені 2014 до осені 2015 року) та у 2016 році (2016-й андерайтинговий рік охоплює період з осені 2015 до осені 2016 року) наведено в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Показники, що характеризують ринок страхування в Україні

Показники	2015 р.	2016 р.	Відхилення 2016 р. від 2015 р., +/-
Кількість договорів, шт.	1062	1309	247
Застрахована площа, га	689200	743400	54200
Страхова сума, млн. грн.	3,969	8,954	4,985
Зібрані страхові премії, млн . грн.	77,7	86,8	9,1
Виплати, млн. грн.	10,0	12,2	2,2
Рівень виплат, %	12,9	13,4	0,5
Середня ставка премії, %	2,0	4,1	2,1

Провівши аналіз таблиці, можна констатувати, що ринок сільськогосподарського страхування у 2016 році у порівнянні з 2015 роком поживався. Наявне збільшення кількості укладених договорів – на 247 шт., збільшилася застрахована площа – на 542000 га. Страхова сума також зросла на 4,985 млн. грн., що призвело також до збільшення обсягів зібраних страхових премій – на 9,1 млн. грн.

Восени 2015 року страхові компанії уклали 309 договорів страхування. Більша частина цих договорів (91.7%) – це страхування озимих культур від повної загибелі на період перезимівлі (таблиця 2.6.). [Інформ.портал]

Дані за основними програмами страхування посівів культур восени
2015 року

Програма	Відсоток договорів	Відсоток застрахованої площі	Відсоток страхової суми	Відсоток зібраних премій
Повна загибель	91,7%	80,4%	88,4%	97,9%
Страхування врожаю озимих культур на весь період вирощування (продукти МФК)	1,5%	0,6%	0,1%	1,8%
Повна загибель + весняні заморозки	6,8%	19,0%	11,5%	0,3%
Загалом	100,0	100,0	100,0	100,0

Загальна страхова сума за договорами страхування посівів озимих культур та багаторічних насаджень, що були укладені восени 2015 року, склала 895,4 млн. грн. Сума зібраних страхових премій склала 36,8 млн. грн. Посіви озимих культур були застраховані на загальній площі 343,4 тис. га.

Аналіз ринку страхування у 2016 році показав, що найпопулярнішим продуктом агрострахування є страхування сільськогосподарських культур. Щодо страхування тварин, то аналіз у цьому випадку не проводиться, адже даний вид страхування є обов'язковим для окремих груп тварин.

Страхування майна та транспортних засобів, а також медичне страхування для сільськогосподарських підприємств при проведенні загального аналізу ринку страхування окремо для галузі не виділяють.

Ринок страхування у 2016 році у розрізі рейтингів областей-лідерів є наступним:

1. За кількістю договорів: Полтавська (40); Хмельницька (27); Чернігівська (26); Тернопільська (24); Сумська (23).
2. За показником застрахованої площі: Хмельницька (62.1 тис. га, або 18%); Полтавська (53.9 тис. га, або 16%); Сумська (34.3 тис. га, або 10%); Херсонська (26.5 тис. га, або 8%); Чернігівська (26.0 тис. га, або 8%).

3. За об'ємом зібраних премій: Полтавська (6.2 млн. грн., або 17%); Херсонська (4.8 млн. грн., або 13%); Хмельницька (3.9 млн. грн., або 11%); Сумська (3.6 млн. грн., або 10%); Миколаївська (2.7 млн. грн., або 7%).

У 2016 андерайтинговому році страхування сільськогосподарських культур здійснювали 10 страхових компаній. Показники страхування за цей період наведені у таблиці 2.7 [Інформ.портал]

Таблиця 2.7

Зведені дані за страховими компаніями за 2016 андерайтинговий рік

Компанія	К-ть договорів	Площа, га	Страхова сума, грн.	Сума премій, грн.	Середня ставка премії, %
АХА страхування	15	15826	46728643	2196246	4,7
PZU Україна	48	17533	47620673	2218723	4,7
Аска	39	77966	119219023	5966934	5,0
Здорово	6	9151	32082328	1520949	4,7
Інго Україна	112	142808	369824227	11206443	3,0
Країна	11	2810	10027857	698434	7,0
Оранта-січ	4	1460	7855056	3711	0,05
ТАС	9	2621	6629075	309637	4,7
Універсальна	61	71181	248252883	12313137	5,0
УПСК	4	2045	7157061	337116	4,7
Загалом	309	343402	895396826	36771331	4,1

Загалом страхові компанії уклали восени 2015 року 309 договорів страхування. Лідером за кількістю договорів стала компанія «Інго Україна» (112 договорів, що складає 36,2% від загальної кількості). За нею йдуть «Універсальна» (61 договір, або 19,7%), «PZU Україна» (48 договорів, або 15,5%), «Аска» (39 договорів, або 12,6%) та «АХА страхування» (15 договорів, або 4,9%) (рис.2.9).

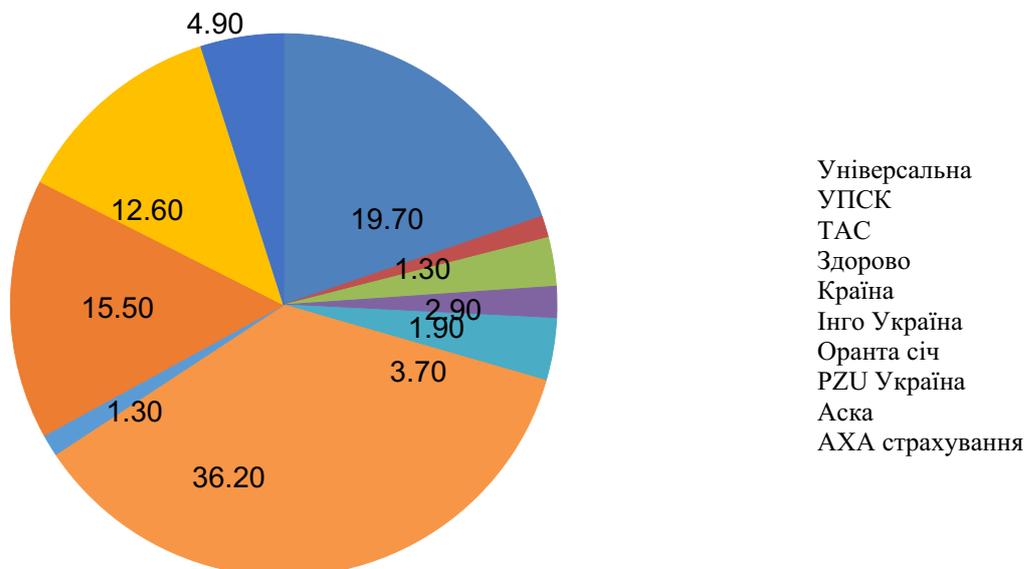

Рис.2.9. Відсоток укладених договорів, 2016 р. [Інформ.портал]

За об'ємом застрахованої площі лідери ринку розташувалися в такому порядку: з великим відривом йде страхова компанія «Інго Україна» (142,8 тис. га, або 41,6% від усієї застрахованої площі). За нею йдуть «Аска» (78,0 тис. га, або 22,7%), «Універсальна» (71,2 тис. га, або 20,7%), «РЗУ Україна» (17,5 тис. га, або 5,1%) та «АХА страхування» (15,8 тис. га, або 4,6%) (рис.2.10.)

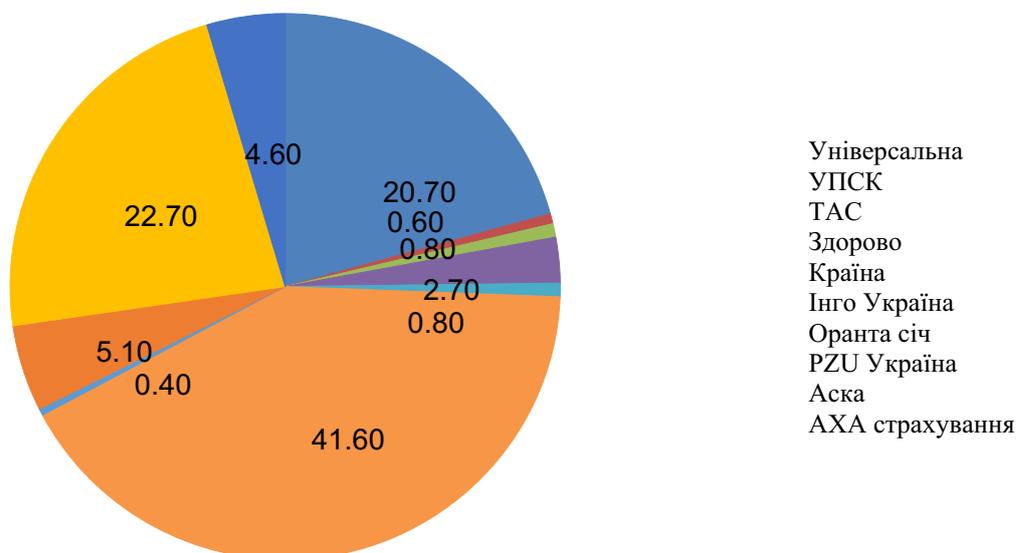

Рис.2.10. Відсоток застрахованої площі, 2016 р. [Інформ.портал]

Рис.2.11. демонструє розподіл страхової відповідальності між страховими компаніями за договорами аграрного страхування у 2016

андерайтинговому році. Ми бачимо, що структура відповідальності у грошовому вимірі загалом співпадає зі структурою розподілу між страховими компаніями застрахованих площ.

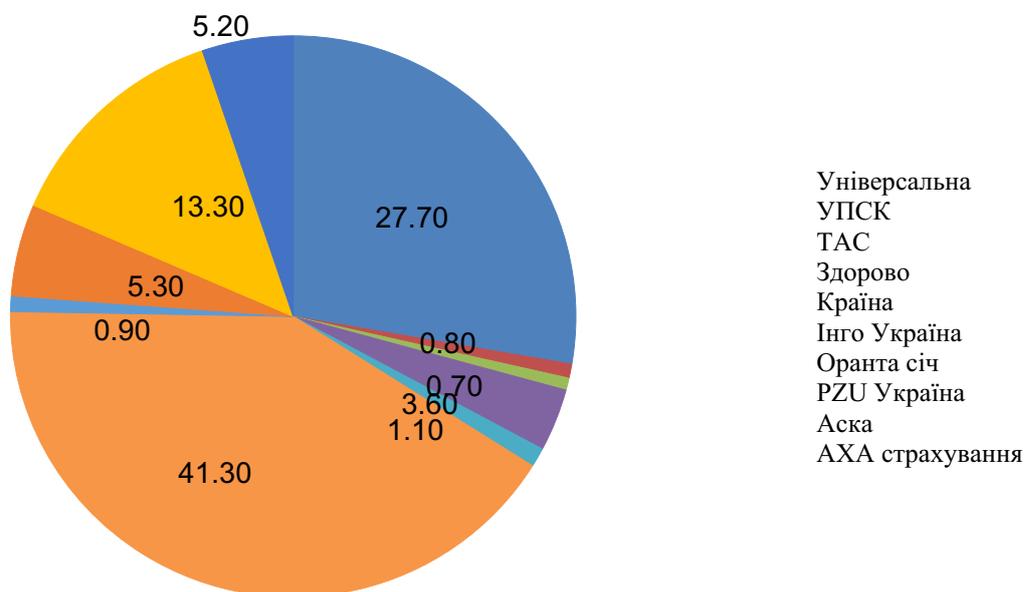

Рис.2.11. Відсоток страхової суми, 2016 р. [Інформ.портал]

Найбільший об'єм страхових премій зібрала страхова компанія «Універсальна» (12,3 млн. грн., або 33,5%), далі за якою йдуть «Інго Україна» (11,2 млн. грн., або 30,5% від усіх премій), «Аска» (6,0 млн. грн., або 16,2%), та дві компанії з практично однаковим показником зібраних премій – «PZU Україна» та «АХА страхування» (2,2 млн. грн., або 6% кожна) (рис.2.12).

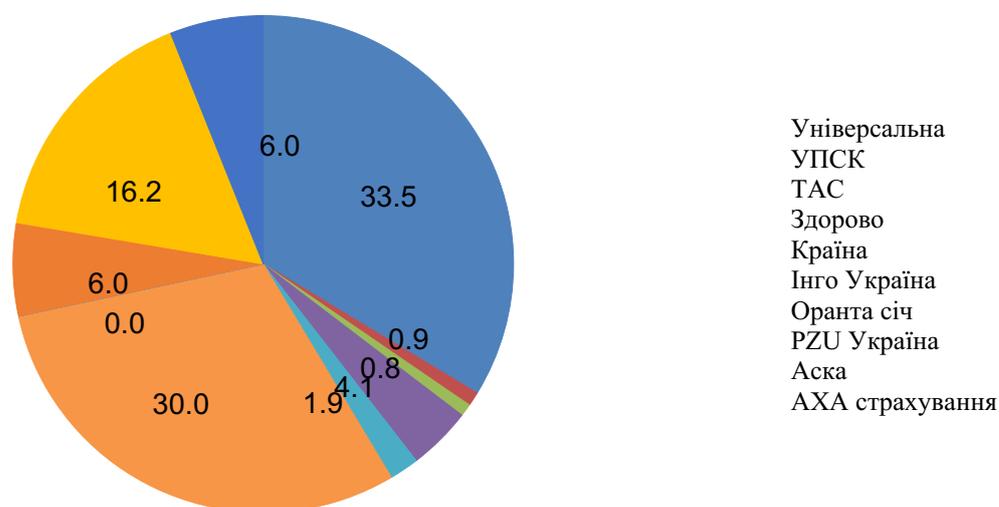

Рис.2. Відсоток страхової премії, 2016 р. [Інформ.портал]

Також нами було проаналізовано стан ринку страхування сільськогосподарських культур. Всі результати наведені на рис.2.13.

Більшість договорів було укладено на страхування озимої пшениці (240 договорів, або 77,7%) та озимого ріпаку (50 договорів, або 16,2%). Менше страхували озимий ячмінь (15 договорів, або 4,9%) та озиме жито (4 договори, або 1,3%).

Найбільше площ було застраховано під озимою пшеницею (315,6 тис. га, або 91,9% від усієї застрахованої площі) та озимим ріпаком (19,8 тис. га, або 5,8%). Далі йдуть озимий ячмінь (7,0 тис. га, або 2,0%) та озиме жито (975 га, або 0,3%).

Найбільше страхових премій у першому півріччі 2016 андеррайтингового року було зібрано з договорів страхування озимої пшениці (33,5 млн. грн., або 91,2%) та озимого ріпаку (2,5 млн. грн., або 6,9%). Менше – з договорів страхування озимого ячменю (593 тис. грн., або 1,6%) та озимого жита (129 тис. грн., або 0,4%).

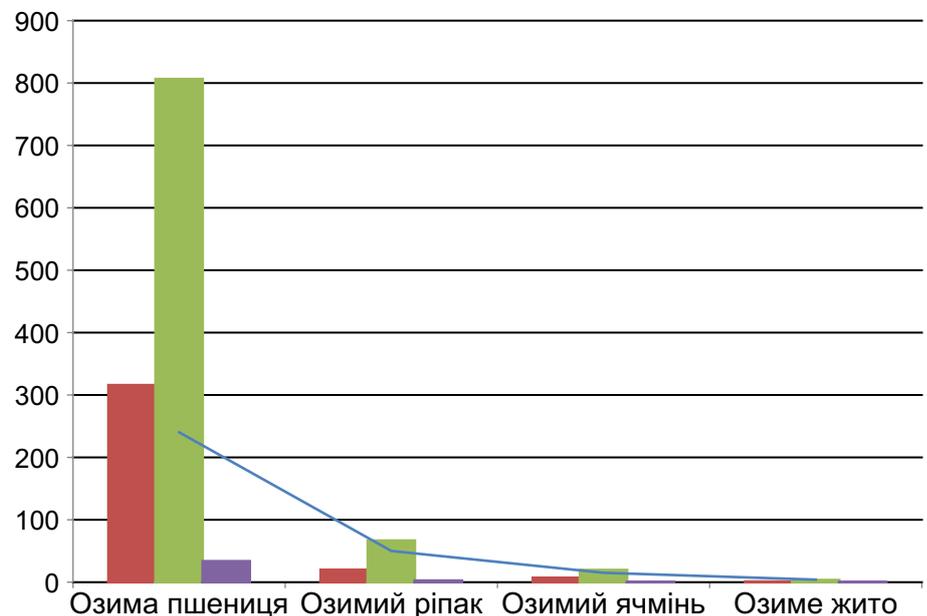

Рис.2.13 Зведені дані за с/г культурами за 2016 андеррайтинговий рік [Інформ. портал]

Не дивлячись на поточну складну макроекономічну та фінансову ситуацію в Україні, ринок агрострахування доводить свою життєздатність та

потенціал для подальшого розвитку.

Розглянемо динаміку ринку страхування сільськогосподарських культур Сумської області.

Кількість укладених договорів страхування сільськогосподарських культур області висвітлено на рис.2.14.

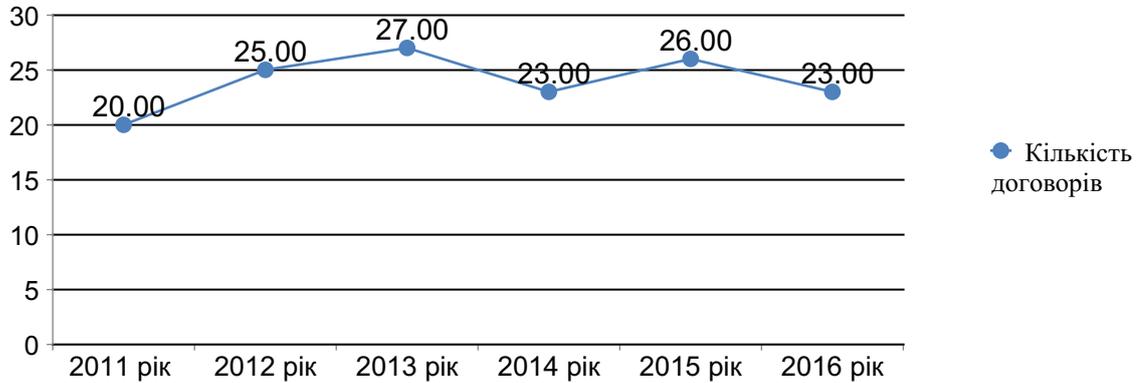

Рис.2.14 Кількість договорів страхування сільськогосподарських культур у Сумській області у 2011-2016 роках [Інформ.портал]

Дані свідчать, що у 2016 році у порівнянні з 2011 роком кількість договорів страхування сільськогосподарських культур у Сумській області збільшилася на 3. На 2016 рік кількість укладених договорів складала 23.

Перелік культур та їх питому вагу у загальній структурі укладених договорів страхування розглянемо на рисунку 2.15.

Найпопулярнішим видом сільськогосподарських культур, для яких заключалися договори страхування у 2016 році стала озима пшениця. Питома вага укладених договорів за цією культурою складає 41,9% загальної кількості договорів. На другому місці знаходиться озимий ріпак (29,8%).

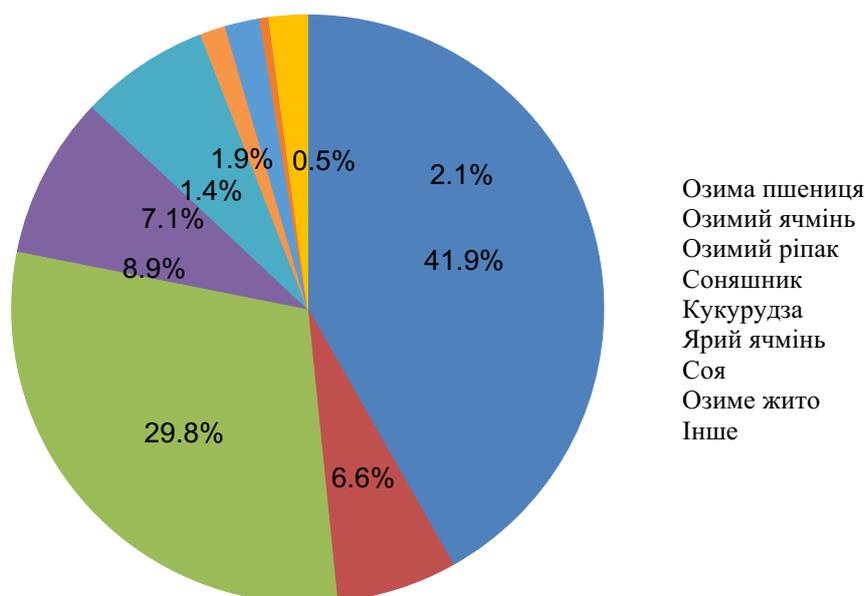

Рис. 2.15. Відсоток договорів за застрахованими сільськогосподарськими культурами у 2016 році [Інформ.портал]

За допомогою рисунку 2.16 проведемо аналіз розмірів застрахованих площ сільськогосподарських угідь та загальної суми страхування за відповідними договорами у Сумській області.

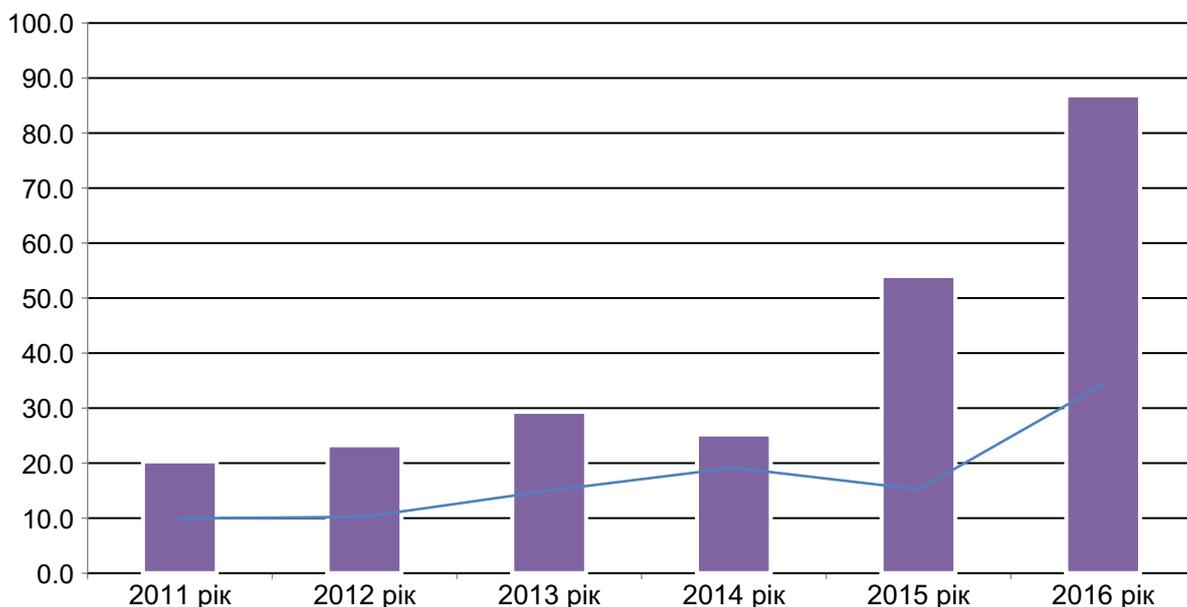

Рис.2.16. Застрахована площа сільськогосподарських культур та загальна страхова сума за договорами страхування у Сумській області у 2011-2016 роках [Інформ.портал]

У 2016 році у порівнянні з 2011 роком поряд зі зростанням кількості укладених договорів спостерігається також збільшення застрахованих площ сільськогосподарських угідь. За період, що аналізується загальна застрахована площа є найбільшою. Поряд із зростанням застрахованої площі у 2016 році спостерігається збільшення загальної страхової суми.

У 2016 році у порівнянні з 2012 роком збільшилася площа застрахованих загиблих посівів на 154 га та суми виплат за договорами страхування сільськогосподарських культур на 152,36 тис. грн. (рис.2.17).

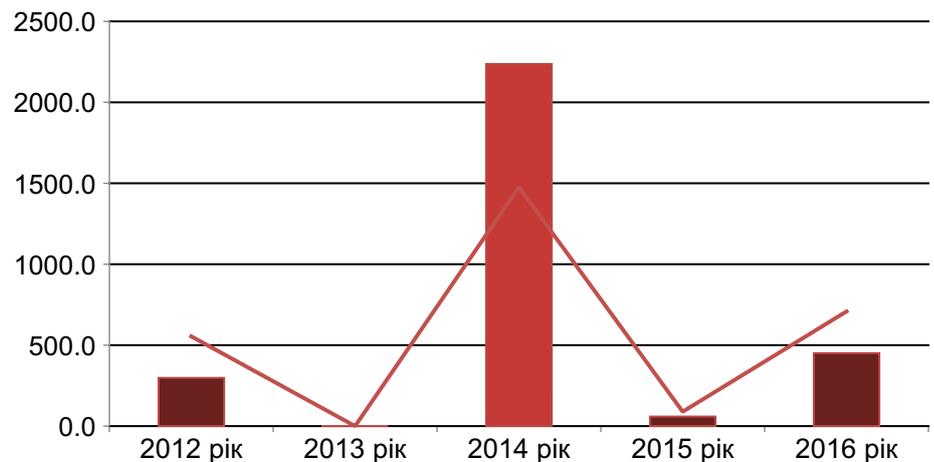

Рис.2.17. Показники страхових виплат за договорами страхування сільськогосподарських культур у Сумській області у 2012-2016 роках [Інформ.портал]

Отже, у 2016 році у порівнянні з 2011 роком ринок страхування сільськогосподарських культур Сумської області збільшив обсяг своєї діяльності не зважаючи на поступове зменшення обсягів діяльності загальноукраїнського ринку агрострахування.

Взагалі, країни, які мають потужний агросектор, забезпечують високий рівень страхування своїх сільськогосподарських підприємств. Приклади: у Франції це 35%, в Іспанії — 65%, в Канаді сягає 70%, а в Америці — 85% від усіх засіяних площ.

Швидше всього ринок агостраховання розвивається в Китаї. За останнє десятиліття він зріс від нуля до значних масштабів. Такого результату вдалось досягти завдяки підтримці уряду, який забезпечує половину виплат за страховими внесками за рахунок держави.

Що стосується США, то там популярність агостраховання забезпечується правовою врегульованістю взаємовідносин сторін. Тобто, сторони — страховик та клієнт-аграрій — не можуть проігнорувати свої зобов'язання. Якщо страхова компанії не виплачує кошти за договором, керівник може понести кримінальну відповідальність.

Ось за яких обставин працюють лідери в агрокредитуванні (рис.2.18). В Україні ситуація інакша.

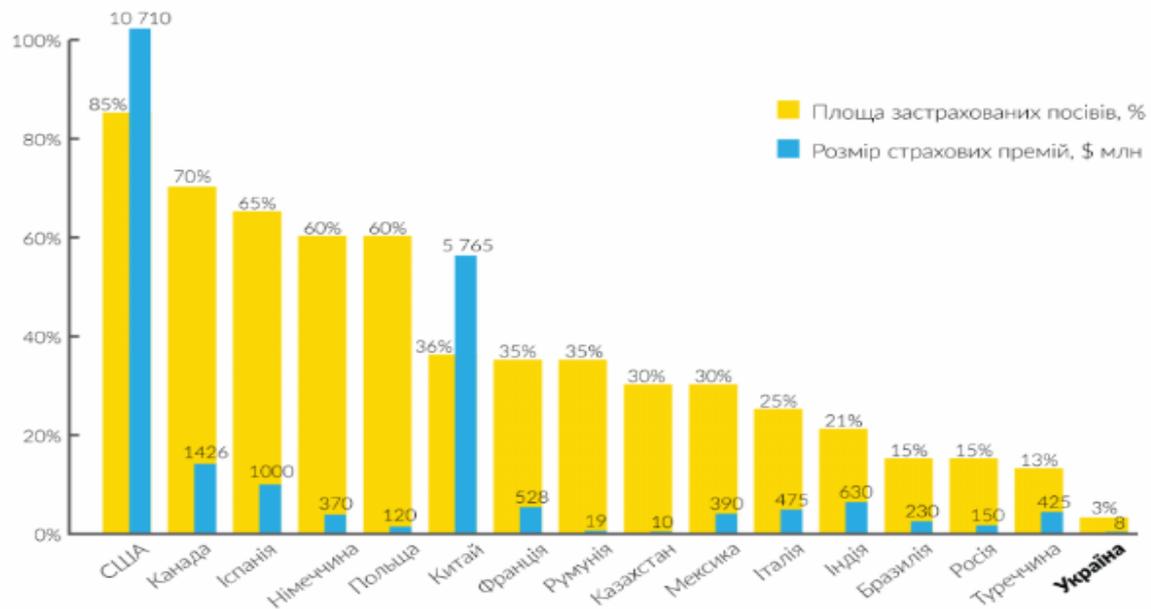

Рис.2.18. Динаміка світового ринку страхування сільськогосподарських культур у 2016 році [Інформ.портал]

Нами також було досліджено стан ринку сільськогосподарського страхування в Україні у 2017 андеррайтинговому році. Як свідчать дані порталу FinClub криза на ринку агостраховання закінчилася. Страховикам вдалося залучити на 30% більше премій, ніж роком раніше, йдеться в дослідженні IFC «Ринок агостраховання України в 2017 андеррайтинговому році». Учасники ринку отримали від аграріїв 204,4 млн. грн. (раніше – 157,1

млн. грн.). У доларах зростання склало 28% (з \$6 млн. до \$7,7 млн.). [<https://finclub.net>]

У дослідженні IFC, відзначається, що ліцензія на страхування сільгосппродукції є у 58 страхових компаній, але дані для звіту надали лише 13 компаній. На основі даних цих компаній було визначено наступних лідерів ринку агрострахування за обсягами залучених страхових премій (рис. 2.19).

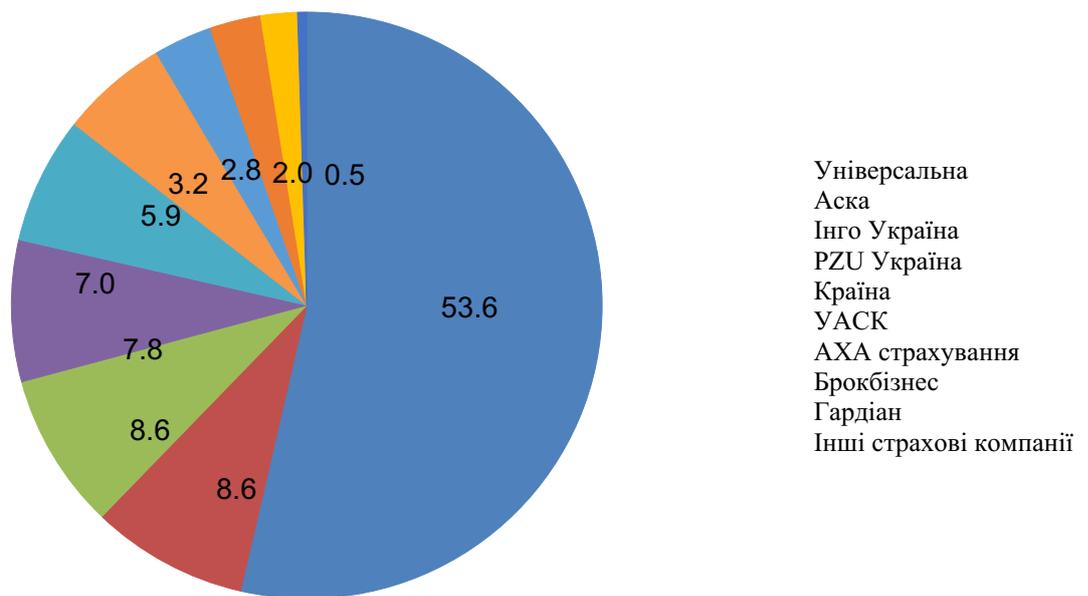

Рис.2.19. Відсоток страхової премії, 2017 р. [<https://finclub.net>]

Як свідчать дані рисунку 2.19. лідирує за обсягом залучених премій СК «Універсальна» (53,6%). Активними також були компанії «ІНГО Україна» та «Аска» (по 8,6%), «PZU Україна» (7,8%) і «Країна» (7%).

Страхові продукти в 2017 році включали більш широкий перелік ризиків, ніж у попередні роки. Це захист від повної загибелі плюс весняні заморозки на період перезимівлі та страхування майбутнього врожаю від багатьох ризиків на весняно-літній період. під час добровільного страхування за весняно-літнім періодом клієнти обирають поіменний перелік ризиків, який обов'язково включає град, бурю, ураган, шторм. Середня ставка премії склала 3,5% (страхування на зимовий період дорожче – 3,7%; дешевше на

літній – 3,4%).

Лідерами за обсягом виплат стали «Брокбізнес» (40,3% ринку), «ІНГО Україна» (24,3%) і «Аска» (19,8%). Середній рівень виплат – 44,2%, але у «Аска» – 123,1%.

Страховання, пов'язане з програмами фінансування сільгоспвиробників через Аграрний фонд і Державна продовольчо-зернова корпорація (ДПЗКУ) становить приблизно третину від загального на ринку за показником кількості укладених договорів і застрахованої площі та дві третини – за показником обсягу зібраних премій. Середня ставка премії за цими договорами вище аналогічного середнього показника по ринку на 0,8 п.п.

Клієнтами страхових компаній є великі холдинги, а також аграрії, від яких банки вимагають страхувати врожай.

Також нами було визначено найпопулярніші сільськогосподарські культури, які найчастіше страхують (рис.2.20, рис.2.21). За обсягами страхових сум незмінним лідером залишається озима пшениця як культура, що найбільше приймається на страхування. За обсягами страхових виплат лідером у 2017 році є озимий рапс.

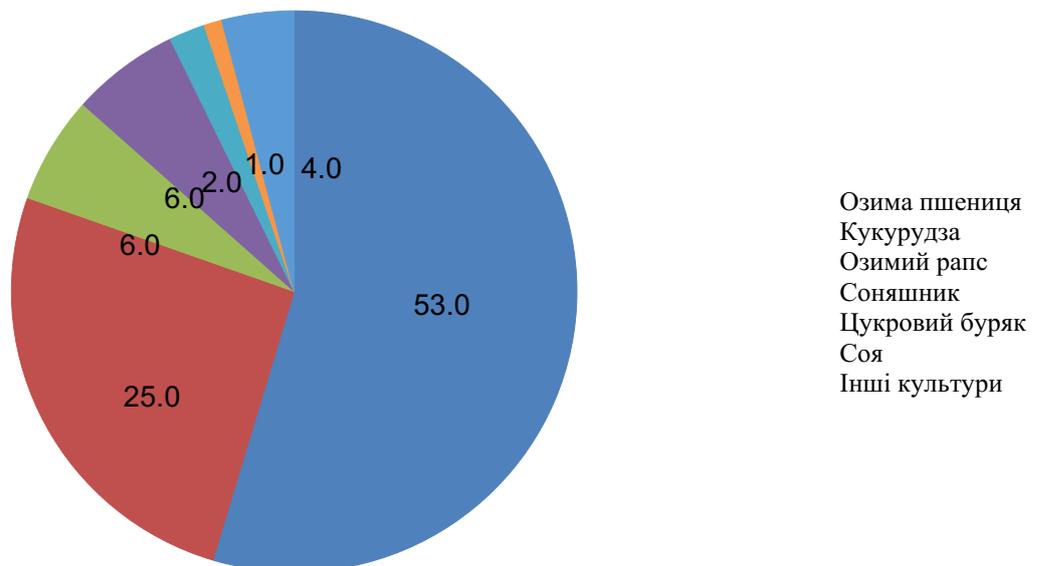

Рис.2.20. Структура застрахованих сільськогосподарських культур за обсягами страхових сум у 2017 році, % [<https://finclub.net>]

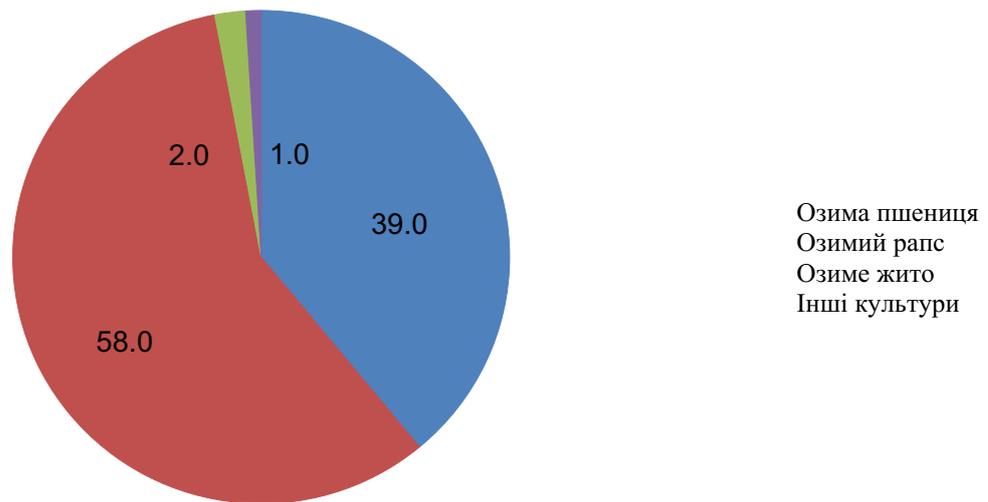

Рис.2.21 Структура застрахованих сільськогосподарських культур за обсягами страхових виплат у 2017 році, % [<https://finclub.net>]

ІФС також досліджувала страхування тварин: було укладено 13 договорів страхування великої рогатої худоби (486,07 тис. грн. премій; тариф – 0,4%), 9 договорів страхування свиней (1,87 млн. грн.; 1%) і один договір страхування домашньої птиці (73,06 млн. грн.; 0,5%).

В органічному виробництві аграрії страхують озиму пшеницю (17 договорів), озиме жито і ячмінь (за одним договором). Це всього 0,02% від зібраних премій в сегменті. [<https://finclub.net>]

Пік розвитку ринку агрострахування в минулому припадав на періоди страхування з державною підтримкою, але страховики сподіваються, що зараз агросектор буде активніше користуватися їхніми послугами навіть без державних дотацій. Слід констатувати, що зростання та пожвавлення ринку сільськогосподарського страхування можливе за рахунок популяризації нових напрямків.

РОЗДІЛ 3

ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕРСПЕКТИВНИХ ВИДІВ СТРАХУВАННЯ У ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

3.1. Особливості страхування у сільському господарстві

В Україні процеси реформування аграрного сектору проходять непросто. На сьогодні їх результатом є складний фінансовий стан сільськогосподарських підприємств, значне зменшення поголів'я сільськогосподарських тварин, збитковість тваринницької галузі, погіршення якості земельних ресурсів, а також зниження рівня життя в сільській місцевості. Однією з причин такого стану є те, що на початку реформ в аграрному виробництві не були враховані можливі ризики реформування та їх вплив на результати діяльності сільгосппідприємств, а також не були напрацьовані адекватні інструменти та механізми їх мінімізації.

Слід зазначити, що сільськогосподарська діяльність є однією із найризикованіших. Ризиковість аграрного бізнесу визначає ряд факторів, таких як сезонність виробництва, залежність від погодних та кліматичних умов, тривалий період обороту капіталу, велика складність зміни асортименту продукції та технології, ряд інших причин.

Відповідно до досліджень, що були проведені Міністерством аграрної політики та продовольства України найбільш вагомими ризиками при веденні сільськогосподарської діяльності є наступні (рис.3.1):

- посуха;
- вимерзання;
- стихійні лиха;
- низькі ціни;
- град;
- пожежа.

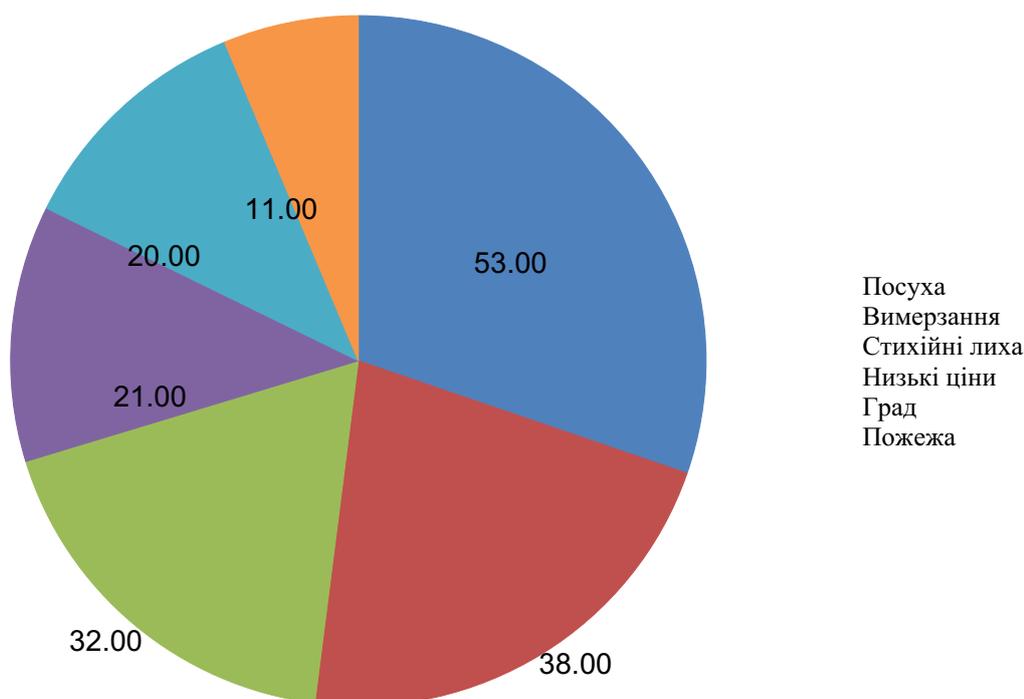

Рис. 3.1. Ризики, що найбільше загрожують сільськогосподарському виробництву

*джерело: систематизовано автором за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України [Держстат]

На нашу думку, така класифікація ризиків не висвітлює всі проблеми, з якими стикається сільське господарство. Провівши детальніше дослідження питання ризиків ведення сільськогосподарської діяльності і взявши за основу дослідження Борисової В.А., ми виділили такі ризики для сільськогосподарської діяльності (рис.3.2).

Зрозуміло, що дана класифікація також не є вичерпною, проте розкриває основні загрози пов'язані з веденням товарного сільськогосподарського виробництва.

Рис.3.2. Класифікація ризиків в сільськогосподарській діяльності

*джерело: систематизовано автором [Борисова, Кульбіда]

Зауважимо, що під час проведення семінару для керівників сільськогосподарських підприємств Сумської області, а саме СТОВ ім. Шевченка Лебединського району, ПП «Надь» Лебединського району, СТОВ «Перемога» Лебединського району, ФГ Лисянського Лебединського району, ДП «Дослідне господарство Інституту сільського господарства Північного Сходу Національної академії наук України» Сумського району, ТОВ «За мир» Сумського району, СВК АФ «Перше травня» Сумського району, ТОВ АФ «Вікторія» Білопільського району, ПП АПФ «Україна» Буринського району, ТОВ «Грабовське» Краснопільського району, ТОВ АФ «Псьол» Краснопільського району, СВК АФ «Семенівська» Липоводолинського району, ТОВ АФ «Козельне» Недригайлівського району, СФГ «Урожай»

Роменського району, ТДВ «Маяк» Тростянецького району, у Сумському національному аграрному університеті нами було проведено опитування з метою виявити види ризиків, які на думку фахівців мають найбільший вплив на діяльність сільськогосподарського підприємства.

Було відібрано десять основних ризиків і запропонували їх проранжувати від 1 до 10: 1 – ризик, що найбільше впливає на діяльність підприємства, 10 – має найменший вплив (табл.3.1).

Таблиця 3.1

Результати експертного опитування серед керівників сільськогосподарських підприємств

Ризик	Експерти															Разом
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
Втрата або пошкодження майна	6	7	3	4	8	5	6	8	1	4	7	7	5	6	3	80
Загибель або пошкодження сільськогосподарських культур	10	1	8	9	2	3	2	9	3	5	6	10	1	5	4	78
Загибель сільськогосподарських тварин	1	10	7	1	7	6	8	2	7	2	2	3	8	3	8	75
Погіршення якості природних ресурсів	5	2	5	5	1	2	4	6	9	6	8	9	4	1	6	73
Погіршення якості готової продукції на стадіях переробки та реалізації	7	9	6	3	5	1	10	5	8	10	3	6	9	7	10	99
Звернення фізичної особи до медичного закладу	2	3	4	2	10	7	1	1	4	8	10	1	3	2	7	65
Досягнення фізичною особою пенсійного віку	3	5	2	7	9	4	9	10	5	9	9	2	2	4	2	82
Неповернення кредитів та відсотків за його користування	4	6	1	6	3	10	5	4	10	1	1	4	7	10	1	73
Втрати прибутку	9	8	9	10	6	9	3	7	6	3	4	8	10	9	9	110
Неотримання оплати від покупця за поставлену продукцію	8	4	10	9	4	8	7	3	2	7	5	5	6	8	5	91
Разом	55	55	55	55	55	55	55	55	55	55	55	55	55	55	55	826

Узгодженість результатів опитування ми перевірили за допомогою коефіцієнта конкордації Кендалла, який показує рівень взаємоузгодженості думок учасників опитування (3.1).

$$(3.1)$$

де S – сума квадратів відхилень суми рангів кожного об'єкта експертизи від середнього арифметичного всіх рангів;

n – кількість експертів;

m – кількість об'єктів експертизи.

Залежно від узгодженості думок експертів коефіцієнт конкордації може набирати значення від 0 (цілковитий брак згоди) до 1 (повна однастайність).

У нашому випадку представлена формула буде мати такий вигляд (3.2):

$$(3.2)$$

Такий результат свідчить про низьку узгодженість результатів опитування.

Отримані досить цікаві результати дають можливість зробити певні висновки:

- найбільш актуальними є ризики втрати прибутку, погіршення якості готової продукції на стадіях переробки та реалізації та неотримання оплати від покупця за поставлену продукцію;
- найменш актуальними ризиками є ризики щодо стану здоров'я та віку працівників;
- незначний розмір коефіцієнту конкордації Кендалла пов'язано із видом діяльності сільськогосподарського підприємства та його первинною ціллю.

На основі експертних оцінок складемо рейтинг ризиків діяльності сільськогосподарських підприємств (рис.3.3).

Відомо, що необхідність підвищення страхового захисту економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, як одного з головних елементів успішної діяльності підприємств, набуває важливого значення на тлі реформування аграрного сектору економіки та просування української продукції сільськогосподарських товаровиробників на нові європейські ринки.

Рис.3.3. Класифікація ризиків, що найбільше впливають на діяльність сільськогосподарських підприємств

*джерело: побудовано на основі експертної оцінки керівників сільськогосподарських підприємств

Виходячи з результатів проведеного опитування ми можемо виділити наступні види страхування, які будуть забезпечувати покриття представлених ризиків та сформулюють економічну безпеку сільськогосподарських підприємств:

1. Страхування врожаю сільськогосподарських культур та багаторічних насаджень.
2. Страхування сільськогосподарських тварин.
3. Мультиризикове страхування посівів сільськогосподарських культур та сільськогосподарських тварин.
4. Страхування будівель, споруд, транспорту та іншого майна сільськогосподарського підприємства.
5. Страхування якості сільськогосподарських угідь.

6. Титульне страхування права власності на земельні ділянки та прав користування.
7. Страхування цивільної відповідальності власників землі та землекористувачів.
8. Медичне страхування та страхування життя працівників сільськогосподарських підприємств.
9. Страхування якості готової продукції.
10. Страхування кредитних ризиків.
11. Хеджування ризиків за допомогою форвардних та ф'ючерсних контрактів .
12. Самострахування.

На сьогодні найбільш популярними серед сільськогосподарських підприємств у Сумській області є наступні види страхування:

- страхування врожаю сільськогосподарських культур та багаторічних насаджень;
- страхування сільськогосподарських тварин;
- страхування будівель, споруд, транспорту та іншого майна сільськогосподарського підприємства.

Процедура страхового відшкодування, у результаті настання страхового випадку, включає у себе такі етапи:

- своєчасне повідомлення страхової компанії про страхову подію та надання документів, зазначених у договорі;
- встановлення розміру збитку;
- виплата страхового відшкодування. [Ботвіна, Кушнір]

Також звертаємо увагу на те, що страхування в Україні проводиться у двох формах: добровільній та обов'язковій (рис.3.4).

Добровільне страхування здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови і порядок проведення добровільного страхування визначаються правилами страхування, які встановлюються страховиком самостійно. Конкретні умови страхування

визначаються при укладанні договору страхування.

Обов'язкове страхування встановлюється законом, згідно з яким страховик зобов'язаний страхувати відповідні об'єкти, а страхувальник – вносити належні страхові платежі, якщо страхувальник не сплатив належні страхові внески, вони відшкодовуються у судовому порядку. При цьому автоматично здійснюється безстрокове суцільне охоплення обов'язковим страхуванням вказаних в законі об'єктів. [Агр. страх. пул]

Рис. 3.4. Класифікація форм страхування та чинників їх формування

*джерело: систематизовано автором на основі [ЗУ «Про страхування, Агр. страх. пул]

Якщо розглядати форми страхування у розрізі сільськогосподарських підприємств, то можна зробити висновок, що домінуючою формою страхування буде обов'язкове страхування:

- загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що здійснюється у вигляді сплати єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне

соціальне страхування (ЄСВ). Відповідно до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (єдиний внесок) - консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування. Цей внесок сплачують роботодавці. Роботодавці нараховують єдиний внесок на фонд оплати праці. Його розмір складає 22%.

- страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороби, стихійних лих та нещасних випадків у випадках згідно з переліком тварин, встановлених КМУ;
- обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів;
- страхування автотранспортних засобів «Каско», що взяті в кредит (вимога банку). [Калашніков]

Отже, для ефективної та беззбиткової діяльності сільськогосподарського підприємства, а також для забезпечення його економічної безпеки необхідно провадити страхування як обов'язкове так і добровільне, а якщо є така потреба, використовувати декілька потрібних видів страхування.

3.2. Особливості страхування земель сільськогосподарських підприємств

Перехід до ринкових відносин супроводжувався появою нових суб'єктів земельних відносин, зацікавлених в захисті своїх майнових прав від різного роду ризиків. Таким чином, питання розвитку такого інструменту як страхування земель, для відшкодування збитків, є особливо актуальним при

веденні сільськогосподарської діяльності, яка постійно потребує додаткових фінансових вливань.

Як відомо, головним ресурсом для провадження сільськогосподарської діяльності є земля. Проведемо аналіз розподілу земельних площ та сільськогосподарських угідь в Сумській області у 2016 році за допомогою таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Розподіл земельної площі та сільськогосподарських угідь у 2016 р.

(тис.га)

	Загальна земельна площа	Сільськогосподарські угіддя	Питома вага, %	У тому числі					
				рілля	питома вага,	сіножаті	питома вага,	пасовища	питома вага,
Усього земель	2383,2	1698,0	71,2	1226,3	72,2	280,4	16,5	166,8	9,8
Землі сільськогосподарських підприємств і громадян	1481,3	1447,9	97,7	1159,7	80,1	181,3	12,5	86,9	6,0
Землі сільськогосподарських підприємств	879,0	866,9	98,6	792,0	91,4	59,3	6,8	14,6	1,7
державних	41,8	35,4	84,7	28,6	80,8	4,6	13,0	2,1	5,9
недержавних	837,2	831,5	99,3	763,4	91,8	54,7	6,6	12,5	1,5
Землі громадян	602,3	581,0	96,5	367,7	63,3	122,0	21,0	72,3	12,4
Землі користувачів інших категорій	901,9	250,1	27,7	66,6	26,6	99,1	39,6	79,9	31,9

*джерело: статистичні дані [Стат. щорічник]

Провівши аналіз таблиці 3.2 можна зробити висновок, що у структурі земель Сумської області найбільшу частку займають землі сільськогосподарського призначення і вони складають 71,2 % із загальної структури земель області.

У свою чергу, у структурі земель сільськогосподарського призначення займає рілля, її питома вага складає 72,2%, питома вага сіножаті складає 16,5% , а пасовища – 9,8%.

Така структура сільськогосподарських угідь свідчить про чітко визначений напрямок діяльності сільськогосподарських підприємств

Сумської області.

Також проведемо аналіз структури посівних площ у Сумській області (рис.3.5).

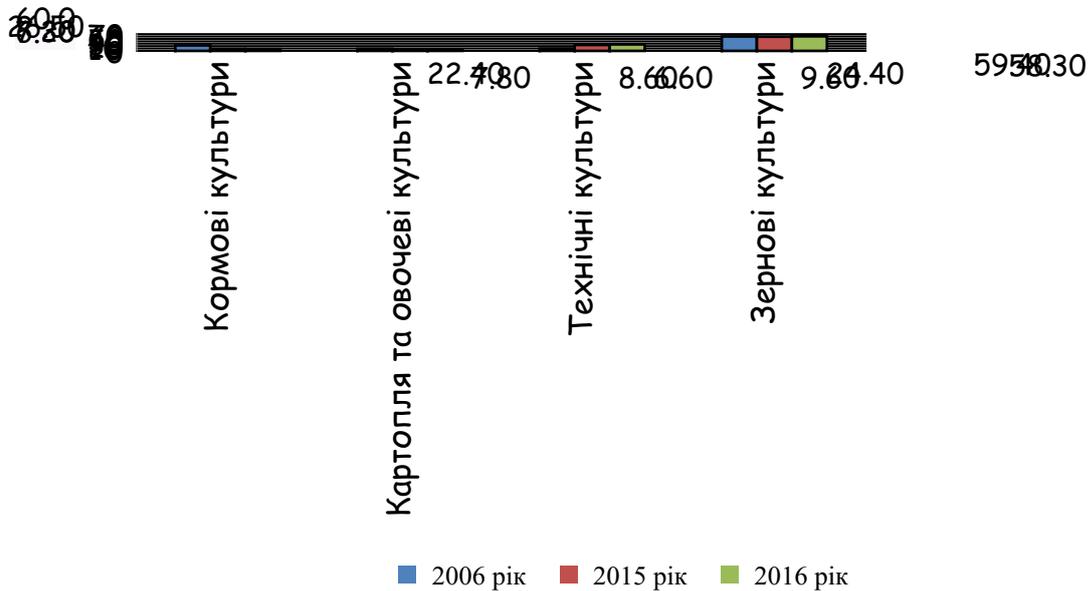

Рис. 3.5. Структура посівних площ основних сільськогосподарських культур за період з 2006 року до 2016 року, %

*джерело: статистичні дані [Стат. щорічник]

Провівши аналіз графіку, можна сказати, що найбільшу питому вагу у загальній структурі посівних площ області займають зернові культури. Їх питома вага у загальній структурі сільськогосподарських угідь області у 2016 році складає 60,0%. Це на 0,6 % більше, ніж у 2006 році.

У 2016 році у порівнянні з 2006 роком збільшилася посівна площа технічних культур на 16,9 % і становить 26,6% загальної структури посівних площ основних сільськогосподарських культур області.

Також у 2016 році зменшилася загальна площа кормових культур на 15,1 % у порівнянні з 2006 роком і становить 7,3 % посівної площі основних сільськогосподарських культур області.

Посівна площа картоплі та овочевих культур у 2016 році у порівнянні з 2005 роком зменшилася на 2,4 % і у 2016 році складає 6,2%.

Отже, розглянувши структуру посівних площ основних сільськогосподарських культур Сумської області можна зробити висновок, що сільськогосподарські підприємства області із плином часу поступово змінюють направленість своєї діяльності.

Питання розвитку страхування земель сільськогосподарського та загального користування не поставала до тих пір, поки в нашій країні існувала лише державна власність на земельні ресурси. З появою та розвитком приватної власності, законодавчим закріпленням земельного іпотечного кредитування та потенційно ринку землі з 1 січня 2018 року, тобто зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, проблема запровадження страхування земельних ресурсів загострилася.

Відповідно до діючого законодавства, до земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на категорії.

Відповідно до Земельного Кодексу України На території України виділяють 9 категорій земель, що мають особливий правовий режим.

Землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

Перелік земель, що належать до сільськогосподарських представлено на рисунку 3.6.

Земельний кодекс України в редакції 1992 року передбачав шестирічну заборону на відчуження приватизованих земельних ділянок, яку згодом було частково знято Декретом Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок».

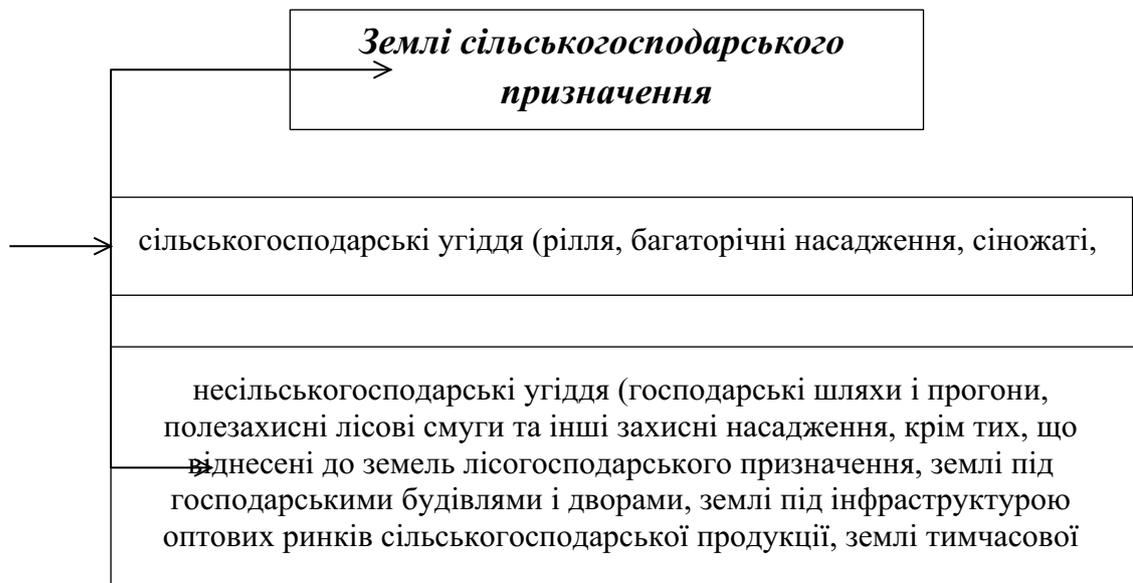

Рис.3.6. Класифікація земель сільськогосподарського призначення

У вигляді, наближеному до сучасного, мораторій був запроваджений з прийняттям у 2001 році Закону України «Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)». Закон забороняв відчужувати земельні частки (паї), крім передачі їх у спадщину та при викупі земельних ділянок для державних і громадських потреб.

У листопаді 2016 року набув чинності Закон України № 767-VIII «Про внесення змін до розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України щодо продовження заборони відчуження сільськогосподарських земель».

Законом внесено відповідні зміни до Земельного кодексу України, якими, зокрема, передбачається, що до набрання чинності законом про обіг земель сільськогосподарського призначення, але не раніше 1 січня 2018 року, забороняється внесення права на земельну частку (пай) до статутних капіталів господарських товариств.

Відповідний законопроект про обіг земель сільськогосподарського призначення має бути внесений до парламенту до 1 липня 2017 року.

Також Законом забороняється до 1 січня 2018 року:

- купівля-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, крім вилучення (викупу) їх для

суспільних потреб;

- купівля-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок і зміна цільового призначення (використання) земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а також земельних часток (паїв), крім передачі їх у спадщину, обміну земельної ділянки на іншу земельну ділянку відповідно до закону та вилучення (викупу) земельних ділянок для суспільних потреб, а також крім зміни цільового призначення (використання) земельних ділянок з метою їх надання інвесторам - учасникам угод про розподіл продукції для здійснення діяльності за такими угодами. [Степенко]

Окрім головного ризику, що пов'язаний із зняттям мораторію на продаж земель, а саме, втрата права власності при не належному оформленні договорів щодо права володіння та користування землею існую ще ряд груп ризиків. До них можна віднести наступні:

- природні, що обумовлені погіршенням земельної ділянки як об'єкту майнових прав у наслідок дії непереборних стихійних явищ;
- техногенні, що обумовлені погіршенням земельної ділянки як об'єкту майнових прав у наслідок дій або бездіяльності користувача земельної ділянки, що призвели до зниження родючості землі або погіршення інших корисних властивостей землі.

Зрозуміло, що дана класифікація не є вичерпною, проте розкриває основні загрози пов'язані з веденням товарного сільськогосподарського виробництва.

Зважаючи на існуючі ризики слід створити окрему систему страхування земельних ресурсів. На нашу думку вона у організаційному плані повинна мати наступний вигляд (рис. 3.7).

Рис. 3.7. Схема організації страхування земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств

Окрім вище сказаного, розвиток приватної власності на землю, Національної системи іпотечного кредитування та запровадження ринку землі у короткостроковій перспективі зумовлює необхідність і доцільність страхового захисту землеволодіння та землекористування.

Нами було розроблено загальну схему проведення страхування земельних ресурсів (рис.3.8).

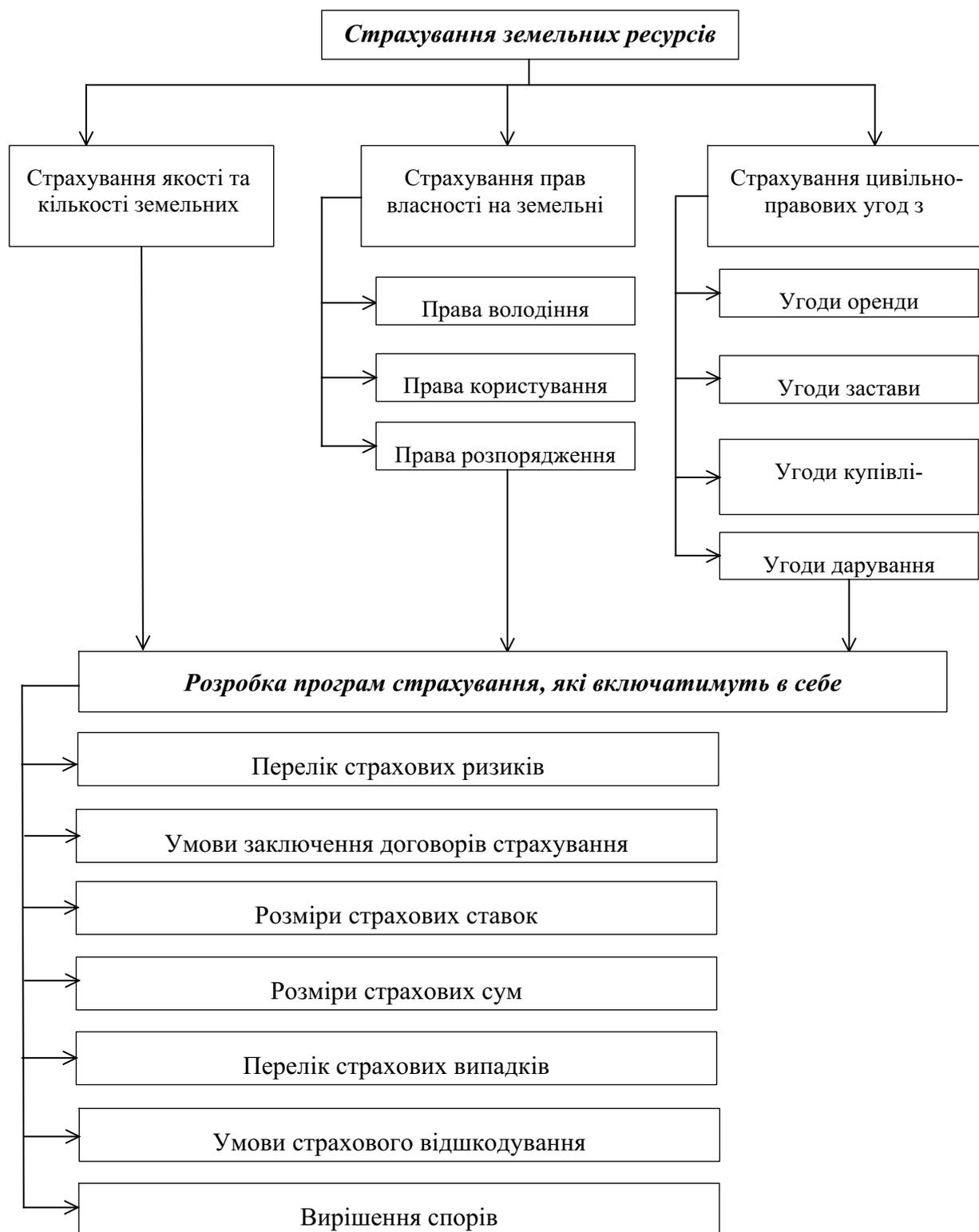

Рис.3.8. Система страхування земель

На нашу думку основними видами страхового захисту земель повинні бути:

- 1) страхування якості сільськогосподарських угідь;
- 2) страхування земельних ресурсів при іпотечному кредитуванні.

3) титульне страхування права власності на земельні ділянки та прав землекористування;

Представленні види страхування покликані при мінімальних витратах забезпечити максимальний захист земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств, а страхування пасовищ та орних земель – використати як більш дешеву альтернативу страхуванню сільськогосподарських тварин, техніки та зменшити виплати у зв'язку з нещасними випадками на виробництві.

Розглянемо їх більш детально.

1. При страхуванні якості сільськогосподарських угідь страхувальниками виступають підприємства-користувачі земельними ресурсами сільськогосподарського призначення всіх форм власності.

Об'єктом страхування є земельні ресурси, що знаходяться у власності чи оренді сільськогосподарських підприємств.

Страховий ризик полягає в зменшенні родючості ґрунтів згідно з нормами, вказаними в паспорті земельної ділянки, для чого відповідним органам необхідно провести дослідження якості земельних ресурсів у межах їх паспортизації.

Страховою подією є погіршення основних паспортних показників якості земельних ресурсів через гео-кліматичні процеси, стихійні явища, неправомірні дії третіх осіб тощо. [Стверення системи]

Факт настання страхового випадку визначається при щорічному порівнянні існуючих показників з паспортними, а накопичений резервний страховий фонд пропонується використовувати для поліпшення екологічного стану земель, відтворення родючості ґрунту через зменшення порушення структури і ущільненості ґрунту, забезпечення відновлення його водного і повітряного режимів; зменшення втрат гумусу і поживних речовин у ґрунті; зменшення хімічного навантаження на біоценоз за рахунок внесення оптимальних доз мінеральних і максимального використання органічних добрив; науково обґрунтоване застосування меліорації земель; впровадження екологічнобезпечних технологій виробництва продукції рослинництва і

тваринництва.

Оцінка якості земельних угідь в Україні проводиться шляхом бонітування ґрунтів, що полягає в порівняльній оцінці якості ґрунтів за їх основними природними властивостями, які мають сталий характер та суттєво впливають на урожайність сільськогосподарських культур, вирощуваних у конкретних природно-кліматичних умовах. Вона встановлює відносну придатність ґрунтів за основними чинниками природної родючості для вирощування сільськогосподарських культур, виділяючи агровиробничі групи ґрунтів, будується за об'єктивними ознаками і властивостями, які мають вирішальне значення у розвитку та рості сільськогосподарських культур.

Згідно з методичними рекомендаціями з проведення бонітування ґрунтів, затвердженими в 1993 р. загальне і часткове бонітування ґрунтів повинно проводитися за єдиною системою яка базується на подібних принципах, але з обов'язковим врахуванням місцевих, регіональних особливостей ґрунтів і природних умов сільськогосподарського виробництва

Згідно з проведеним бонітуванням ґрунтів в Україні, яке відбулося 1993 року бонітет земель Сумської області складає 39.

Страхування необхідно проводити для підприємств-землекористувачів, які мають більш, ніж 1 га земельних угідь. На нашу думку, якість земель повинна впливати на розмір страхових внесків: сільськогосподарські підприємств, що мають кращі землі, повинні сплачувати більшу суму страхових платежів, бо вони можуть одержати більший прибуток і повинні платити за можливість користування кращими землями. [Тлуста]

Для підприємств-землекористувачів, які будуть вкладати власні кошти на відтворення земельних ресурсів, необхідно надавати знижки до страхових внесків, бо вони сприяють покращенню якості земельних ресурсів. У разі погіршені якості землі розмір страхових платежів збільшується.

Обсяг страхової відповідальності обмежується розміром витрат на відтворення якості земельних ресурсів і складає не більше 70% загального розміру збитку, можливо також застосування франшизи. [Шубенко]

2. Страхування цивільної відповідальності власників землі та землекористувачів.

Страховальниками за даним видом страхування можуть бути або власники земельної ділянки або орендодавці земельної ділянки – громадяни та юридичні особи, у власності яких перебувають земельні ділянки або орендарі земельних ділянок – юридичні та фізичні особи, яким на підставі договору оренди належить право володіння і користування земельною ділянкою.

Основними ризиками при страхуванні земельної ділянки є: вогонь (пожежа, вибух, удар блискавки, підпал); стихійне лихо (землетрус, ураган, смерч, шторм, повінь, паводок, град, просідання ґрунту, зсув, гірський обвал, сніжна лавина, тиску снігового покриву); вода (протікання водопровідних, каналізаційних, опалювальних систем); протиправні дії третіх осіб (в тому числі, хуліганство і вандалізм); транспортні ризики (зокрема, падіння пілотованих літальних апаратів).

Провівши аналіз програм страхування українських страхових компаній, ми визначили, що як правило страхові суми визначаються на основі заявленої страховальником вартості земельної ділянки, що визначена за допомогою проведення грошової оцінки цієї земельної ділянки.

Мінімальний розмір платежу за договором такого виду страхування в середньому по Україні складає 150 грн. Страховий тариф складає 0,65% грошової оцінки земельної ділянки.

Приклад розрахованого страхового тарифу для земель сільськогосподарського призначення в Сумській області розглянемо в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Можливі страхові платежі за договорами страхування цивільної
відповідальності власників землі та землекористувачів

Вид сільськогосподарських земель	Нормативна грошова оцінка 1 га, грн.	Можливий страховий платіж за 1 га, грн.
Рілля і перелоги	29426,66	191,27
Багаторічні насадження	33587,51	218,32
Природні сіножаті	8700,24	56,55
Природні пасовища	5678,65	36,91

* Джерело: власні розрахунки автора на основі даних Держгеокадастру [<http://land.gov.ua>]

Клієнтом обирається одна із запропонованих франшиз (умовна або безумовна), які варіюються від 200 до 3000 грн.

Договір може бути укладеним на термін півроку або рік. [Бланд]

3. Дієвим та економічно доцільним способом захисту майнових прав землевласників та землекористувачів в Україні може бути титульне страхування, яке являє собою страхування фінансового ризику втрати або обмеження права власності на об'єкт нерухомості. Наразі, цей різновид страхових послуг є порівняно новим на українському страховому ринку і надається лише невеликою кількістю страхових компаній, а проблематика титульного страхування прав на земельні ділянки залишається практично недослідженою вітчизняною економічною та юридичною наукою.

Можна з впевненістю стверджувати, що потенційна потреба у запровадженні титульного страхування в Україні є досить високою, адже як на первинному, так і на вторинному ринку нерухомого майна та земельних ділянок у нашій державі стовідсоткову «чистоту» попередніх угод забезпечити досить важко.

Таке страхування здійснюється на випадок втрати права власності страхувальника на нерухоме майно, що придбавається, як правило, на вторинному ринку нерухомості. Втрата права власності відбувається, як правило, у випадках визнання в судовому порядку договору купівлі-продажу

недійсним з причин, визначених чинним законодавством.

Страхуванню підлягають майнові права, а також долі в правах на об'єкти нерухомості:

- житлова нерухомість (житлові будинки, квартири, кімнати, котеджі, частини житлового будинку, садові будинки, дачі тощо);
- нежитлова нерухомість (нежитлові споруди, будівлі, приміщення, частини будівель, споруд, приміщень, гаражі, будівлі виробничого, господарського, соціально-побутового та іншого призначення, розташовані на окремих земельних ділянках, тощо);
- земельні ділянки. [Галушко]

Страховим випадком є втрата страхувальником права власності на земельну ділянку в результаті незалежних від нього обставин на підставі рішення суду, що набрало законної сили, про визнання правочину недійсним в зв'язку з:

- укладенням угоди щодо земельної ділянки з порушенням норм, встановлених чинним законодавством України;
- укладенням угоди щодо земельної ділянки фізичною особою, яка визнана недієздатною або обмежено дієздатною у встановленому порядку;
- вчиненням правочину неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності;
- вчиненням правочину без дозволу органу опіки та піклування;
- вчиненням правочину дієздатною фізичною особою, яка в момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та/або не могла керувати ними;
- вчиненням юридичною особою правочину, якого вона не мала права вчиняти;
- вчиненням правочину під впливом помилки, погрози, обману, насильства, збігу обставин;
- вчиненням правочину за зловмисною домовленістю однієї сторони з другою стороною, а також в результаті шахрайства;

- вчиненням фіктивного або удаваного правочину;
- вчиненням правочину з порушенням прав інших осіб (неповнолітніх дітей, співвласників, спадкоємців тощо). [СК «Оранта»]

Механізм титульного страхування може бути наступний (рис.3.9).

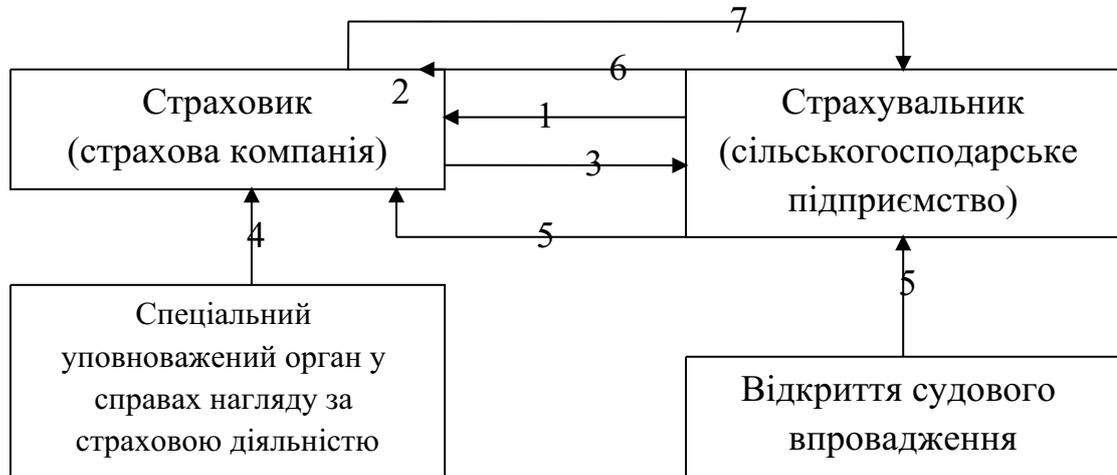

Рис. 3.9. Титульне страхування права оренди земельної ділянки

- 1) страхувальник подає до страхової компанії копії документів, що підтверджують наявність у нього права користування земельною ділянкою на умовах оренди і підстави отримання цього права (договір оренди земельної ділянки), заповнює заяву на страхування. На підставі аналізу заяви, представлених копій документів та інформації з заяви страховик може додатково вимагати інші документи;
- 2) після отримання та аналізу всіх необхідних документів страховик визначає об'єкт страхування, страхові ризики, страхову суму, страховий тариф, період страхування;
- 3) за згодою сторін з умовами страхування укладається договір страхування (у вигляді полісу або повнотекстового договору). Відповідальність страховика за договором страхування настає не раніше дня, наступного за датою оплати страхувальником страхової премії (або її першої частини при оплаті премії в розстрочку);
- 4) часткова компенсація страхового тарифу для аграрних виробників спеціальним уповноваженим органом у справах нагляду за страховою

діяльністю;

- 5) при настанні події, що має ознаки страхового випадку (отримання офіційного повідомлення про відкриття судового провадження за позовом, неофіційної інформації про намір третьої сторони подати позов і т. п.), страхувальник повідомляє про це страховика, який спільно зі страхувальником намагається здійснити досудове врегулювання позову, а при неможливості – надає страхувальнику допомогу в судовому процесі;
- б) якщо все ж таки суд виносить рішення про задоволення позову, на підставі якого вноситься запис до державного реєстру, страхувальник направляє страхувальнику заяву про настання страхового випадку;
- 7) протягом обумовленого договором страхування (або правилами страхування) строку страхувальникові виплачується страхове відшкодування

Підсумовуючи, перелічимо основні перешкоди, що стримують активний розвиток страхування земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств в Україні: досить висока ймовірність визнання правочинів щодо відчуження земельних ділянок недійсними; обережність страхових компаній щодо даного виду страхування внаслідок його порівняної новизни, а отже й високої ризикованості; недосконалість земельного законодавства.

3.3. Страхування екологічних ризиків як спосіб збереження економічної безпеки сільськогосподарського підприємства

Зважаючи на те, що сільськогосподарське виробництво є одним із найбільш ризикованих видів підприємницької діяльності, що зумовлено наявністю ризиків, притаманних лише сільськогосподарському виробництву, а саме сезонність виробництва, залежність від погодних та кліматичних умов, тривалий період обороту капіталу, велика складність зміни асортименту продукції та технології, треба значну увагу під час ведення сільськогосподарської діяльності приділити забезпеченню безпеки

сільськогосподарських підприємств.

Економічна безпека підприємства - це захищеність діяльності підприємства від негативних впливів зовнішнього і внутрішнього середовища, спроможність швидко усунути різноманітні загрози або пристосуватися до зовнішніх умов без негативних наслідків для підприємства.

Одним із структурних елементів, що впливає на рівень економічної безпеки є її екологічна складова.

Екологічна безпека підприємства означає, що його функціонування прямо або опосередковано не призводить до погіршення якості навколишнього природного середовища, не наносить прямих або опосередкованих збитків державі, споживачам, населенню та персоналу. [Жаліло]

До заходів з оновлення та вдосконалення технологічної бази підприємства можна віднести впровадження новітніх ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій, сучасного виробничого обладнання та установок, досконалих очисних споруд.

Одночасно екологічна безпека забезпечується шляхом тотальної екологізації виробництва з метою упередження внутрішніх загроз, створених переважно виробничою системою. Для цього потрібно дотримуватися наступних кроків (рис.3.10).

Сьогодні фінансування із Державного бюджету природоохоронних заходів, спрямованих на попередження, зменшення або ліквідацію забруднення, здійснюється лише за кошти Державного фонду.

На цей час в Україні функціонує понад 12 тисяч фондів охорони навколишнього природного середовища, в тому числі 1 Державний Фонд охорони навколишнього природного середовища та 24 обласних фондів. Майже 87 % в загальній кількості місцевих фондів складають сільські фонди.

На сьогодні система планування видатків місцевих фондів нерегульована, в регіонах відсутні органи, які б акумулювали інформацію

про стан довкілля та необхідність проведення природоохоронних заходів.

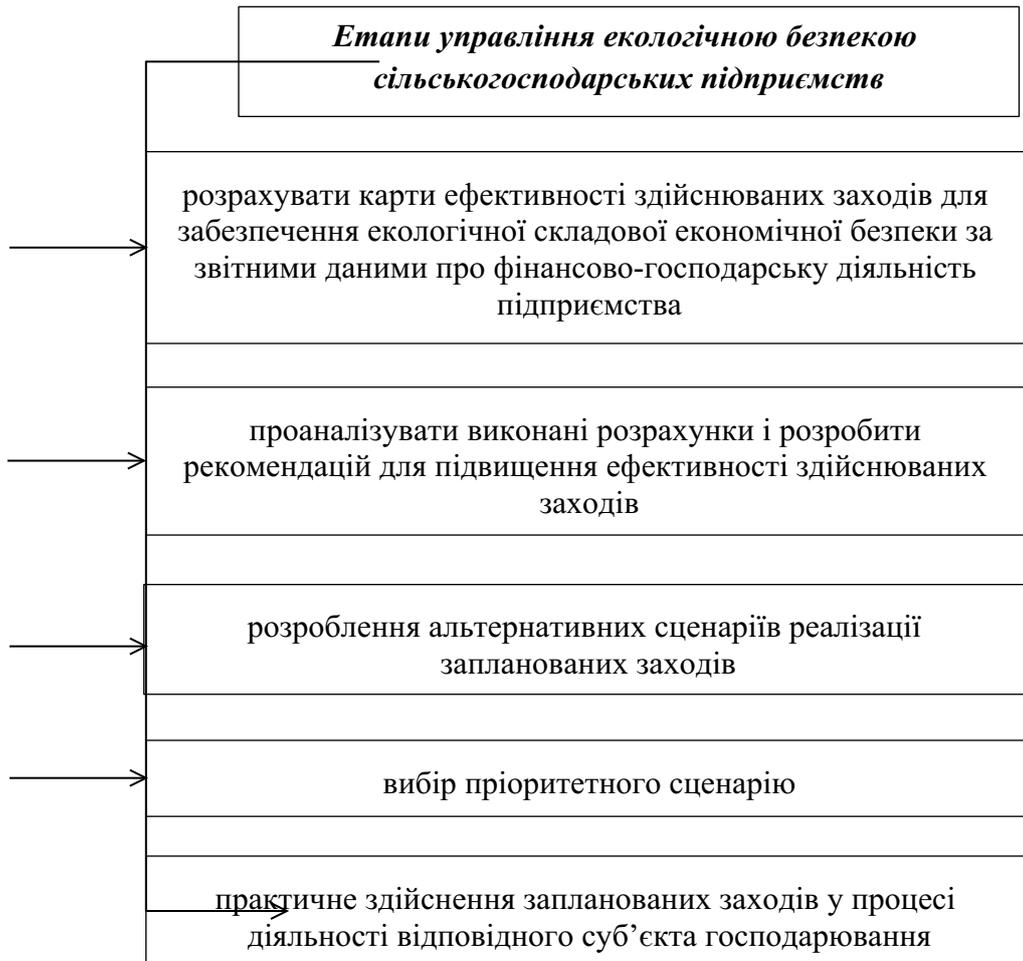

Рис.3.10. Етапи управління екологічною безпекою сільськогосподарських підприємств

Для визначення обсягів екологічних платежів проаналізуємо дані з таблиці 3.4.

Провівши аналіз екологічних платежів (таблиця 3.4), можна зробити висновок, що у 2016 році обсяги надходження екологічного податку у порівнянні з 2010 роком збільшилися на 15694,2 тис. грн. Таке збільшення, в основному, відбулося за рахунок збільшення надходжень за розміщення відходів у спеціально відведених місцях чи на об'єктах, крім розміщення окремих видів відходів як вторинної сировини на 13651,9 тис. грн. Також відбулося збільшення надходжень за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин на 1968,7 тис. грн., надходжень за викиди стаціонарними джерелами забруднення – на 3423,1 тис. грн., але, поряд із

цим, спостерігається зменшення надходжень за викиди пересувними джерелами забруднення на 1454,4 тис. грн.

Таблиця 3.4

Екологічні платежі

(тис.грн.)

Показники	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	Відхилення 2016 р. до 2010р., +/-
Пред'явлено екологічний податок за	8834,2	11202,3	19203,3	24528,4	15694,2
викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин	5875,6	4340,5	6484,9	7844,3	1968,7
викиди стаціонарними джерелами забруднення	4285,3	4279,2	6378,3	7708,4	3423,1
викиди пересувними джерелами забруднення	1590,3	61,3	106,6	135,9	-1454,4
скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти	851,8	494,5	863,2	925,4	73,6
розміщення відходів у спеціально відведених місцях чи на об'єктах, крім розміщення окремих видів відходів як вторинної сировини	2106,8	6367,3	11855,2	15758,7	13651,9

Згідно з Бюджетним кодексом України, розподіл екологічного податку проведено наступним чином: до загального фонду віднесено екологічний податок, що справляється за утворення радіоактивних відходів, у сумі 37 749, 8 тис. грн., та 53,5% екологічного податку (крім податку, визначеного п. 4 ч. 3 ст. 29 Бюджетного кодексу України), та ст.10, до спеціального фонду – 11, 5%.

Відповідно до внесених у 2015 році змін, з 33,4% (зарахування до спеціального фонду державного бюджету) лише 60,6% коштів передбачено на здійснення природоохоронних заходів, крім податку, визначеного п.4 ч.3 ст.29 Бюджетного кодексу України, включаючи захист від шкідливої дії вод сільських населених пунктів та сільськогосподарських угідь. Згідно нових змін відрахування 11,5% заплановано використати на природоохоронні заходи у повному обсязі.

Фактично, до спеціального фонду надходили цільові кошти, які витратити можна тільки за цільовим призначенням. Проте, у державному

фонді отримані кошти змінювали призначення та напрями їх використання.

Отже, екологічні платежі поступово втрачають своє цільове призначення в процесі їх перерозподілу за джерелами витрат, які, в свою чергу, також скорочуються у напрямку природоохоронних заходів.

На нашу думку, обсяги капітальних інвестицій та поточних видатків на охорону навколишнього середовища та на забезпечення екологічної безпеки, як і джерел формування, тобто обсягів екологічних платежів є недостатньо. Тому доцільно шукати альтернативні джерела та шляхи для забезпечення достатнього рівня екологічної безпеки. Одним з таких шляхів є страхування екологічних ризиків та національного багатства.

У наш час в Україні розвиваються лише ті види страхування, що приносять страховим компаніям значні прибутки. Більшість видів страхування в нашій країні ще недостатньо розвинені.

Особливо слід звернути увагу на екологічні ризики, які в умовах необхідності проведення заходів щодо покращення екологічної безпеки країни та збереження якості земельних ресурсів відіграють важливу роль.

Страхування екологічних ризиків передбачає відповідальність страховика за ризики, пов'язані з навколишнім середовищем та базується на нормах природоохоронного законодавства. Екологічне страхування дозволяє покрити збитки страхувальника, пов'язані з відшкодуванням третім особам тих витрат, які вони понесли від забруднення навколишнього середовища у зв'язку із діяльністю страховика.

Механізм екологічного страхування передбачає контроль за станом довкілля, здійснення превентивних природоохоронних заходів, гарантування компенсації за забруднення довкілля. Більше того, розвиток системи страхування екологічних і катастрофічних ризиків дає можливість зменшити витрати на підприємстві щодо задоволення претензій третіх осіб у зв'язку зі збитками, завданими їм під час забруднення довкілля; дати гарантію постраждалим в отриманні належних їм за законом сум відшкодування незалежно від фінансового стану підприємства-забруднювача; виконувати

функцію контролю за здійсненням підприємствами заходів безпеки; бути одним з джерел фінансування заходів щодо гарантування безпеки та заходів з охорони довкілля.

Мета екологічного страхування – утворення страхових фондів для попередження екологічних аварій і катастроф, відшкодування збитків, заподіяних юридичній і фізичній особам у наслідок забруднення навколишнього середовища; забезпечення умов проживання населення і функціонування підприємств усіх форм власності в зонах надзвичайних екологічних ситуацій.

Екологічне страхування розрізняють за видами які, в свою чергу, об'єднуються в дві основні групи: обов'язкові та добровільні види страхування. Страхувати свою відповідальність необхідно у випадках, передбачених законодавством України. Це обов'язкова умова при здійсненні певних видів господарської діяльності. Наявність полісу страхування в таких випадках є необхідною умовою для отримання відповідних дозволів.

Керівник підприємства, звісно, не зобов'язаний укладати договір добровільного страхування, але він може використовувати механізм страхування, як дієвий інструмент регулювання та управління ризиком з можливістю значного зниження збитку навколишньому середовищу. Підвищення рівня громадянської свідомості та культури страхування, безумовно, сприятиме покращенню стану взаємовідносин суспільства та природи.

Екологічне страхування включає цілий блок окремих видів страхування, що передбачає відповідальність страховика за ризики, пов'язані зі забрудненням довкілля (рис.3.11).[Медвідь, Шумкова]

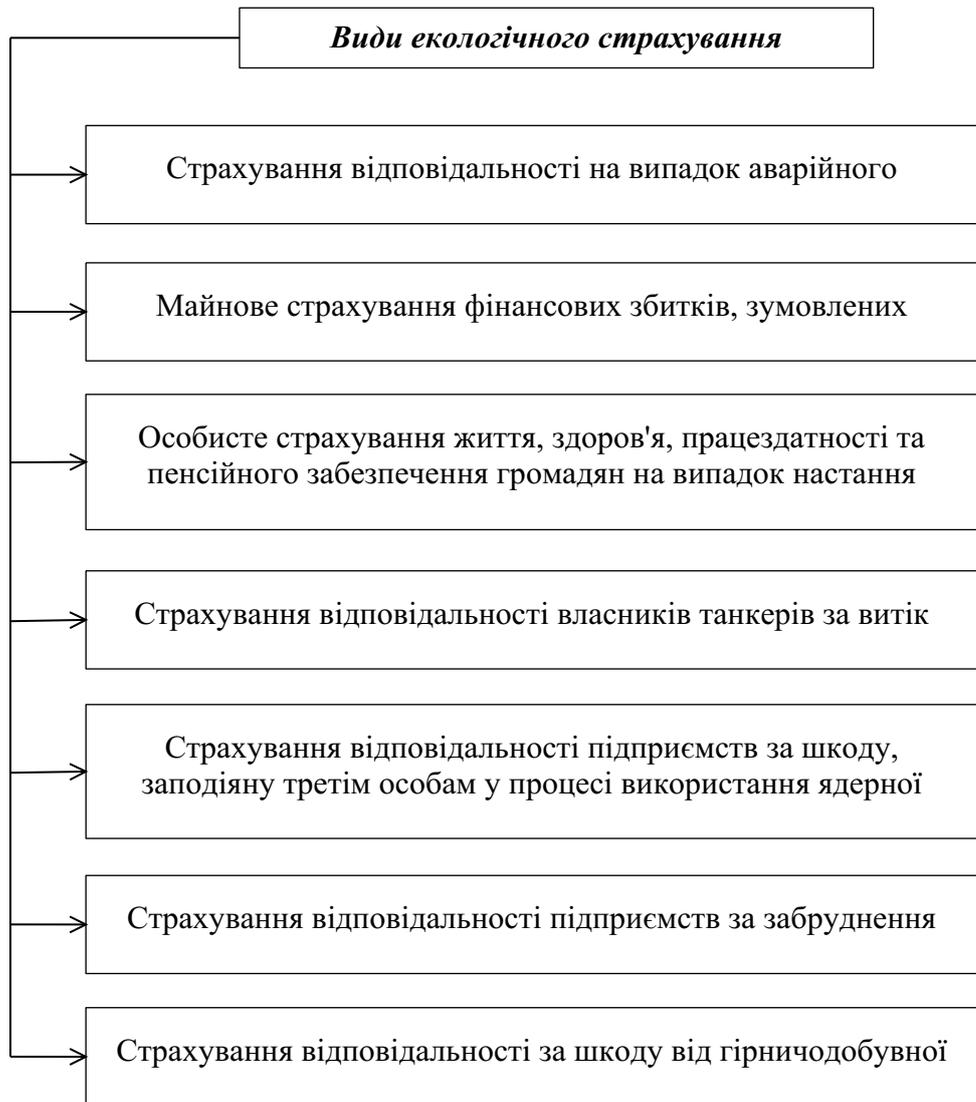

Рис.3.11. Класифікація екологічного страхування

Екологічним страхуванням можуть покриватися такі ризики — аварія санітарно-епідеміологічного характеру (аварія, унаслідок якої стався неконтрольований викид або скидання в середовище життєдіяльності людини хімічних, біологічних (бактеріологічних) елементів, яке стало причиною загибелі людей або призвело чи може призвести до шкідливого впливу на здоров'я людини, а також до проведення лікувально-профілактичних і реабілітаційних заходів серед населення або до негативних наслідків для середовища життєдіяльності людини).

Договір екологічного страхування укладається на рік з подальшим його продовженням. Через високі страхові премії, великі адміністративні витрати, під час розробки умов страхування та укладення договору чи програми

превентивних заходів і здійснення контролю, й страховиків, й страхувальників вигідне партнерство на строк не менш як 5—10 років.

Страхова сума визначається за кожним конкретним об'єктом підвищеної небезпеки відповідно до категорії небезпеки й становить у середньому:

- для груп об'єктів I категорії небезпеки - 200 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на страхової суми;
- для груп об'єктів II категорії небезпеки неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на страхової суми;
- для груп об'єктів III категорії небезпеки — 45 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на момент розрахунку страхової суми.

Залежно від страхування тих чи інших екологічних ризиків встановлюються і розміри страхового тарифу. [Ляшенко, Шумкова]

Страхові тарифи диференціюються залежно від:

- ступеня екологічного ризику;
- особливостей господарчої діяльності конкретного страхувальника;
- технічного стану виробничих засобів (активів);
- захисних та очисних споруд підприємства;
- мінімального та максимального розміру відшкодування.

Розмір максимального страхового тарифу у відсотках від страхової суми на 12 місяців визначається залежно від категорії небезпеки об'єкта підвищеної небезпеки й зазвичай становить:

- для груп об'єктів I категорії небезпеки — 1,5 %;
- для груп об'єктів II категорії небезпеки — 0,6 %;
- для груп об'єктів III категорії небезпеки — 0,4 %.

При розрахунку розміру страхових платежів використовують складну систему математичних та статистичних розрахунків. Фахівці, які володіють методикою цих розрахунків, називаються актуаріями.

При проведенні розрахунку екологічних ризиків вони оцінюють:

- ймовірність екологічної аварії на конкретному об'єкті, якій підлягає екологічному страхуванню;
- величину збитків, які можуть бути заподіяні настанням небажаної ситуації (аварії).[Минкіна]

При визначенні ступеня небезпеки промислового виробництва враховується:

- перелік небезпечних та шкідливих хімічних речовин, наявних на даному об'єкті в критичних кількостях;
- граничні норми та можливу кратність перевищення граничних норм впливу на навколишнє середовище небезпечних та шкідливих хімічних речовин;
- розмір гіпотетичного збитку, завданого навколишньому середовищу у випадку настання небажаної ситуації.

Страховики обмежують максимальну відповідальність грошовою сумою та періодом часу, оскільки екологічне страхування є досить складним. Ліміти компенсацій, що надаються, не влаштовують підприємства-забруднювачі, оскільки вони є нижчими від реально необхідних. Проте висока вартість страхування не дає змоги придбати страхування з великими лімітами. Ліміти відповідальності, що надаються в Європі, не перевищують 20 млн. дол., Лондонський ринок надає покриття до 170 млн. дол.

Таким чином, екологічне страхування - необхідний атрибут ринкової економіки, оскільки техногенні аварії та катастрофи лягають важким тягарем на економіку будь-якої країни, спричиняючи значні фінансові втрати.

Екологічному страхуванню притаманні найбільш привабливі для сучасного екологічного менеджменту властивості поєднання економічних інтересів та інтересів охорони навколишнього середовища.

3.4. Система самострахування як один із способів збереження економічної безпеки сільськогосподарських підприємств

Ризики існують у процесі здійснення будь-якої господарської діяльності. Як правило, ризик пов'язується з невпевненістю в можливому результаті.

Для оцінки ризику в страховій практиці використовують різноманітні спеціальні методи, які постійно розвиваються та вдосконалюються. Найбільш поширеними є наступні:

- метод індивідуальних оцінок;
- метод середніх величин;
- метод процентів.

Відповідно до наявних методів оцінки ризиків розглянемо класифікацію ризиків у страховій практиці, яку використовують страхові компанії для розробки програм страхування сільськогосподарських підприємств розроблену в праці «Актуарні розрахунки» О.В. Козьменка та систематизовану нами, за допомогою рисунку 3.12. [Козьменко]

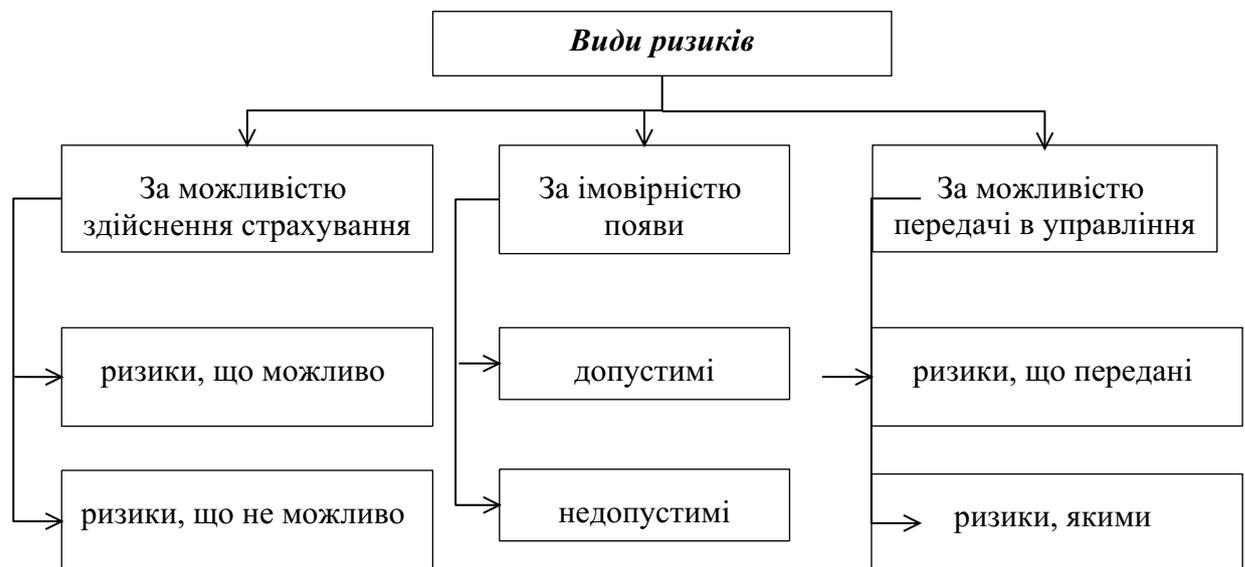

Рис. 3.12. Класифікація видів ризику

Безумовно, найбільш поширену групу складають ризики, які можливо застрахувати. На жаль, також існують ризики, що не можна застрахувати

беручи до уваги їх масштаби та можливі збитки.

Для забезпечення підприємства, а особливо сільськогосподарського, від ризиків, які не може застрахувати страхова компанія доцільно використовувати самострахування як додатковий засіб покриття можливих ризиків.

Самострахування - спосіб управління ризиком, що передбачає створення підприємством власних резервів для покриття збитків за ризиками, що не передані в страхування.

Як зазначає Борисова В. А. у країнах з розвинутою економікою самострахування займає значну питому вагу. Так, у структурі коштів, що спрямовуються на боротьбу з ризиками та їх наслідками, в малих та середніх підприємствах США страхування займає 49,3%, а самострахування - 28,5%. [Борисова]

Самострахування як форма самостійного покриття збитків за рахунок власних коштів здійснюється різними методами, найбільш розповсюдженими з яких є затратний і фондний.

Перший з них передбачає фінансування незначних втрат за рахунок поточних коштів підприємства.

Другий метод полягає в формуванні спеціальних цільових фондів. У залежності від мети призначення фонди можуть створюватися в натуральній та грошовій формах.

Одним із способів боротьби із ризиком є створення резерву грошових коштів на покриття непередбачених втрат, наприклад, кредиторської заборгованості. Однак слід зазначити, що у зв'язку з важким фінансовим становищем сільськогосподарські підприємства з 1995 року резервний (страховий) грошовий фонд не створюють.

Не зважаючи на це, сільськогосподарські підприємства можуть за власним бажанням створити фонд самострахування. Він формується двома способами: внутрішнім і зовнішнім.

Створення внутрішнього фонду може відбуватися на короткостроковій або довгостроковій основі. У першому випадку періодом є фінансовий рік, і фонд формується з коштів, передбачених у бюджеті підприємства на експлуатаційні витрати. Такий спосіб підходить для нейтралізації невеликих і порівняно частих збитків. У другому випадку фонд формується як особлива витратна стаття у річному бюджеті підприємства і накопичується протягом кількох років.

Зовнішній фонд – це механізм обходу податкових проблем, які існують для внутрішнього фонду. Фонд ризику формується як особливий рахунок страхової компанії, яка накопичує грошові кошти. Внески на такий рахунок треба робити періодично у вигляді страхових премій.

Відмінність такого способу формування фонду від звичайного страхування полягає у тому, що страхувальник буде сплачувати збитки підприємства за його вимогами і тільки у обсязі накопичених в страховій компанії коштів.

Використання фондів самострахування не є обов'язковим для сільськогосподарського підприємства. Рішення про його створення воно може приймати самостійно беручи до уваги переваги та недоліки використання самострахування.

Переваги самострахування:

- можливість швидко відшкодувати невеликі збитки;
- можливість диверсифікації ризиків;
- необхідність розробки чіткої фінансової стратегії діяльності підприємства;
- зменшення витрат пов'язаних з виплатою страхових премій;
- кошти фондів самострахування залишають безпосередньо у підприємства;
- підвищення зацікавленості у зниженні ризиків;
- можливість використовувати кошти фонду самострахування як додаток до існуючих договорів страхування;
- повна відсутність судових спорів із страховою компанією;

- незалежність від інших застрахованих підприємств при отриманні страхового відшкодування.

Недоліки самострахування:

- відсутність можливості покриття катастрофічних ризиків;
- відволікання частини прибутку з обороту;
- вплив двох і більше ризиків у перші роки існування фонду може мати такий самий вплив як і катастрофічний ризиків;
- відсутність можливості отримання даних страхової статистики для прогнозування моделі поведінки за майбутніми страховими випадками. [Шумкова]

Розглянувши переваги та недоліки створення та використання фондів самострахування ми пропонуємо для визначення та розрахунку майбутніх фондів самострахування використовувати блок-схему самострахування (рис. 3.13).

Ми вважаємо, що у випадку отримання сільськогосподарським підприємством прибутку, вважаючи на його розмір щорічно здійснювати відрахування до фонду самострахування. У випадку отримання чистого прибутку до 300 тис. грн. відраховувати до фонду 4%-5% від суми отриманого чистого прибутку; при отриманні чистого прибутку у розмірі від 300 тис. грн. до 700 тис. грн. – 2,5%-3,5%; у випадку отримання чистого прибутку у сумі більше 700 тис. грн. – у розмірі 1%-2%.

Таке розмежування відсотків відрахувань та розмірів доходів використовується для пришвидшення акумулювання коштів у фондах самострахування сільськогосподарських підприємств, що отримують не великі прибутки.

Рис.3.13. Блок-схема створення фондів самострахування

Для обмеження відволікання прибутку з обороту пропонуємо встановити граничний розмір створених фондів самострахування на рівні 30% від власного капіталу.

Провівши розрахунок фондів самострахування ДП «Дослідне господарство інституту сільського господарства Північного Сходу НААН України» за період з 2012 року до 2016 року за допомогою даних таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Вихідні дані для розрахунку фондів самострахування ДП «Дослідне господарство інституту сільського господарства Північного Сходу НААН України»

Роки	Чистий прибуток, тис. грн.	Відсоткове відрахування, %
2012	71,0	5,0
2013	130,0	5,0
2014	169,0	4,5
2015	208,0	4,5
2016	408,0	3,5

Розрахований фонд самострахування ДП «Дослідне господарство інституту сільського господарства Північного Сходу НААН України» за 2012-2016 роки представлено в таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Розміри фондів самострахування ДП «Дослідне господарство інституту сільського господарства Північного Сходу НААН України» за 2012-2016 р. р.

Роки	Сума відрахування, тис. грн.	У % до власного капіталу
2012	3,55	0,03
2013	6,5	0,05
2014	7,61	0,06
2015	9,36	0,08
2016	14,28	0,11
Всього за період, що аналізується	41,3	0,33

Оскільки створення та управління фондами самострахування потребує розробки стратегії, то підприємствам необхідно звернути увагу на прогнозування можливих прибутків та, як наслідок, і фондів

самострахування. Тому, використовуючи засоби програми Microsoft Office Excel нами було згенеровано можливі майбутні значення розміру чистого прибутку та фондів самострахування для ДП «Дослідне господарство інституту сільського господарства Північного Сходу НААН України» у 2017-2019 роках (рис.3.14).

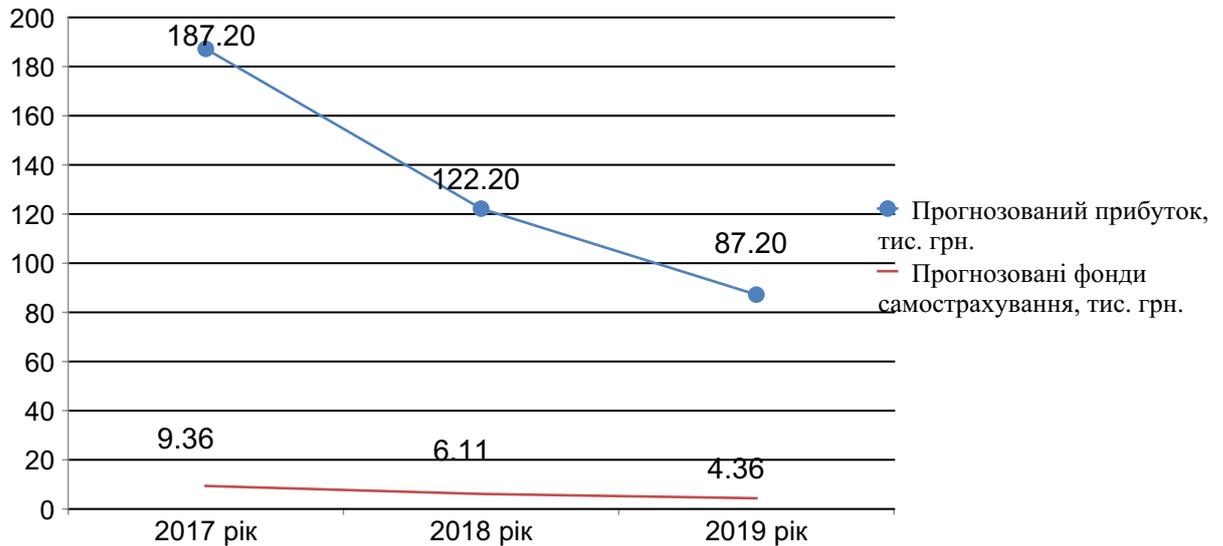

Рис. 3.14. Прогнозований розмір прибутку та фондів самострахування ДП «Дослідне господарство інституту сільського господарства Північного Сходу НААН України» у 2017-2019 роках

Для ефективного управління створеними фондами самострахування та їх стратегічного планування необхідно дослідити питання впливу різних факторів на формування цих фондів.

Для такого аналізу найчастіше використовують засоби економіко-математичного моделювання та економічного та статистичного аналізу. Найбільш поширеними методами є дисперсійний аналіз, трендовий аналіз, коваріаційний аналіз та кореляційно-регресійний аналіз.

Кореляційно-регресійний аналіз поєднує в собі два види аналізу: кореляційний та регресійний.

Кореляційний аналіз – це метод дослідження взаємозалежності ознак у генеральній сукупності, які є випадковими величинами з нормальним характером розподілу.

Регресійний аналіз – метод визначення ступеня відокремленого і спільного впливу факторів на результативну ознаку та кількісної оцінки цього впливу шляхом використання відповідних критеріїв.

Кореляційно-регресійний аналіз дозволяє будувати рівняння регресії і робити статистичний висновок щодо одержаних рівнянь та коефіцієнтів регресії. [Опря]

За допомогою кореляційно-регресійного аналізу відбувається фіксація аналітичного взаємозв'язку у вигляді математичних виразів, що відображають зв'язок між факторними та результативними ознаками.

Кореляційний метод дає більш розширене уявлення про зв'язок між двома або кількома ознаками.

Залежно від кількості досліджуваних ознак розрізняють парну (просту) і множинну кореляцію. При парній кореляції аналізують зв'язок між факторною (x) і результативною (y) ознаками, при множинній кореляції – залежність результативної ознаки від двох і більше факторних ознак.

Стадії послідовності здійснення кореляційного аналізу представлені на рис.3.15.

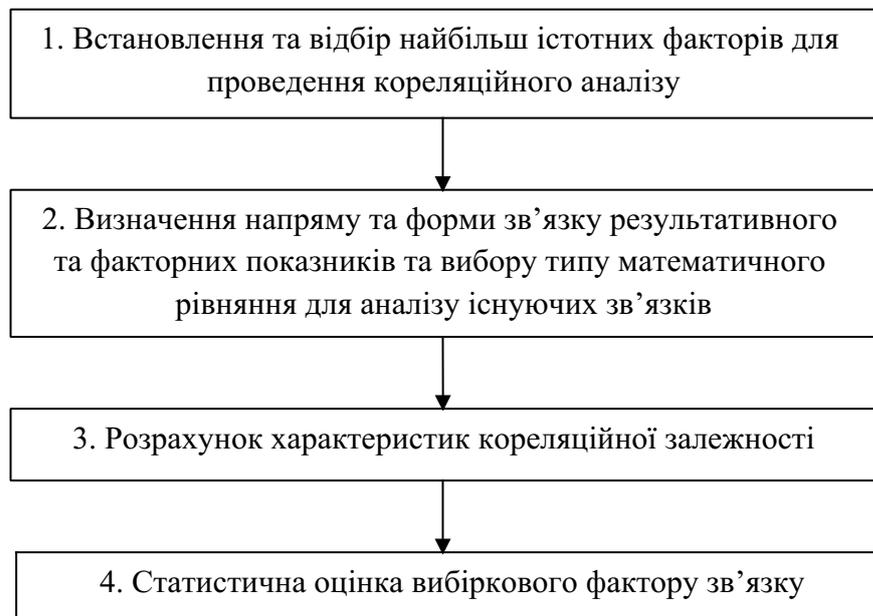

Рис.3.15. Етапи проведення кореляційного аналізу

На практиці зазвичай доводиться вивчати явища, які складаються під впливом багатьох факторів, кожен з яких окремо не може справляти великого впливу. Тому, найчастіше використовують метод множинної кореляції. У наших дослідженнях ми також скористаємося ним.

Важливе значення при множинній кореляції має вибір форми зв'язку і відповідного математичного рівняння множинної регресії.

Враховуючи, що будь-яку функцію багатьох змінних можна звести до лінійного виду логарифмування, рівняння множинної регресії частіше будуть у лінійній формі.

Формула лінійного рівняння множинної регресії має наступний вигляд (3.7):

$$y = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + \dots + a_n x_n, \quad (3.7)$$

де \bar{y} - теоретичне значення середньої ознаки;

a_0, a_1, a_2, a_n – параметри рівняння;

x_1, x_2, x_n – факторні ознаки.

Окремі коефіцієнти регресії цього рівняння характеризують вплив відповідного фактора на результативний показник при фіксованому значенні інших факторів. Вони показують, наскільки змінюється результативний показник при зміні відповідного фактора на одиницю. Вільний член рівняння (a_0) не має економічного змісту.

Параметри рівняння множинної регресії обчислюють способом найменших квадратів розв'язанням системи рівнянь (3.8):

$$(3.8)$$

Для вимірювання тісноти зв'язку між двома досліджуваними ознаками без урахування їх взаємодії з іншими ознаками, які включені до кореляційної моделі використовують парні коефіцієнти кореляції.

Методика розрахунку цих коефіцієнтів є наступною (3.9, 3.10, 3.11)

(3.9)

(3.10)

(3.11)

Чим ближче r до 1, тим тісніший зв'язок між y та x і навпаки, чим r ближчий до 0, тим зв'язок слабший.

Якщо коефіцієнт кореляції:

- 1) $r < 0,3$ - зв'язок практично відсутній;
- 2) $0,3 < r < 0,5$ – зв'язок слабкий;
- 3) $0,5 < r < 0,7$ – зв'язок помірний;
- 4) $0,7 < r < 0,99$ – зв'язок сильний (тісний).

Перевірка вірогідності (значущості) коефіцієнту множинної кореляції здійснюється на основі F-критерію Фішера (3.12):

(3.12)

Гіпотеза про незначущість коефіцієнту множинної кореляції відкидається, якщо $F_p > F_{\text{табл}}$.

Використаємо метод кореляційного аналізу для дослідження залежності фондів самострахування від розміру власного капіталу, доходів та витрат. Загальна характеристика показників, що були використані для

аналізу наведені в таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Параметри регресійної моделі

№	Назва показника	Одиниці виміру
y	фонди самострахування	тис. грн.
x ₁	власний капітал	тис. грн.
x ₂	доходи підприємства (всього)	тис. грн.
x ₃	витрати підприємства (всього)	тис. грн.

Всі значення наведених показників були розраховані з використанням статистичної звітності ДП «Дослідне господарство інституту сільського господарства Північного Сходу НААН України» за 2012-2016 р. р.

Ми визначили функцію, за допомогою якої було проведено кореляційний аналіз та яка дозволила встановити вплив факторів на залежну змінну. Рівняння регресії з факторами впливу має наступний вигляд (3.13):

$$, \quad (3.13)$$

Для визначення кореляційної моделі ми використали первинні дані таблиці 3.8. [Шумкова]

Таблиця 3.8

Значення факторів кореляційної моделі

Періоди	Фонди самострахування (y)	Власний капітал (x ₁)	Доходи підприємства (всього) (x ₂)	Витрати підприємства (всього) (x ₃)
2012 рік	3,55	11710	3097	3026
2013 рік	6,5	11840	2827	2697
2014 рік	7,61	12009	2390	2221
2015 рік	9,36	12199	2750	2542
2016 рік	14,28	12526	5375	4967

Виходячи з наведених вище даних нами було розраховано коефіцієнти кореляції залежності факторів.

0,988005

0,751908

0,708504

0,727327

0,682949

0,997956

Відповідно до проведених розрахунків ми бачимо, що коефіцієнт кореляції свідчить про наявність тісних зв'язків між факторами y та x_1 , y та x_2 , x_1 та x_2 , x_2 та x_3 . Також наявні помірні зв'язки між факторами y та x_3 , x_1 та x_3 .

За результатами аналізу нами було також визначено члени рівняння a (таблиця 3.9).

Таблиця 3.9

Результати розрахунків членів рівняння a

Члени рівняння	Значення членів рівняння
a_0	-6,44799
a_1	0,000871
a_2	0,033937
a_3	-0,03474

Після проведення всіх необхідних розрахунків значення показника має наступні значення (таблиця 3.10).

Таблиця 3.10

Розраховані значення показника за період, що аналізується

Період	Значення показника
2012 рік	3,727093604
2013 рік	6,106665937
2014 рік	7,959462075
2015 рік	9,190724445
2016 рік	14,31605394

Для перевірки правильності розрахунків та значення факторів нами було розраховано f -критерій Фішера:

Порівнявши його з табличним значенням, можна зробити висновок, що гіпотеза про незначущість коефіцієнту множинної кореляції відкидається, тому що розраховане значення є вищим між табличне ($61,92 > 6,98$).

Також нами було побудовано графік-порівняння залежної змінної у та (рис.3.16).

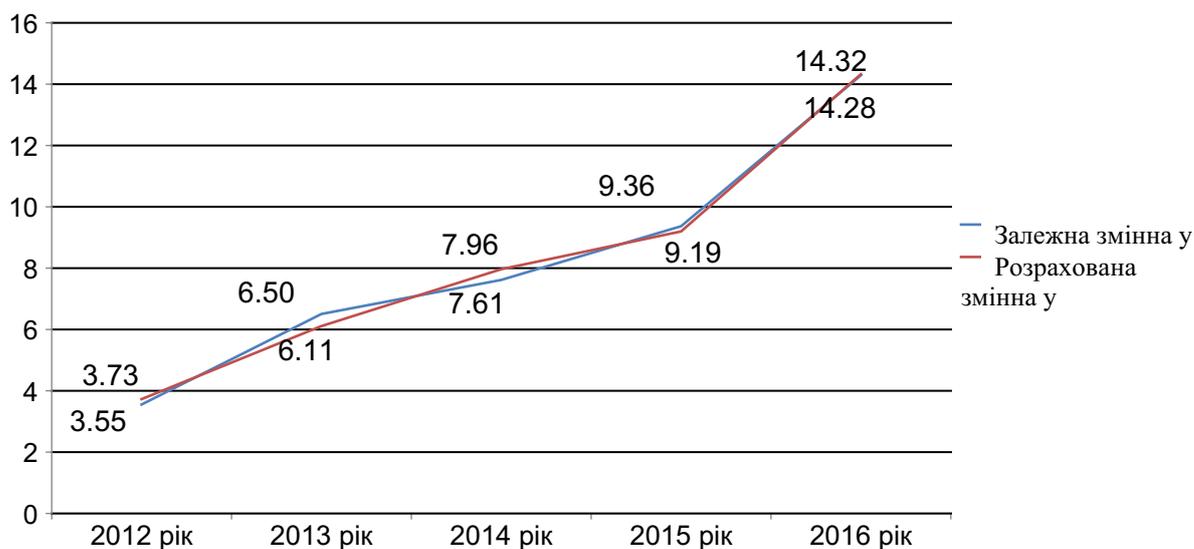

Рис.3.16 Порівняння залежної змінної у та

Дані рисунку 3.16 свідчать про значущість розрахованих коефіцієнтів множинної кореляції.

Отже, після проведення загального аналізу, можна зробити висновок, що на суму фондів самострахування досліджувані фактори будуть впливати таким чином:

- при збільшенні розміру власного капіталу фонди самострахування будуть збільшуватися;
- при збільшенні доходів сільськогосподарського підприємства фонди самострахування будуть збільшуватися;
- при зменшенні витрат сільськогосподарського підприємства фонди самострахування будуть зменшуватися.

Для більш ефективного управління фондами самострахування сільськогосподарському підприємству необхідно ефективно управляти своїм прибутком. Як зазначив Жмайлов В.М. [Жмайлов] у колективній монографії «Організаційно-економічні основи управління прибутком сільськогосподарських підприємств» для ефективного управління прибутком сільськогосподарського підприємства необхідно:

- ефективно управляти всіма наявними ресурсами сільськогосподарського підприємства;
- зниження виробничих витрат, тобто витрат операційної діяльності;
- підбір та правильна робота з інформацією для планування прибутку підприємства;
- контроль за формуванням доходів і витрат сільськогосподарського підприємства.

ВИСНОВОК

Сільське господарство є і залишиться актуальним та пріоритетним видом діяльності. Незважаючи на те, що криза сільського господарства була всеохоплюючою і, відповідно наклала свій відбиток на тенденції розвитку даної галузі, все ж таки на сьогоднішній день вже вдалося досягти певних позитивних зрушень у збільшенні обсягів виробництва валової продукції сільського господарства, у підвищенні продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах, урожайності основних культур, продуктивності худоби і птиці та ін. Тож, ці зміни потрібно закріпити і створити сприятливі умови для їх подальшого розвитку та набуття тенденцій незворотності.

Подальше підвищення прибутковості та рентабельності виробництва продукції сільського господарства повинне стати запорукою ефективного сільськогосподарського виробництва, яке здатне буде забезпечити продовольчу безпеку держави.

Страховання сільськогосподарських ризиків знаходиться на початковому етапі розвитку, про що свідчать незначні обсяги їх страхування, а також обмеженість реальних об'єктів страхування.

Пріоритетним завданням для страховиків України є завоювання й утримування гідної репутації та надання ефективних страхових послуг. Наразі держава робить спроби щодо покращення і стабілізації ситуації в аграрному секторі, зокрема шляхом повернення до практики надання державної підтримки у страхуванні сільськогосподарської продукції (надання з державного бюджету сільськогосподарським товаровиробникам грошових

коштів у вигляді субсидій на відшкодування частини страхового платежу, фактично сплаченого ними за договорами страхування сільськогосподарської продукції, в порядку, встановленому Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною

підтримкою»). Слід зазначити, що відновлення страхування сільськогосподарських ризиків з державною підтримкою на даному етапі слід вважати головною рушійною силою подальшого розвитку сільськогосподарського страхування.

Не менш важливою рушійною силою для стрімкого розвитку ринку сільськогосподарського страхування буде впровадження нових та перспективних видів страхування, які б відповідали сучасним потребам сільськогосподарських товаровиробників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bland David Insurance: Principles and Practice / David Bland // - The Chartered Insurance Institute, Great Britain, 1993 – 416 p.
2. Global climate data Data. GISS: GISS Surface Temperature Analysis: Station Data [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://data.giss.nasa.gov/gistemp/station_data/ (14.09.2017). — Заголовок з екрану.
3. Аграрний страховий пул веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaip.com.ua/>
4. Азоев Г. Л. Конкурентные преимущества фирмы : [моногр.] / Г. Л. Азоев, А. П. Челенков. – М. : Новости, 2000. – 251 с.
5. Аналіз ринку. Перспективи соняшнику. «Високоолеїнова» ніша. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://msb.aval.ua/news/?id=25886>
6. Аналітичний огляд «Соняшник 2016» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://milkua.info/uk/post/sonasnik-2016>
7. Андрійчук В. Г. Метод аналізу оболонки даних (DEA) у вимірі та оцінці ефективності діяльності підприємств / В. Г. Андрійчук, Р. В. Андрійчук // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 81–88.
8. Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації / Л. Л. Антонюк. – К. : КНЕУ, 2004. – 276 с
9. Афанасьев М. П. Маркетинг: стратегія і практика фірми. Навч. посіб / Афанасьев М. П. – М.: Банки і біржі, 2005. – 460 с.
10. Бабич Л. М. Макроекономічний аналіз глобальних індексів рейтингової оцінки конкурентоспроможності національної економіки // Л. М. Бабич, Л. С. Любохинець/ Вісник Хмельницького Національного університету - 2010, №3 . Т. 3 – С. 154-159
11. Балабанов І.Т. Ризик – менеджмент / І.Т. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 188 с.

12. Балабанова Л.В. Маркетингова товарна політика в системі менеджменту підприємств: Монографія/Л.В. Балабанова, О.А. Бриндіна – Донецьк: ДонДУЕ, 2007. – 263 с.
13. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України за 2014 р. : стат. зб. / Державна служба статистики України. – Офіц. вид. – К., 2015. – 56 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:<http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. Баценко Л.М. Особливості економіки АПК Сумської області [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://repo.sau.sumy.ua/bitstream/123456789/1731/1/Особливості%20економіки%20АПК%20Сумської%20області%20-стаття.pdf>
15. Борисова В.А. Страхові послуги [Навчальний посібник] /В.А. Борисова// – Суми: Видавництво «Довкілля», 2004. – 408с.
16. Ботвіна Н. О. Проблеми розвитку страхового ринку [Текст] / Н. О. Ботвіна // Розвиток економіки України в умовах глобалізації: Всеукраїнська науково-практична конференція. Збірник наукових робіт – №5 (102). – Харків, – 2011. – С. 77–79.
17. Виробництво українського соняшника знизиться на 0,5 млн. т [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://agroconf.org/content/usda-virobnictvo-ukrayinskogo-sonyashniku-znizitsya-na-05-mln-tonn>
18. Віленчук, О. М. Методологічні засади інституціональних перетворень на ринку аграрного страхування [Текст] / О. М. Віленчук // Механізм регулювання економіки. – 2015. – № 1. – С. 88–99.
19. Войтко О.В. Методи управління ризиками в аграрному секторі / О.В.Войтко // Економіка та підприємництво: Зб. наук. праць молодих учених та аспірантів. – Вип. 21. – К., 2008. – С. 316 – 324.
20. Войтко О.В. Розвиток страхування врожаю сільськогосподарських культур в Україні / З.П. Бараник, О.В. Войтко // Сучасні соціально- 217 економічні системи: тенденції розвитку: Матеріали I Міжнар. наук.- практ. конф. –

- Кривий Ріг, 2011. – С. 23 –25.
- 21.Галушко В.П. Формування ринку землі в Україні: [монографія] / В.П. Галушко, Ю.Д. Білик, А.С. Даниленко. – Харків: ХНАУ, 2006. – 368 с.
- 22.Горюнов Р. Риски можно хеджировать с помощью погодных фьючерсов // Режим доступу : <http://www.incomerpoint.tv/video/429-roman-goryunov>. - Заголовок з екрану.
- 23.Гриценко В.Л. Регіональний аспект розвитку бджільництва в Україні / В.Л. Гриценко // European Journal of Economics and Management. – Verostav Družstvo, Praha. –2016. – № 6. – Вип. 2. – С. 56-63.
- 24.Гуржій Н. М. Система маркетингових ризиків в діяльності підприємства / Гуржій Н. М. // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. - № 6, Т. 4. - С. 167-170
- 25.Данкевич А.Є. Розвиток інтегрованих структур у сільському господарстві: [Монографія] / А.Є. Данкевич. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 350 с.
- 26.Дем'яненко С. Стратегія адаптації аграрних підприємств України до глобальних змін клімату / С. Дем'яненко, В. Бутко // Економіка України. - 2012. - № 6. - С. 66-72. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2012_6_8
- 27.Державний комітет статистики України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 28.Економіка України за січень-серпень 2017 року // Урядовий кур'єр. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekonomika-ukrayini-za-sichen-serpen-2017-roku/>
- 29.Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика [Текст]/ Я. А. Жаліло. – К. :НІСД. 2013. – 224 с.
- 30.Жмайлов В.М. Організаційно-економічні основи управління прибутком сільськогосподарських підприємств [Монографія] / В.М. Жмайлов, О.Г. Жмайлова, О.О. Бабицька, Ю. І. Данько, Л.В. Слюсарєва // Суми: СНАУ, 2014. – 408 с.

31. Жмуденко В.О. Особливості управління ризиками в аграрній сфері [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vsed_2015_3_9.pdf
32. Журавська І. Соцстрах для членів фермерського господарства: ЄСВ та страхові виплати / Інна Журавська - http://www.buhgalteria.com.ua/Hit_ua.html?id=4875
33. Заглядывая за горизонт: изменение сельского хозяйства в странах Восточной Европы и Центральной Азии из-за изменяющегося климата - Всемирный банк, 4 апреля 2013 года. – Режим доступа. - <http://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/feature/2013/04/04/looking-beyond-the-horizon>
34. Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4391-17>
35. Інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку «Україна фінансова» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ufin.com.ua/analit>.
36. Казакова І. Вплив глобальних змін на ґрунтові ресурси та сільськогосподарське виробництво / Ірина Казакова. - *Agricultural and Resource Economics: International Scientific* Vol. 2, No. 1. - Режим доступу : <http://are-journal.com/are/article/view/28/38> - Заголовок з екрану.
37. Калашніков О. М. Розвиток ринку агрострахування в Україні / О. М. Калашніков // *Економіка АПК*. – 2012. – № 1. – С. 54–57.
38. Карман О.М.. Організаційно-економічні засади функціонування ринку овочів в Україні / О. М. Карман // *Економіка та управління АПК*. - 2013. - Вип. 10. - С. 189-193.
39. Кернасюк Ю. Медові перспективи / Ю. Кернасюк // *Агробізнес сьогодні*. — 2015. — № 14 (309). — С. 14–17.

40. Кернасюк Ю. Молочний сектор: реалії і перспективи / Ю. Кернасюк // видання «Агробізнес сьогодні», 2015. т. Березень, № 6. – С. 10-12
41. Коваль О.А. Умови організації фондів самострахування та взаємного страхування аграрного сектору економіки України / О.А. Коваль // АгроСвіт. — 2008. — № 23. — С. 22—26.
42. Козьменко О.В. Актуарні розрахунки / О.В. Козьменко, О.В. Кузьменко // - Суми: «Ділові перспективи», 2011. – 224 с.
43. Криворученко З. Р. Тенденції та можливі наслідки глобальних та регіональних змін клімату [Електронне видання] / З. Р. Криворученко // Державне управління: удосконалення та розвиток. - № 9, 2014. – Режим доступу : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=754>
44. Кульбіда М. Погодні ризики, пов'язані з сільськогосподарським виробництвом в Україні / М. Кульбіда [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.agrorisk.biz>.
45. Кушнір І. В. Забезпечення страхового захисту аграрних товаровиробників / І. В. Кушнір // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 1. – С. 149 – 154.
46. Кушнірук В.С. Сучасний стан розвитку зерновиробництва в аграрних підприємствах Вітовського району/ Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського /Глобальні та національні проблеми економіки. - 2017. - Випуск 15. – С. 239-245.
47. Лищенко М.О. Аналітична оцінка ринку овочів Сумської області/ М.О. Лищенко// Електронне наукове фахове видання - Серія «Глобальні та національні проблеми економіки»/ Миколаївський національний університет ім.О. Сухомлинського.- Миколаїв, 2016. – Вип. 11, червень 2016. – с. 423-428
48. Лищенко М.О. Основні тенденції збуту та формування цін на овочі в Україні / М. О. Лищенко // Електронне наукове фахове видання - Серія «Економіка і суспільство»/ Мукачівський державний університет .- Мукачево, 2016. – Вип. 5 – С. 207-215.

- 49.Лищенко М.О., Устік Т.В. Значення вітчизняного ринку в забезпеченні населення овочами / М.О. Лищенко, Т.В. Устік // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство» /Ужгородський НУ. – Ужгород, 2016. - Вип. № 6. – Частина 2. – с. 51-56 .
- 50.Лупенко Ю.О. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року /за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель–Веселяка . – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. –182 с
- 51.Ляшенко Н. В. Перспективи агрострахування та необхідність страхового захисту в сільському господарстві [Електронний ресурс] / Н. В. Ляшенко. — Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=74681>
- 52.Мазуренко В.І. Питання розробки концепції національної економічної безпеки України // Вісник Київського ун-ту ім. Т.Шевченка. Сер. Міжнародні відносини . - К., 1998. - Вип. 8. - С. 52-58.
- 53.Макаренко Н.О. Концепція формування механізму сталого розвитку сільськогосподарського виробництва /Н.О.Макаренко// Вісник СНАУ, серія: Фінанси і кредит. – 2012. – . № 2 (33).-С.209-214.
- 54.Медвідь Я.Ф. Страхування в Україні: поняття та класифікація. [Електронний ресурс] / Я.Ф. Медвідь // Наукові праці МАУП, 2010, вип. 4(27), с. 77–82 – Режим доступу - http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/npmaup/2010_4/pdf_files/77-82.pdf
- 55.Михайлова Л.І., Гриценко В.Л. Стан та перспективи виробництва меду в Україні в контексті євроінтеграції / Л.І. Михайлова, В.Л. Гриценко // Вісник СНАУ. Серія «Економіка і менеджмент». – 2016.–№8(69). – С.3-10;
- 56.Молочний сектор – підсумки 2016 [Електронний ресурс]. –Режим доступу : <http://agroconf.org/content/ukrayina-molochniysektor-pidsumki-2016>.
- 57.Муштай В.А. Маркетингові аспекти в формуванні ринку продовольства/В.А. Муштай// Електронне наукове фахове видання «Глобальні та національні проблеми економіки». – <http://www.global-national.in.ua.-2016.-№9>. – с. 492 –

- 58.Муштай В.А. Тенденції в функціонуванні ринку молока та молочної продукції /В.А.Муштай// Електронне наукове фахове видання «Глобальні та національні проблеми економіки». – <http://www.global-national.in.ua>.-2016.- №10. – с. 601 – 604
- 59.Нікішина О.В. Оцінка та управління природними ризиками як інструмент цінової стабільності на зерновому ринку України // Економіка харчової промисловості.– 2011.– №1. – С. 50–56.
- 60.Опря А. Т. Статистика (з програмованою формою контролю знань) / А. Т. Опря. – К. : Урожай, 1996. – 448 с.
- 61.Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2008 рік. Статистичний бюллетень / Київ: Державна служба статистики, 2009. — 84 с.
- 62.Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2009 рік. Статистичний бюллетень / Київ : Державна служба статистики, 2010. — 84 с.
- 63.Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2010 рік. Статистичний бюллетень / Київ : Державна служба статистики, 2011. — 84 с.
- 64.Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік. Статистичний бюллетень / Київ : Державна служба статистики, 2012. — 84 с.
- 65.Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік. Статистичний бюллетень / Київ : Державна служба статистики, 2013. — 84 с.
- 66.Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2013 рік. Статистичний бюллетень. / Київ : Державна служба статистики, 2014. — 84 с.

67. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2014 рік. Статистичний бюллетень. / Київ : Державна служба статистики, 2015. — 84 с.
68. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2015 рік. Статистичний бюллетень. / Київ : Державна служба статистики, 2016. — 48 с.
69. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
70. Офіційний сайт порталу FinClub [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://finclub.net>
71. Офіційний сайт Спілки молочних підприємств України. – Режим доступу: www.molsouz.org.ua.
72. Офіційний сайт Українського клубу аграрного бізнесу. – Режим доступу: http://ucab.ua/en/pro_ukab/
73. Портал про страхування сільськогосподарських ризиків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agroinsurance.com/ru/>
74. Поточна кон'юнктура і прогноз ринків сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні на 2011/2012 маркетинговий рік / За ред.. О.М. Шпичака, А.В. Розгона. - К.: ІАЕ УААН. - 2013.– Випуск 18. - 170с.
75. Примеры использования погодных деривативов как инструментов по управлению рисками - Режим доступу : <http://agroinsurance.com/ru/426/>. - Заголовок з екрану.
76. Про бджільництво: Закон України № 1492-III від 22 лютого 2000 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1492-14>.
77. Про проблеми та наслідки глобальної зміни клімату на Землі. Ефективні шляхи вирішення даних проблем. - Режим доступу : <https://allatra.org/uk/pages/climate>. - Заголовок з екрану.

78. Про страхування: Закон України зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%E2%F0>
79. Про фермерське господарство : Закон України №973-IV від 19 червня 2003 року. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/973-15>
80. Прокопчук О. Т. Особливості страхування аграрних ризиків у країнах світу / О. Т. Прокопчук, Ю. В. Улянич, В. П. Бечко // Актуальні проблеми економіки . – 2014. – № 3. – С. 46–53.
81. Рынок агрострахования Украины в 2016 андеррайтинговом году вырос в 2 раза до 156 млн. грн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forinsurer.com/news/16/10/19/34429>.
82. Савицький О.В. Сучасний стан та проблеми розвитку світового ринку зернових культур / О.В.Савицький // Європейські перспективи. - К, 2013. - Вип. 1. - С.193-198.
83. Світовий банк: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/en/topic/climatechange>.
84. Світовий ринок соняшникової олії [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.saleprice.com.ua/ua/publications/global_sunflower_oil_market.html
85. Сільське господарство України : Стат. щоріч. за 2016 рік / за заг. кер. Ю. М. Остапчука ; Держкомстат України. – К., 2015. – 386 с.
86. Слічнюк К. С. Зарубіжний досвід страхування ризиків в аграрній сфері / К. С. Слічнюк. / Страховий ринок України в умовах циклічності фінансово-економічних криз: оцінка тенденцій та перспективи розвитку: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів, молодих вчених, 20 квітня 2017 р., Тернопіль / Відп. ред. О. В. Кнейслер. – Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В., 2017. – С. 18-23.
87. Солнцев С. О. Оцінювання маркетингових ризиків в інвестиційних проектах / С. О. Солнцев, А. В. Овчиннікова // Маркетинг та логістика в системі менеджменту = Marketing and logistics in the system of management : тези

- доповідей ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 8–10 листопада 2012 р.) / Національний університет "Львівська політехніка", Інститут регіональних досліджень НАН України, Інститут економіки промисловості НАН України, Економічний університет в Кракові (РП), Вища школа Оствестфален Ліппе (м. Лемго, ФРН), Західно- Саксонська вища фахова школа (м. Цвіккау, ФРН), Суспільна академія наук (м. Лодзь РП), Львівський університет бізнесу та права, ВГО «Українська Асоціація Логістики», ВГО «Українська Асоціація Маркетингу». – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 399–400.
88. Старостіна А.О. Маркетингові дослідження національних і міжнародних ринків: підручник / А.О. Старостіна. – К. : ТОВ «Лазарит-Поліграф», 2012. – 480 с.
89. Статистичний щорічник Сумської області 2015: [стат. зб.]. – Суми: Головне управління статистики у Сумській області, 2016. – 515 с.
90. Статистичні дані FAOSTAT [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://faostat3.fao.org/home/e/> .
91. Степенко О.В. Фінансово-економічний механізм розвитку земельних відносин в контексті сталого землекористування // Науково-виробничий журнал «Землеустрій, кадастр і моніторинг земель». – 2012. – №3-4. – С. 118-125.
92. Стратегія регіонального розвитку Сумської області на період до 2020 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:kNBDsAEC3zIJ:www.sm.gov.ua/ru/oda/6113+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ru&client=opera>
93. Стройко Т.В. Регіональні тенденції розвитку виробництва овочів / Т.В. Стройко, І.М. Лесік // Економіст. – № 2(304). – 2012. – С. 37-39.
94. Тваринництво України за 2015 рік / Державна служба статистики, 2016. — 211 с.
95. Тваринництво України: Пожвавлення 2013 [Електронний ресурс]/ Українська аграрна федерація. – Режим доступу: <http://agroconf.org/content/tvarinnictvo->

ukrayini-pozhvavlennya-2013

96. Титульне страхування СК «Оранта» [Електронний ресурс] – Режим доступу:
http://www.oranta.ua/ukr/title_insurance.php
97. Тлуста Г.Ю. Титульне страхування в Україні: механізм функціонування та перспективи розвитку / Г.Ю. Тлуста // Наукові записки. Серія «Економіка». – №16. – 2011. – С. 563-568.
98. Турция – TARSİM запустил новый страховой продукт. - Режим доступу:
<http://agroinsurance.com/ru/turtsiya-tarsim-zapustil-novyiy-strahovoy-produkt/>. -
 Заголовок з екрану.
99. Україна у цифрах 2016 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<http://twirpx.com/file/885966>
100. Урожай олійних-2017 в цифрах та фактах. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://agronews.ua/node/28435>
101. Хмелюк О. Нектаропродуктивність селекційних сортів гречки колекції світового генофонду та її зв'язок із основними біометричними показниками. - Статті НДІКК - Каталог статей - НДІКК / О. Хмелюк. — 2010.
102. Шевчук В. Я. Макроекономічні проблеми сталого розвитку / Шевчук В. Я. - К.: Гео-принт, 2006. - 200 с.
103. Шинкаренко Р. Международный опыт страхования сельскохозяйственных рисков / Роман Шинкаренко - Режим доступу :
<http://agroinsurance.com/ru/5736/>. - Заголовок з екрану.
104. Шубенко І. А. Розвиток ринку страхування як одна зі складових фінансової безпеки України / І. А. Шубенко // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. – 2011. – № 1. – С. 327–333.
105. Шумкова В.І. Використання системи самострахування для забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств /В.І. Шумкова// Науковий вісник УжНУ. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». – Випуск 12, частина 2 – 2017 – с. 182-186

106. Шумкова В.І. Особливості екологічного страхування в Україні / В.І. Шумкова // Матеріали Щорічної науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів СНАУ (20-21 квітня 2016 р.). – В 3 т./Т.І. – Суми, 2016. – с. 335
107. Яворська Т.І. Вплив витрат і ціни реалізації на ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах регіону / Т.І. Яворська, Л.А.Загнітко// Економіка АПК. – 2015. - №6. – С.53 – 59
108. Яценко О. М. Тенденції розвитку бджолопродуктового комплексу України / О. М. Яценко // Вісник ХНАУ; Серія: Економіка АПК і природокористування. — 2009. — №. 10. — С. 95–104.
109. Яцух О.О. Ринок агостраховання в Україні: стан та перспективи розвитку /О.О. Яцух// Економіка та суспільство – 2016 - № 7 – с.866-872